

161703

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELEERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİYE GEÇİŞ SÜRECİNDE
RECEP PEKER’İN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN

Hazırlayan
Özgür BAĞCI

KONYA-2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
RECEP PEKER'İN HAYATI.....	6
A. Ailesi ve Eğitim Hayatı	6
B. Askeri Hayatı	6
C. Kişiliği	7
D. Siyasî Hayatı.....	7
E. Fikir Hayatı	15
İKİNCİ BÖLÜM	
DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞU VE RECEP PEKER'İN	
BAŞBAKANLIĞINA GİDEN YOL	25
A. Muhalefetin Doğuşu	25
1. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu	25
2. Bütçe Kanunu Görüşmeleri	30
3. Dörtlü Takrir.....	32
B. Muhalefetin Partiden Çıkartılması.....	35
C. Demokrat Partinin Kuruluşu ve Programı	38
D. İktidar-Muhalefet İlişkileri	42
E. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
RECEP PEKER'İN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ.....	50
A. VIII. Dönem TBMM'nin Açılışı ve Recep Peker'in Başbakanlık Görevine Getirilişi.....	50
B. Recep Peker Hükümetinin Kurulması	52
C. Siyasî Gelişmeler	54
1. Seçimlere İtirazlar	54
2. Hükümet Programının Mecliste Görüşülmesi	54

3. Basın Kanununda Yapılan Değişiklikler	58
4. İnsan Hakları Cemiyetinin Kurulması ve Komünistlik İddiaları	60
5. Sıkıyönetimin Uzatılması ve Sol Partilerin Kapatılması	63
6. Bütçe Görüşmeleri	64
7. Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi	68
a. Kongrenin Toplanması ve Çalışmaları	69
b. Ana Davalar Komisyonu ve Hürriyet Misakı	71
c. Kongrenin Basında Değerlendirilmesi	72
d. Kongre Sonrasında CHP'nin Tavrı	73
8. Türkiye'deki Komünist Faaliyetlerin Hükümet Tarafından Açıklanması	75
9. İki Parti Arasındaki Gerginliğin Tırmanması	78
a. Muhtar Seçimleri	78
b. Ara Seçimler	79
c. Sıkıyönetimin Altı Ay Daha Uzatılması	82
10. Partiler Arası Gerginliği Azaltma Çabaları	84
a. Londra'ya Giden Heyet	84
b. İkili Görüşmeler	85
11. 12 Temmuz Beyannamesi	90
a. Beyannamenin Yankıları	92
b. Beyannamenin Önemi ve Sonuçları	93
12. Recep Peker'in İstifa Süreci	96
13. Recep Peker'in İstifası	101
D. Ekonomik Gelişmeler	103
1. 7 Eylül (1946) Kararları	105
E. Eğitim ve Kültür Alanındaki Gelişmeler	108
1. Hükümetin Milli Eğitim Politikası ve Uygulamaları	108
2. III. Milli Eğitim Şurası	110
3. Kültürel Gelişmeler	111
SONUÇ	113
BİBLİYOGRAFYA	120

ÖNSÖZ

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış şartların zorlaması ile çok partili hayata geçilmiştir. Kurulan ilk muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi’dir. Ancak çok partili hayata veya demokrasiye geçiş Demokrat Parti’nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu nedenle 1946 ve 1947 yılları, Türkiye’de demokrasinin sağlıklı bir biçimde tesis edilebilmesi bakımından önemli bir geçiş süreci olmuştur.

Bu önemli geçiş sürecinde parti-devlet birlikteliğini savunan, CHP’de üç ayrı zamanda genel sekreterlik görevini yürüten, sert ve otoriter tavırları ile ön plana çıkan, muhalefete tahammülü olmayan, adı tek-parti dönemi ile özdeşleşen ve her alanda devletçiliği savunan Recep Peker’in başbakanlık görevinde bulunması ise bu süreci daha da önemli bir hale getirmiştir.

Bilinen bu özelliklerine rağmen, Recep Peker’in böylesine önemli bir geçiş sürecinde başbakan olarak yer alması ve bu sürece olumlu veya olumsuz ne gibi etkilerde bulunduğu ilgimizi bu konuya çekmiş ve sonuçta böyle bir araştırma ortaya çıkmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Recep Peker’in askerî, fikrî ve siyasî hayatı anlatılmıştır. İkinci bölümde Türkiye’de demokrasiye geçiş sürecini başlattığı kabul edilen Demokrat Parti’nin kuruluşu üzerinde durulmuş ve bu kuruluş sürecindeki iktidar-muhalefet ilişkileri ele alınmıştır. Çünkü bu dönem Recep Peker’i başbakanlığa götürecek şartları hazırlamıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Peker’in başbakanlık dönemindeki siyasî, iktisadî, kültürel ve eğitim alanlarındaki icraatları değerlendirilmiştir. Bu icraatların, demokrasiye geçiş sürecine etkileri, hangi anlayışla ele alındıkları ve gerçekleştirildikleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın sonunda da elde ettiğimiz bilgiler değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda cumhuriyet tarihi için vazgeçilmez olan arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ile TBMM Arşivindeki belgeler taranarak Recep Peker ve başbakanlık dönemi ile ilgili olanlar çalışmamızda kullanılmıştır. Ayrıca dönemi aydınlatan gazete, dergi, hatırat, kitap ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Araştırma ve yazım safhalarında kıymetli bilgi ve yardımlarını, engin hoşgörüyü ve sabırlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN’a en içten teşekkürü bir borç bilirim.

Konya, 2005

Özgür BAĞCI

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
CDTA	: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
CHP(F)	: Cumhuriyet Halk Partisi (Fırkası)
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
gös.yer	: Gösterilen yer
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay.	: Yayınları
yay.haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrasında, iç ve dış şartların zorlaması ile, çok partili siyasi hayata geçilerek tek-parti rejimine son verilmiştir.

Savaş yılları boyunca Türkiye’nin iç bünyesinde meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler ile bu gelişmelerin ortaya koyduğu neticeler, çok partili hayata geçilmesinde önemli rol oynamıştır. İç bünyedeki en önemli gelişme II.Dünya Savaşı yıllarında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerdir. Savaşa girilmemesine rağmen, en az savaşa taraf olan ülkeler kadar, olumsuz bir şekilde etkilenilmiştir.¹ Bir taraftan, her an seferber olmaya hazır büyük bir ordu beslenmiş, diğer taraftan ülke içinde otoriter bir idare kurulmuştur.²

Hükümetlerin savaş yılları boyunca uyguladıkları başarısız ekonomik politikalar ve Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi sert ekonomik tedbirler toplumun geniş kesimlerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu olumsuz etkilenme tek-parti yönetimine ve CHP’ye karşı toplumun her kesiminde sessiz ama derin bir tepki ve memnuniyetsizlik yaratmıştır.³

Yüksek enflasyon, hayat pahalılığı ve karaborsa sonucunda işçi sınıfı, küçük toprak sahipleri, topraksız köylüler, memurlar, esnaf ve zanaatkarlar gibi toplumun büyük bir kesimi zorlu hayat şartları altında ezilmiştir. Bu durum işçi, köylü ve memurların hükümete karşı bir tutuma girmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte Varlık Vergisi, Millî Korunma Kanunu ve toprağa ilişkin kanunlarda büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerini gücendirmiştir.⁴

II. Dünya Savaşı yıllarında tek-parti yönetimi otoriter karakterini açıkça ortaya koyarak Anayasa’ya aykırı uygulamalara girişmiş, ya Anayasa’nın ruhuna aykırı kanunlar çıkarmış ya da mevcut kanunlarda düzenlemeler yapmıştır. Millî Korunma Kanunu, Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu gibi kanunlarda yer alan bazı hükümler, 1924 Anayasa’sında yer alan temel hak ve hürriyetlere aykırıdır. İnönü döneminde kabul edilen ya da mevcut kanunların yeniden düzenlenmesi şekliyle uygulamaya konulan bu kanunlar ve uygulamalarla tek-parti yönetimi, vatandaşlar üzerinde gittikçe artan bir tahakküm kurmuştur. Yöneticilerin keyfi tutum ve uygulamaları, kişilerin fikir, inanç ve vicdan hürriyeti gibi Anayasa ile

¹ Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İz yay., İstanbul 1998, s.462.

² Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.18.

³ Akandere, *Millî Şef Dönemi*, s.463.

⁴ Tefvik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.394-395.

kendisine verilmiş olan temel hak ve hürriyetlerine konulan kısıtlamalar, toplumun her kesiminde tek-parti yönetimine karşı suskun ama büyük bir tepkinin doğmasına yol açmıştır.⁵

Savaş yıllarında alınan bu toplumsal, siyasi ve ekonomik tedbirlerin ülke içinde meydana getirdiği hoşnutsuzluk o derece ciddi bir hal almıştır ki, genel bir karışıklığa meydan vermemek için bir “emniyet sübubu”nın açılması zaruri olmuştur.⁶

Türkiye’nin çok partili rejime geçişinde “dış tesirler”de oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın müttefiklerin, yani demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanması, tüm dünyada tek-partili diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesine neden olmuş ve serbest seçime dayanan demokrasilerin canlanmasını sağlamıştır. Ayrıca Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler kendi sistemlerini, bu açıdan yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır.⁷

Yeni dünya düzeninin temelleri, savaşın henüz bitmediği bir tarihte toplanan Yalta ve San Fransisko Konferansları ile atılmıştır. 3-11 Şubat 1945 tarihlerinde ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği’nin katılımıyla toplanan Yalta Konferansı sonrasında, İtalya ve Almanya’nın işgalinden kurtarılan Avrupa devletlerinin gelecekleri ve sorunları ele alınmıştır. Konferans sonunda, söz konusu Avrupa ülkelerinin sorunlarının demokratik yöntemlerle çözülmesi gerektiği ve her ulusun kendi hükümet biçimini kendi istediği gibi seçme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Konferansta alınan kararları diğer ülkelerin temsilcileriyle görüşmek için, Nisan ayında, San Fransisko’da bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir.⁸

ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği, savaş sonrasında kurulacak olan yeni dünya düzeninin şekilleneceği San Fransisko Konferansı’na katılmak isteyen ülkelere ise şu şartı ileri sürmüştür: “1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmek ve Birleşmiş Milletler Beyannamesi imzalamak.”⁹ Bu nedenle İngiltere 1945 Şubat’ında Türkiye’ye bir nota vererek, eğer San Fransisko Konferansına katılmak

⁵ Akandere, *Milli Şef Dönem*, s.464.

⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa yay., İstanbul 1966, s.128.

⁷ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi 4*, Cem yay., İstanbul 2000, s.178.

⁸ Ahmet Cemil Ertuğ, *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar yay., İstanbul 2004, s.362.

⁹ Rifki Salim Burçak, “Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde II. Dünya Savaşının Etkisi”, *Yeni Türkiye*, Eylül-Ekim 1997, S.17, s.647.

isteniyorsa 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu durum Türkiye için oldukça zor ve önemli bir aşamadır.¹⁰

Savaş yıllarında izlediği dış politikayla, savaşın sonunda siyasal yalnızlığa itilen Türkiye, bu yalnızlıktan kurtulmak ve müttefik devletlerle olan ilişkilerini düzeltmek için Almanya ve Japonya'ya 25 Şubat'ta savaş ilan ederek Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamıştır. Bunun sonucunda Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurucu üyeleri arasında yer almış ve San Fransisko Konferansına katılmıştır.¹¹

Türkiye'yi, Batı'ya yaklaştıran en önemli neden ise Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdittir. 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın, yeni şartlara uymadığı gerekçesiyle, uzatılmayarak feshedileceğini bildirmiştir. Yirmi yıldır yürürlükte olan bu antlaşmanın feshi Türk dış politikası için önemli bir gelişmedir.¹²

Sovyetler Birliği'ne yeni şartların ne olduğu sorulduğunda ise, Boğazlar'da Montreux rejiminin değiştirilmesini ve doğu sınırımızın kendi lehlerine yeniden gözden geçirilmesini istemişlerdir. Sovyetlerin bu haksız talepleri şiddetle reddedilmiş ve Türkiye'de çok derin bir kızgınlık uyandırmıştır.¹³ Bu durumda Türkiye güvenlik tercihini Batı'dan yana yapmak ve Batı'ya dönmek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁴

Türkiye'nin savaşın sonunda milletlerarası ortamda oluşan yeni güç dengesi dışında kalmamak, Sovyetler karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak ve savaş neticesinde gittikçe kötüleşen ekonomik durumunu güçlendirmek gibi nedenlerle batı dünyasının desteğini sağlaması zorunluymuştu. Bu durum Türkiye'nin yalnızca dış politikasını değil, iç politikasını da yakından etkilemiştir.¹⁵

Gerçekten de Batı dünyasında yer almak isteyen Türkiye, savaş sonrasında Avrupa'da başlayan demokrasi ve çok partili hayata geçiş çabalarından etkilenmiştir. O günlerde batıya katılmanın tek yolunun iç politikada batılı bir yönetim şekli ve anlayışına sahip olmak olduğunu Türkiye'deki tek-parti yöneticileri gayet iyi biliyorlardı. İşte bu şartlar altında San Fransisko Konferansı'na katılan Türkiye, iç

¹⁰ Ertunç, Cumhuriyetin Tarihi, s.363.

¹¹ Akandere, Milli Şef Dönemi, 465.

¹² Davut Dursun, Demokratikleşemeyen Türkiye, İşaret yay., İstanbul 1999, s.36.

¹³ Eroğul, Demokrat Parti, s.19.

¹⁴ Dursun, Demokratikleşemeyen Türkiye, s.44.

¹⁵ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.465.

bünyesinde ve siyasal rejimde gittikçe artan bir demokratikleşme politikası takip etmiştir.¹⁶

Birleşmiş Milletler Anayasa'sını kabul etmekle Türkiye, bu anayasanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiştir. San Fransisko'da 1945'te toplanan konferansa giden Türk delegesi, Reuters Ajansı muhabirine Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin siyasî bakımdan kesinlikle modern demokrasi yolunda ilerlediğini, Türk Anayasası'nın en ileri ülkelerin anayasalarıyla kıyaslanabileceğini, hatta bazılarında üstün bile olduğunu belirtmiş ve savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokratik akımın gelişmesine izin verileceğini söylemiştir.¹⁷

Ardından İnönü, 1945'te 19 Mayıs Bayramı nedeniyle yaptığı konuşmada, ilk kez demokratik rejimden söz etmiş ve "savaş günlerinin sıkıntılı tedbirlerini gerektiren darlıklar kalktıkça, ülkenin politika ve düşünce yaşamında demokrasi ilkeleri daha geniş ölçüde egemen olacaktır" demiştir.¹⁸

Gerek, İnönü'nün verdiği beyanat, gerekse Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasası'nı imzalamış olması parti içi muhalefetin cesaretini artırmış ve açıkça ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte 18 Temmuz 1945 tarihinde, Cumhuriyet döneminin üçüncü çok partili rejim denemesi, Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla başlamıştır. MKP, 18 Temmuz 1945'te kurulmasına rağmen, İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde Meclis açılış nutkunda MKP yokmuş gibi konuşmuştur.¹⁹

Meclis açılış konuşmasında: "Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçimlerinde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir."²⁰ diyen İnönü; şu sözleriyle CHP'den kopacak bir muhalefet partisinin kurulmasını açıkça teşvik etmiştir: "Bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi uygunluğu için daha yapıcı bir tutumdur." Bu sözler Türk siyasal tarihinde bir devrin kapandığına, yeni bir devrin açıldığına işaret eder. 1945 yılının temellerini attığı bu yeni dönemin baş temsilcisi Demokrat Parti olacaktır.²¹

¹⁶ Akandere, *Millî Şef Dönemi*, s.465-466.

¹⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.128.

¹⁸ Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.109.

¹⁹ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut yay., İstanbul 1998, s.196-197.

²⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi yay., İstanbul 1966, s.76.

²¹ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.10.

Türkiye’de DP’nin kurulması ile demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. Böylesine önemli bir geçiş sürecinde ise başbakanlık görevine, muhalefete tahammülü olmayan, tek-parti yönetimini savunan, otoriter ve sert tavırlarıyla tanınan Recep Peker getirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RECEP PEKER'İN HAYATI

A. Ailesi ve Eğitim Hayatı

Recep Peker, Kafkasya'nın Dağıstan yöresinden Anadolu'ya göç eden bir ailedendir.¹ Nisan 1305'te (1889) İstanbul'da doğmuştur. Babasının adı Mustafa, annesinin adı Emine'dir.²

Recep Peker, eğitim hayatına 1894 yılında İstanbul'da, Kocamustafa Paşa Mahallesi İptidai Mektebi'nde başlamış ve 1898 yılında mezun olmuştur. Ardından sırasıyla 1898-1901 yılları arasında Kocamustafa Paşa Askeri Rüşdiye'sinde, 1901-1904 yılları arasında Kuleli Askeri İdadisi'nde, 1904-1907 yılları arasında ise Harp Okulu'nda öğrenim görmüş ve teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. 1919 yılında Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni (Harp Akademisi) sınıf birincisi olarak bitirerek kurmay olmuş ve öğrenim hayatını tamamlamıştır.³

B. Askeri Hayatı

Recep Peker, 1907 yılında teğmen rütbesiyle ilk görev yeri olan Yemen'e gitmiştir. Daha sonra Balkan Harbi'ne katılan Peker; I. Dünya Savaşı'nda kıtaatta, kolordu ve ordu Erkan-ı Harbiye'lerinde hizmet etmiştir. 1919 yılında Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde son sınıfta iken Harp Tarihi muallim muavinliği yapmıştır.⁴

1919 yılında Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katılan Recep Peker, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Ziraat Mektebi'ndeki karargahının en aktif kurmayı olmuştur.⁵ Ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını halka duyurmak amacıyla kurulan Hakimiyeti Millîye Gazetesi'nin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır.⁶

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin ilk genel sekreteri olan Peker, aynı zamanda binbaşı rütbesi ile Sakarya Muharebesi'ne kadar, Ankara'da Erkan-ı Harbiye

¹ Sefer E. Berzeg, *Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri*, İstanbul 1990, C.2, s.54.

² TBMM Arşivi, Dosya No: 582.

³ TBMM Arşivi, Dosya No: 582.

⁴ TBMM Arşivi, Dosya No: 582.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.169.

⁶ Abdülhamit Avcı, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü* SCF, Kitabevi yay., İstanbul 1998, s.27.

Umumiye Dairesi İkinci Şube Müdürlüğü vazifesini de yürütmüş ve 1925 yılında askerlikten emekliye ayrılmıştır.⁷

C. Kişiliği

Recep Peker, çalışkanlığı, dürüstlüğü, prensiplerine bağlılığı ve ciddiyeti ile tanınan bir kişiliğe sahiptir. Yüzü genelde gülmediği için sert bir görünümü vardır, fakat asık suratlı ve ters birisi değildir. Özellikle görev konusunda çok dikkatli ve titiz olup iş hususunda zaman zaman çok sert olmuştur.⁸

Mustafa Kemal'in güvenini kazandığı için, mebusların çoğu, onun yanında çekingen durmuştur. Kişiliği icabı milletvekilleriyle meclis başkatipliği gibi değil de rütbece onlardan daha üstün gibi konuşmuştur.⁹ Etrafında, kendisinin, onların lideri olduğu intibasını verdirecek şekilde daha çok gençlerden oluşan bir kalabalık bulunmuştur.¹⁰ Bu durum onun lider tabiatlı birisi olduğunu göstermektedir. Kişiliği icabı hiçbir zaman söz altında kalmayan Peker,¹¹ bazen kaba olacak derecede tok sözlü olmuştur.¹²

Prensiplerinden taviz vermeyen, dik başlı ve pek yürekli bir adam olduğu için Atatürk ona, "pek-er'den gelen ve Peker" soyadını koymuştur.¹³

Recep Peker, Atatürk'e ve inkılaplarına yürekten bağlıdır.¹⁴ Andrew Mango, Peker'i Mustafa Kemal'in sadık yardımcısı olarak belirtmiş ve onun katı bir kuralcı olarak efendisine başarıyla hizmet ettiğini söylemiştir.¹⁵

D. Siyasi Hayatı

Recep (Peker) Bey'in siyasi hayatı 1919 yılında Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katılmasıyla başlamıştır. Peker, Mustafa Kemal Paşa'nın İstiklâl Savaşından sonra yapmak istediği inkılapları benimseyerek fikri yönden desteklemiştir.

⁷ TBMM Arşivi, Dosya No: 582.

⁸ Hafız Veldet Velidedeoglu, Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları, Varlık yay., Ankara 1971, s.86.

⁹ Velidedeoglu, Milli Mücadele Anıları, s.88.

¹⁰ Samet Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul ?, s.87.

¹¹ Falih Rifki ATAY, Çankaya, Bates Atatürk Dizisi, İstanbul 1998, s.243.

¹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politakada 45 Yıl, İletişim yay., İstanbul 1999, s.93.

¹³ Velidedeoglu, Milli Mücadele Anıları, s.89

¹⁴ Nadir Nadi, Perde Aralığından, Çağdaş yay., İstanbul 1979, s.272.

¹⁵ Andrew Mango, Atatürk, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s.271.

Bu durum onun siyasi hayatında önemli bir rol oynamış ve sürekli Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde yer almasını sağlamıştır.¹⁶

Recep (Peker) Bey, 23 Nisan 1920 tarihinde açılan I. Meclis'in katib-i umumiliğine getirilerek, TBMM'nin ilk genel sekreteri olmuş ve bu görevde üç sene üç buçuk ay kalmıştır.¹⁷

I. Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçimin yenilenmesine karar vermiştir. Yeni seçime A-R MHC, Gazi Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan ve "Dokuz Umde"den oluşan bir beyanname ile girmiştir.¹⁸ 8 Nisan 1923 tarihli bu beyanname, Halk Fırkası'nın kuruluşuna temel olmuş ve fırka programı olarak kabul edilmiştir.¹⁹ Seçimleri A-R MHC adayları kazanmış ve II. Meclis 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlamıştır. Recep (Peker) Bey II. Meclis'e Kütahya Mebusu olarak girmiştir.²⁰

Seçim sonrasında Ankara'da toplanan milletvekilleri "Halk Fırkası"nın tüzüğünü hazırlamaya başlamışlardır. Mustafa Kemal, 7 Ağustos'ta fırkaya mensup milletvekilleriyle bir toplantı yaparak, I. Meclis'indeki gruplaşma çabalarını ve A-R MHC'nin "Halk Fırkası"na dönüştürülmesi zorunluluğunu belirten bir konuşma yapmış, bu arada hazırlanan tüzük, tartışılmak üzere toplantıya katılanlara dağıtılmıştır. Bu toplantı, "Halk Fırkası" isimli ilk toplantıdır.²¹ 9 Eylül 1923 tarihine kadar devam eden toplantıların sonucunda, fırka tüzüğü kabul edilmiş ve böylece Halk Fırkası kurulmuştur.

Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey, 15 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası'nın katib-i umumiliğine getirilerek fırkanın ilk genel sekreteri olmuş ve 10 Haziran 1924 tarihine kadar bu görevde kalmıştır.²² Fırkanın kurulduğuna ve kanuni formalitenin yapılmasına dair Genel Başkan Mustafa Kemal ve Genel Sekreter Recep (Peker) Bey'in imzalarını taşıyan dilekçe Ekim 1923'te İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir.²³

¹⁶ Teoman Gül, *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara ?, s.12.

¹⁷ TBMM Arşivi, Dosya No: 582.

¹⁸ Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi yay., 1976, s.43

¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (yay.haz. Zeynep Korkmaz) ATAM, Ankara 1990, s.486.

²⁰ TBMM Arşivi, Dosya No: 582.

²¹ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan yay., Ankara 1992, s.86.

²² Utkan Kocatürk, *Atatürk ve TC Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTK, Ankara 1983, s.395.

²³ Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı, Çağdaş yay.*, İstanbul 1999, s.15.

II. dönem Meclis'in gündemindeki en önemli mesele, Lozan'la bağımsızlığına kavuşmuş olan yeni Türk devletinin şeklinin belirlenmesi olmuştur.²⁴ Yeni hükümetin seçilememesi ve yürütme işlerinin aksaklığa uğraması nedeniyle bir hükümet bunalımı meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, bu bunalımın aşılması için anayasada değişiklik yapılmasını teklif etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı teklif önce fırka grubunda hemen ardından da mecliste görüşülerek kabul edilmiş ve böylece 29 Ekim 1923'te "cumhuriyet" ilan edilmiştir.²⁵

Cumhuriyetin, bir grup önde gelen partilinin Ankara'da bulunmadığı bir sırada ilan edilmesi bazı tepkilere yol açmıştır. Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in liderliğindeki bu grup, cumhuriyetin ilan ediliş biçimine itiraz ederek, ilanı aceleyle alınmış bir karar olarak nitelmiş ve Mustafa Kemal'in giderek büyüyen iktidar tekelinin daha da güçlenmesi olarak değerlendirmiştir.²⁶

Cumhuriyetin ilan şekline ait bu ilk itirazlar, Halk Fırkası aşırılarınca şiddetle eleştirilmiştir. 22 Kasım 1923'te yapılan Halk Fırkası Grup toplantısında bu konu görüşülmüş ve İsmet (İnönü) Paşa önderliğindeki aşırılardan başka, Yunus Nadi Bey ve Recep (Peker) Bey gibi göze çarpan isimler, Rauf (Orbay) Bey'den cumhuriyeti kayıtsız şartsız olarak açıkça desteklemelerini istemişlerdir. Rauf Bey ise cumhuriyetin ilanına karşı olmadığını sadece ilan ediliş şekline karşı çıktığını söylemiştir.²⁷

22 Kasım 1923 tarihli grup toplantısında Recep (Peker) Bey: "... Efendiler; acele yaptınız diyorlardı. Bilhassa ben Cumhuriyetçiyim, Cumhuriyet istiyorum diyenler Cumhuriyette acele ettiniz diyorlardı... Acele olmamıştır; bu netice-i tabiiyedir. Çünkü bu doğrudan doğruya milletin mümessili olan meclis-i âlinin resmi encümeninden çıktıktan sonra ittifak-ı ârâ ile kabul edilmiş ve ilan edilmiştir."²⁸ demiş ve Rauf (Orbay) Bey'i eleştiren sert bir konuşma yapmıştır. Samet Ağaoğlu anılarında, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'le Mustafa Kemal'in arası açıldığı zaman, Recep (Peker)

²⁴ Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s.113.

²⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.548-549.

²⁶ Öz, *Tek Parti Yönetimi*, s.89.

²⁷ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev: Gül Çağalı Güven), İletişim yay., İstanbul 2003, s.57.

²⁸ *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, (Yay.haz: Yücel Demirel, Osman Zeki Konur), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul 2002, s.56-57.

Bey'in mecliste ve parti grubundaki sert konuşmaları ve hitabet kudretiyle kendisini gösterdiğini yazmıştır.²⁹

Recep (Peker) Bey, 6 Mart 1924 tarihinde meclisten güvenoyu alan II. İsmet Paşa kabinesinde önce "Maliye Vekili" olarak görev almış ardından 21 Mayıs'ta istifa eden Ferit Bey'in yerine "Dahiliye Vekili" olarak atanmıştır.³⁰ Ayrıca 1 Kasım'da – gensoruyla sıkıştırılan- Refet Bey'in meclis başkan vekilliklerinden birine seçilerek bakanlıktan ayrılması ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'ne vekil olarak bakmıştır.³¹

Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuştur. Rauf Bey, Refet Bey, Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa gibi Milli Mücadele önderleri tarafından kurulan bu parti II. Meclis'teki önemli gelişmelerden biridir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna ait dilekçe 17 Kasım 1924 tarihinde Dahiliye Vekili Recep (Peker) Bey'e verilmiştir. Recep (Peker) Bey, kabul sırasında yaptığı kısa konuşmasında; "Fırkalar memleket için esastır. Yeter ki, şahsi arzular yerine memleket için çalışsın. Allah mübarek etsin." demiştir.³² Zürcher, Recep (Peker) Bey'in, TpCF heyetini nezaketle, hatta dostça karşılmasını ve kayıt işlemleri sırasında hiçbir güçlük çıkarmamasını "şasırtıcı" olarak değerlendirmiştir.³³ Kanaatimizce Zürcher'i böyle bir değerlendirmeye iten sebep, Recep Peker'in, CHP'deki aşırılardan olması ve otoriter kişiliği ile muhalefete tahammülü olmamasıdır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra CHF içindeki İsmet Paşa'nın ve Recep (Peker) Bey'in başını çektiği aşırımlar, yeni partiye karşı sert tavır koyma yoluna gitmiştir. Bu tavır özellikle TpCF'nin teşkilatlanmaya başlaması ve CHF tabanından bu fırkaya kaymalar olmasıyla ortaya çıkmıştır.³⁴

TpCF'nin kurulmasından üç gün sonra, CHF'nin meclis grubu toplanarak sıkıyönetim ilanı konusunu görüşmüş, bu öneri reddedilince İsmet Paşa, 21 Kasım 1924'te sağlık durumunu gerekçe göstererek başvekillikten istifa etmiştir.³⁵ Mete

²⁹ Ağaoglu, *Babamın Arkadaşları*, s.85.

³⁰ Kocatürk, *TC Tarihi Kronolojisi*, s.385, 414.

³¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1999, s.101.

³² Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.189.

³³ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.86.

³⁴ Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.292.

³⁵ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet (İkinci Grup)*, İletişim yay., İstanbul 1995, s.603.

Tunçay'a göre İsmet Paşa'nın başvekillikten ayrılması ve Fethi Bey'in hükümet kurması, muhalefet partisi karşısında CHF'nin daha çok çözülmesini önlemeye yöneliktir ve gönülsüz alınmış bir karardır.³⁶

Yeni hükümet, 22 Kasım 1924 tarihinde ılımlılığı ile bilinen Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulmuştur. Ancak fırkanın aktif başkanlığı İsmet Paşa'da kalmıştır. Dolayısıyla Fethi Bey Hükümet'i karşısında mecliste bir muhalif fırka yanında bir de fırka içinde icrayı denetleyebilecek İsmet Paşa ve onun sertlik politikasını destekleyen aşınlar bırakılmıştır.³⁷

Nitekim Fethi Bey'in kurduğu yeni kabinede, İsmet Paşa'nın eski kabinesinden üç kişi vardır: Dahiliye Vekili, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti Vekili Recep (Peker) Bey, Maliye Vekili Abdülhalik (Renda) Bey ve Hariciye Vekili Şükrü (Kaya) Bey. Bu aşınların Fethi Bey kabinesindeki önderi ise Dahiliye Vekili Recep (Peker) Bey olmuştur.³⁸

Fethi Bey, bir müddet sonra resmi muhalefet fırkasından çok, CHF içindeki aşınların şiddetli muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Aşınların hükümetteki temsilcisi Recep (Peker) Bey, şehreminilerin (Büyükşehir Belediye Başkanı) atanma yerine seçimle gelmesi yönündeki muhalif görüşe taraftar olan Fethi Bey'le anlaşamayarak 5 Ocak 1925 tarihinde Dahiliye Vekilliği'nden istifa etmiştir. Bu istifadan sonra Fethi Bey Hükümeti, fırka aşınlarıncı daha çok eleştirilmeye başlanmış ve muhalefete taviz vermekle suçlanmıştır. Dahiliye Vekaleti'nden istifa eden Recep (Peker) Bey, ikinci kez CHF Genel Sekreterliği'ne atanmıştır. Bu durum CHF içindeki aşınların güçlenmesine neden olmuştur.³⁹

Önce Fethi Bey Hükümeti'nin ardından da TpCF'nin sonunu hazırlayan olay, 13 Şubat 1925 tarihinde doğuda başlayan Şeyh Said İsyanı'dır. İsyan, ilk planda muhalefete hoşgörülle bakmayan CHF içindeki aşınların sesini daha da yükseltmesine sebep olmuştur. Başından beri hükümetin sert önlemler almasını isteyen bu grubun talepleri, isyanla birlikte bir anlamda meşruluk kazanmıştır. Recep (Peker) Bey de daha sert önlemler alınmasını isteyen aşınların içinde yer almıştır.⁴⁰

³⁶ Tunçay, Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, s.144.

³⁷ Yeşil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, s.273.

³⁸ Tunçay, Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, s.111-144.

³⁹ Yeşil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, s.273, 288

⁴⁰ Öz, Tek-Parti Yönetimi, s.94.

CHF içindeki aşırıları, Fethi Bey'in ılımlı önlemlerinin işe yaramayacağını ve derhal şiddetli tedbirlerin alınması gerektiğini belirterek hükümeti eleştirmiş ve nihayet Fethi Bey, CHF meclis grubunda güvensizlik oyu alarak 2 Mart'ta istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴¹ Fethi Bey Hükümeti'nin, Recep (Peker) Bey'in Dahiliye Vekilliği'nden istifa edip CHF genel sekreteri olmasından kısa bir süre sonra düşmesi dikkat çekicidir.⁴² Bu durum bize Recep (Peker) Bey'in CHF içinde ne kadar etkin olduğunu göstermektedir.

Yeni hükümet, 3 Mart 1925 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın büyük desteğini alan İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. Recep (Peker) Bey, yeni hükümete Milli Müdafaa Vekili olarak atanmıştır.⁴³ İsyanın bastırılması için sert tedbirler almanın şart olduğunu düşünen yeni hükümet, 4 Mart 1925'te dönemde adını veren "Takrir-i Sükun Kanunu"nu meclise sunmuştur. Muhalefetin karşı koymasına rağmen bu kanun mecliste kabul edilmiştir.⁴⁴

Takrir-i Sükun Kanunu'nu hemen uygulamaya koyan yeni hükümet, ilk iş olarak İstiklâl Mahkemeleri'ni kurmuş ve muhalif basın organlarını kapatmıştır. Ardından gerek Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin girişimleri ve aldığı kararlar, gerekse Şark İstiklâl Mahkemesi'nin isyan bölgesindeki TpCF şubelerini kapatması, bu partinin kapatılmasını yolundaki çabaları cesaretlendirmiş; mahkeme kararları, belirli ölçülerde de olsa partinin kapatılması için gerekli olan bir "hukuki meşruluk" zemini hazırlamıştır. Sonuçta 3 Haziran 1925 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükun Kanununa dayanarak TpCF'yi kapatma kararı almıştır.⁴⁵

Recep (Peker) Bey, 24 Aralık 1927 tarihinde Meclisin ve hükümetin yenilenmesi ile birlikte Milli Müdafaa Vekilliği'nden ayrılmış ve 3 Nisan 1928'de CHF Meclis Grubu Başkanvekilliği'ne getirilmiştir. Ayrıca Peker, IV. İsmet Paşa Hükümeti'nde 11 Ekim 1928 ile 25 Eylül 1930 tarihleri arasında Nafia (Bayındırlık) Vekilliği yapmıştır.⁴⁶

1929 dünya ekonomi bunalımı ve bu bunalıma bağlı olarak meydana gelen siyasi gelişmeler Recep (Peker) Bey'i parti içinde daha etkin konuma getirecektir. 1930 öncesinde CHF'nin ve parlamentonun işlevsizliği ve bunun paralelinde toplumsal ve

⁴¹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s.141.

⁴² Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.111.

⁴³ Kocatürk, *TC Tarihi Kronolojisi*, s.431.

⁴⁴ Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.307.

⁴⁵ Öz, *Tek Parti Yönetimi*, s.97.

⁴⁶ Gül, *Recep Peker*, s.22.

ekonomik sorunların artışı iktidarın toplumdaki giderek uzaklaşmasına yol açmıştır. Böyle bir durumda, partiyi ve meclisi uyusukluktan kurtarabilmek ve bir anlamda da toplumu siyasal sisteme ısındırabilmek için muhalif bir partinin varlığı ihtiyaç haline gelmiştir.⁴⁷ Bu nedenle 12 Ağustos 1930'da Cumhuriyet tarihimizin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, oluşum bakımından TPCF gibi doğal bir muhalefet hareketi olmayıp bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Fethi Bey tarafından kurulmuş güdümlü bir muhalefet partisidir.⁴⁸

Ancak bu yeni muhalefet partisinin ömrü sadece üç ay olmuştur. Çünkü CHF ile aralarında iktidar mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Nitekim SCF'nin kısa süre içinde o zamana kadar siyasal alanda temsil olanağından yoksun kalmış geniş yığınların desteğine ulaşması CHF'li mebusları tedirgin etmiş ve bir anda SCF'ye karşı tutumlarını değiştirmiştir. Öte yandan halkın desteğini alan Fethi Bey'in "iktidara gelme" söylemleri partinin sonunu hazırlamış ve Mustafa Kemal Paşa ile çatışmak istemeyen Fethi Bey 17 Kasım 1930 tarihinde partisini feshetmiştir.⁴⁹

Üç aylık ömrü olan bu partinin faaliyetleri sırasında ülkede var olan bunalımın dışı vurulmasına zemin hazırlamıştır. Bunu gören Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'in SCF'yi kapatma kararını açıkladığı gün, yurtdışı önceden hazırlanmış, uzun bir inceleme gezisine çıkmıştır. Üç aylık bu geziye, Recep (Peker) Bey de katılmıştır.⁵⁰ Bu seyahate katılan Ahmet Hamdi Başar, seyahatin nedenini; "Gazi, memleketin en müteahhasıs elemanlarını maiyetine alarak ve bünye hastalığının arazını ortaya vuran Serbest Fırka gibi bir tecrübeden hemen sonra seyahate çıkmıştı. Adeta suçlunun meşhut cürüm üzerinde yakalanması, yahut hastayı tam kriz halinde görmek gibi, memlekette yaşayan yolsuzluklar ve idaresizlikler ve bunlardan doğan şikayetler açıkça gözlerimize çarpacaktı. Artık gizlenecek bir şey olamazdı. Onun için bu seyahatte herkesin topladığı notlara göre dert anlaşılacak ve derde teşhis konduktan sonra da deva aranacaktı."⁵¹ şeklinde açıklamıştır.

⁴⁷ Öz, Tek Parti Yönetimi, s.103.

⁴⁸ Tunçay, Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, s.247.

⁴⁹ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s.147-149.

⁵⁰ Tunçay, Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, s.294.

⁵¹ Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yay., Ankara 1981, s.63.

Cumhurbaşkanı'nın bu yurt gezisi sırasında yıldızı parlayan Recep (Peker) Bey, CHF III. Kongresi'nden önce, 9 Mart 1931 tarihinde üçüncü kez CHF Genel Sekreterliği'ne getirilmiştir. Recep (Peker) Bey, 15 Haziran 1936'ya kadar beş yıl üç ay ve bir hafta bu görevde kalacaktır.⁵²

Recep (Peker) Bey, genel sekreterlik döneminde çok etkili olmuştur. Partiyi, devlet örgütü ve hükümet üzerinde denetim kuracak bir güce ulaştırmak istemiş, bu amaçla partide örgütsel ve doktriner düzenlemeler yapılmıştır.⁵³

Recep (Peker) Bey'in zaman zaman aşırıya kaçan görüşleri Atatürk'ün dikkatini çekmiştir. 1935 CHP IV. Kurultay'ından önce, 27 Haziran 1935'te Avrupa'da, özellikle İtalya ve Almanya'da o zaman oldukça dedikodulara sebep olan, uzun ve masraflı bir inceleme seyahatine çıkarak, kurultaya sunulmak üzere yeni bir tüzük ve program tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı, Başbakan İsmet İnönü tarafından onaylanarak Çankaya'ya sunulmuştur. Atatürk: "İsmet Paşa, Recep'in marifeti olan bu saçmalıkları okumadan imza etmiş olmalı" diyerek taslağı geri çevirmiştir.⁵⁴

Bu gelişme sonucu Recep Peker, 15 Haziran 1936'da Atatürk tarafından genel sekreterlik görevinden uzaklaştırılmıştır. Feroz Ahmad'a göre; parti içerisindeki liberaller, aşırı devletçi olan Peker'e yabancılaşmış ve ona karşı mücadeleye girerek Peker'i istifaya zorlamışlardır. Ancak Atatürk'ün kişisel müdahalesi, liberallerle aynı safta yer alma arzusu değil, dış siyasetle ilgili kaygılardır. Zira Montreux görüşmeleri 22 Haziran'da başlayacaktır ve demokrasilerin desteğini kazanmak için dramatik bir jest gerekmektedir.⁵⁵ Yetkin'e göre ise, Peker CHP'yi İtalyan Faşist partisinin bir kopyası durumuna getirmek istediği için, Atatürk tarafından görevden alınmıştır.⁵⁶

Genel sekreterlik görevinden azledilen Peker, parti örgütüne ve halk evlerine hitapla, gazetelerde yayımlanan bir genelge yazmış ve Atatürk'ün kendisini bu görevden "affettiğini" bildirmiştir.⁵⁷

Recep Peker, 17 Ağustos 1942 tarihinde Şükrü Saraçoğlu Kabinesi'nde İçişleri Bakanı olarak görev almış ve 19 Mayıs 1943 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir.

⁵² Tunçay, Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, s.318-328.

⁵³ Şükrü Karatepe, Tek Parti Dönemi, İz yay., İstanbul 1997, s.42.

⁵⁴ Tunçay, Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, s.329.

⁵⁵ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev. Yavuz Alogan), Doruk yay., İstanbul 2002, s.92.

⁵⁶ Çetin Yetkin, Karşıdevrim 1945-1950, Otopsi yay., İstanbul 2003, s.98.

⁵⁷ Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995, s.105.

Atatürk'ün genel başkanlığı döneminde sürekli parti genel yönetim kurulunda olan Peker, 31 Ekim 1945 tarihinde ikinci defa CHP Meclis Grup Başkanvekilliğine seçilmiştir.⁵⁸

5 Ağustos 1946 tarihinde başbakanlık görevini üstlenen Peker⁵⁹, 9 Eylül 1947'de istifa etmiştir.⁶⁰ Askeri ve siyasî pek çok görevler üstlenen Recep Peker 2 Nisan 1950 tarihinde vefat etmiştir.⁶¹

E. Fikir Hayatı

Siyasi hayatında pek çok görev üstlenen Peker, aynı zamanda CHP içinde fikir hayatı ile de ön plana çıkmıştır. Özellikle üçüncü kez getirildiği genel sekreterliği döneminde, parti ideolojisinin yorumlanması ve yayılması görevini üstlenmiş,⁶² özellikle de “devletçilik ideolojisi” üstüne kendi yorumlarını parti örgütüne ve tüm memlekete benimsetmeye çalışmıştır. Bu amaçla; tek-parti, devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık konularında pek çok konferans düzenlemiştir.⁶³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan liberal ekonomi politikası, 1930-1939 döneminde yerini devletçi ekonomi politikasına bırakmıştır. Türkiye'de iktisat politikasının değişmesinin sebebi sadece 1930'a kadar izlenen sanayileşmenin başarısızlığı değil aynı zamanda 1929 dünya ekonomik bunalımıdır.⁶⁴

Türkiye'nin devletçilik ilkesi ile kalkınacağına inanan Recep Peker, bu ilkenin 1931 yılında yapılan CHF III. Kongresinde, parti programına girmesini sağlamıştır.⁶⁵ İlk kez bu kongre ile beraber parti, bir programa sahip olmuş, partinin ana vasıflarını oluşturan ve Peker tarafından sembolize edilen “altı ok” ilk defa bu kongrede kabul edilmiştir.⁶⁶

CHF'nin III. Kongresinde devletçilik şu şekilde tanımlanmıştır: “Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap

⁵⁸ Kumaş, CHP'nin Soyağacı, s.30-34.

⁵⁹ Ulus, 6 Ağustos 1946, s.1

⁶⁰ Akşam, 10 Eylül 1947, s.1.

⁶¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/77.509.14.

⁶² Öz, Tek Parti Yönetimi, s.216.

⁶³ Tunçay, Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, s.329.

⁶⁴ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek yayınevi, İstanbul 1998. s.45-48.

⁶⁵ Tuncay Dursun, Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2002, s.172

⁶⁶ Başar, Atatürk'le Üç Ay, s.44.

ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti filen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.”⁶⁷

1932 yılı bütçe görüşmeleri devletçilik ilkesinin ilk kez somutlaşarak tartışıldığı yerdir. Bu görüşmelerde parti genel sekreteri Peker, devletçilik çizgisinin, buhran ortamına ve ekonominin gereklerine göre genişleyebileceğini söylemiştir.⁶⁸ Yaptığı konuşmada devletçiliği şu şekilde açıklamıştır: “Tek vatandaşın yapamayacağı, tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır. Amma bize göre devletin yapması lâzımgelen işler bundan ibaret değildir. Devlet aynı zamanda bazen tek vatandaşın veya tek vatandaştan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketin yapabileceği şeyleri de memleketin, milletin umumi menfaatine taallük noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görürse memleketin umranına, ilerlemesine, ileri gidişine hizmet noktasından fayda ve lüzum görülürse bu takdirde bu işleri de yapar.”⁶⁹

CHP IV. Kurultayı 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu kurultay, devletçiliğin en sert döneminde toplanmıştır. Kurultayın açıldığı 9 Mayıs günü radyoda bir konuşma yapan genel sekreter Peker: “Ulusal çalışmayı yıpratana ve ulus yığınına sömüren liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz” demiştir.⁷⁰ Peker’in bu sözleri kurultayda da temel düşünce haline gelmiş ve liberalizm düşmanlığı, devletçilik taraftarlığı kurultaya damgasını vurmuştur.⁷¹

Recep Peker, liberal ekonomiyi her fırsatta eleştirmiştir. Ona göre liberalizm, hürriyet inkılabının getirdiği neticelerden biridir ve ekonomik liberalizmin ana parolası devletin ekonomi sahasında hiç kimseye engel olmaması, herkesin istediği gibi çalışıp kazanmasıdır. Bu düşünce devletin ekonomi çalışmasını düzenleyememesine neden olmuş ve bu durumdan istifade eden kişiler kendi faydalarını düşünerek, hürriyet fikrinin verdiği manada daha hür olmak gibi, daha ileri isteklerde bulunmuştur. Böylece anarşizm ekolü doğmuştur.⁷²

Peker’e göre ekonomik liberalizm, “dünyanın düzenini bozacak ve az kazançlı insan yığınlarının yaşayışlarını tazyik edecek mahiyetten kurtulamamıştır. Ekonomi

⁶⁷ Kili, 1960-1975 Döneminde CHP, s.71.

⁶⁸ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, c.I, (1929-1932), A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1988, s.249.

⁶⁹ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, s.257.

⁷⁰ Hikmet Bila, CHP 1919-1999, s.69.

⁷¹ gös.yer.

⁷² Recep Peker, İnkılap Dersleri, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.21.

alanında devletin müdahalesini ve tanzimciliğini meşru kılan sebepler buradan gelmektedir.”⁷³

CHP'nin IV. Kurultayına sunulan programda devletçilikle ilgili madde, 1931 Kurultayına göre daha geniş ve daha katı bir nitelik taşımış ve devletçiliğe, özel girişimi kontrol etme anlamı da verilmiştir.⁷⁴ Kurultayda genel sekreter Peker, program hakkında bilgi verirken şöyle konuşmuştur: “Biz, hükümetçe de partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar liberallik de serbest olsun diyorlar. Liberal sistem, ulusun başarı yollarını kapamak demektir. Devletçilik bir parti vasfı olarak kalmamalı devletin vasıfları arasında yerini almalıdır.”⁷⁵

Kurultayda Peker, devletçiliği en sert ifadesiyle şöyle açıklamıştır: “Devleti ekonomik teşebbüslerde ferdi teşebbüse bağlı kabul etmek lazımdır. Halbuki devlet, memlekette en büyük yapıcı kuvvettir. Devlet hangisini yapacak? Hususi teşebbüslerin geriye bıraktığı işleri mi? Hayır. Ulusun kısa zamanda refaha kavuşması ve yurdun da kısa zamanda ümrana varması için, devletin lüzumlu göreceği işler yapılacaktır. Devlet, bu işi yaptıktan sonra, o sahada hususi teşebbüs erbabına iş kalmazsa, başka iş yapsın. Devlet, bu yolda kayıtlar altına giremez.”⁷⁶ Devletçiliğin en sert ifadeleri olan bu sözlerle anlatılmak istenen, programın diğer maddelerinde de kendini göstermektedir. Sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak, tröst ve kartellere izin vermemek, sanayii plana bağlamak.⁷⁷

Peker, devletçiliği yalnızca zorunluluktan doğan pragmatik bir politika olarak değil, aksine sürekliliği olan bir politika olarak görmüştür. Ona göre, devletin ekonomi alanında yapacağı yatırımın temel ölçütü, kamu yararındır. Kamu çıkarı olan noktada devlet özel sermayenin yerini almalıdır. Bu bir kural olarak her zaman için uygulanmalıdır. Anlaşılacağı gibi, bu ölçüt, her zaman için genişlemeye elverişli bir ölçüttür.⁷⁸ Ayrıca Peker, devletçiliği salt bir iktisadi politika aracı olarak görmemiş, devletçiliğin iktisadi boyutunun dışında, siyasal ve sosyal sonuçlarını da vurgulamıştır.⁷⁹

⁷³ Peker, İnkılap Dersleri, s.72.

⁷⁴ Bila, CHP 1919-1999, s.69.

⁷⁵ Peker, “Partinin Yeni Program İçin Kurultayda R.Peker'in Söylevi”, Ülkü, Haziran 1935, C.5, S. 28, s.250.

⁷⁶ Bila, CHP 1919-1999, s.70.

⁷⁷ gös.yer.

⁷⁸ Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, s.151.

⁷⁹ Koçak, Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945), C.1, İletişim yay., İstanbul 1996, s.43.

CHP'nin IV. Kurultayında devletçiliğin yansıması olarak iş kanununa da değinilmiştir. Peker, kurultayda yaptığı konuşmasında Türkiye'de ulusal endüstrinin ilerlemekte olduğundan bahsetmiş ve bunun neticesinde mevcut işçi sayısının artacağını belirtmiştir. Bu nedenle işçi sınıfları arasında klasik sınıf mücadelesi olabileceğini ve onun için yeni doğan bu işçi sınıfının patronlarla münasebetleri noktasına parti programında değinildiğini söylemiştir. Peker, programda grev ve lokavtın yasak edildiğini, ancak bunun yanında işçi-işveren münasebetlerinde anlaşma yolunu esas aldıklarını, şayet anlaşamazlarsa devletin hakem rolü ile çatışmaları önleyeceğini belirtmiştir.⁸⁰

İş Kanunu, 8 Haziran 1936 günü kabul edilmiştir. Yeni iş kanununun izahını Recep Peker şöyle yapmıştır: "Yeni iş kanunu bir rejim kanunu olacaktır... Bu kanunla Türkiye'de iş hayatı yeni rejimimizin istediği âhenk ve anlaşma yoluna gidecektir... İşte bu iş kanunu arzettiğim bakımdan da Türkiye'de ulusal devlet tipinde âhenkli bir muvazeneli bir hayatın tanzimine yarayacak bir eser olacaktır... Yeni iş kanunu sınıfcılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecekler."⁸¹ Ancak, II. Dünya Savaşı şartları otoriter bir görüşle de olsa, işçiyi koruyan birçok hükümler getiren iş kanununun uygulanmasını "Milli Korunma Kanunu" ile önleyecektir.⁸²

Recep Peker, "Halkçılık İlkesi" üzerinde de önemle durmuştur. 1931 yılında İstanbul'da Darülfünun'da bir konferans veren Peker, halkçılığı şöyle açıklamıştır: "Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelenmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur... CHF tek vatandaşın olduğu kadar çalışma zümrelerinin hususi menfaatlerini de devletin ve memleketin umumi menfaatleri çerçevesi içinde temin olunabileceğine kanidir... Biz sınıflaşmayı reddediyor bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz."⁸³

Recep Peker, genel sekreterliği döneminde 23 Haziran 1932'de TBMM'de halkçılık ilkesini şöyle tanımlamıştır: "Halkçılık kanunlar önünde Türk vatandaşlarının mutlak ve katı müsavatını emreder. Halkçılık Türkiye'de imtiyazlı tabakaların

⁸⁰ Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2. Cilt (1933-1935)*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1993, s.289.

⁸¹ Peker, "İş Kanunu İzahı", *Ülkü*, Temmuz 1936, C.7, S.41, s.325, 326.

⁸² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap*, Tekin yay., İstanbul 1998, s.470.

⁸³ Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar yay., 1983, s.101.

mevcudiyetlerini reddeder, selbeder. Halkçılık sınıf mücadelesini kabul (etmez)... Çalışma zümreleri arasında ahenk tesisini takip eder.”⁸⁴

Halkçı olduğunu her fırsatta vurgulayan Peker’e göre halkçılık vasfı sınıf mücadelesini meydana getiren doktrinlerin tamamına zıddır ve ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder.⁸⁵ Bu nedenle Türkiye’de sınıf, cins ve imtiyaz ile derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri yok olmuştur.⁸⁶ Ayrıca halkçılık ilkesinde ilerleyen bir anlayış ulusçuluk ilkesini saf ve temiz bir hale getirerek uluslaşmayı kuvvetlendirecektir.⁸⁷

Recep Peker’in üzerinde önemle durduğu ilkelerden bir diğeri de Milliyetçiliktir. O’na göre milliyetçilik: “Bir sınır içinde hak ve şerefleri müşterek insanlar olarak yaşayanların beraberliği ve bütünlüğüdür.”⁸⁸

İnsan cemiyetlerini devlet sınırları içinde ayakta tutan en tesirli kuvvet olarak milliyetçiliği gösteren Peker; “tarihi mefahire dayanan, aile duygusundan hararet ve vatan sevgisinden kuvvet alan, din, mezhep ve ırkçılık gayreti gütmeyen medeni bir milliyetçilik” anlayışını savunmuştur.⁸⁹ Irkçılığı: “Milliyetçilik anlayışının sağa doğru feci bir ifratı” olarak tanımlayan Peker, ırkçı milliyetçiliğin tamamen antidemokratik ve emperyalist olduğunu belirterek ırkçılığı her zaman reddetmiştir. O’na göre komünizm, inkar yolu ile; ırkçılık, ifrat yolu ile milliyetçiliğin soysuzlaşmasıdır.⁹⁰

CHP IV. Kurultayında yaptığu konuşmada ise milliyetçilik anlayışını şöyle açıklamıştır: “Türkiye cumhuriyetçi olacak, fakat milliyetçi olmayabilir, yani arşısulal cereyanlara Türkiye’nin kafası ve kapısı açık bulunabilir. Bu fikrin doğruluğunu kim kabul eder? Cumhuriyetçi olmayan bir Türkiye’nin nasıl tasavvur edilemez bir hal ise, cumhuriyetçi de olsa milliyetçi olmayan bir Türkiye’nin şan ve şerefle ve aynı zamanda zorluklarla dolu istikbal yoluna gidişi de o kadar zayıf ve topal kalmaya mahkumdur. Cumhuriyetsiz, fakat milliyetçilik iddiasındaki bir Türkiye ne ise, milliyetçi olmayan bir cumhuriyetçi Türkiye zihniyetini de onun gibi görmek en doğru bir düşünüş olur....

⁸⁴ Yetkin, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945, s.102.

⁸⁵ Peker, İnkılap Dersleri, s.54.

⁸⁶ Peker, “Partinin Yeni Program İçin Kurultayda R.Peker’in Söylevi”, s.249.

⁸⁷ Peker, “Uluslaşma Devletleşme”, Ülkü, Haziran 1936, c.7, S.40, s.3.

⁸⁸ gös.yer.

⁸⁹ Ayın Tarihi, Mart 1947, No:160, s.11.

⁹⁰ Ayın Tarihi, Mart 1947, s.13-14.

Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmalıdır ki başka başka ve zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin.”⁹¹

Genel sekreterliği döneminde CHP'nin bir ideologu gibi çalışan ve bir parti kuramı geliştirmekte önemli rol oynayan Peker,⁹² halk evlerinin kurulması ve gelişmesine ayrıca önem vermiştir. 1931'de kurulan “Halk Hatipleri Teşkilatı” da onun çizgisini yansıtacak “ses-büyülteçleri” olarak düşünülmüştür.⁹³

19 Şubat 1932 tarihinde açılmaya başlayan halkevlerinin başlıca amacı, halkı Kemalist idealler konusunda eğitmek, partiyi ve meclisi yöneten aydın seçkinlerle halk kitleleri arasında ideolojik birlik meydana getirmektir.⁹⁴

Recep Peker, halkevlerinin açılış gününde yaptığı konuşmasında; “Cumhuriyet Halk Fırkasının Halkevleriyle takip ettiği gaye; milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır”⁹⁵ demiştir.

Peker'e göre medeniyetin en büyük eseri cemiyettir. Fikir birliği, his birliği ve hatta zevk birliği cemiyetin temelidir.⁹⁶ Bu nedenle halkevleri faaliyetlerinin esas temeli cemiyetleşmektir. Halkevlerinin çalışması, birbirini anlayan ve büyük mefhumlarda birbirine dayanan bir cemiyet meydana getirecektir.⁹⁷

Halkevlerinin yayın organı, Ankara Halkevi tarafından 1932'de yayınlanan Ülkü dergisi olup derginin ilk yazı işleri müdürü CHP genel sekreteri Recep Peker'dir.⁹⁸ Peker Kemalizm'e, ülkü dergisinde otoriter bir içerik kazandırmaya çalışmıştır.⁹⁹ Ona göre Ülkü: “Halkevlerinin ruhundaki hareketi yazı vasıtalarıyla yaymak için...” çıkarılmıştır.¹⁰⁰

CHP IV. Kurultayında Peker, yeni program sunarken özellikle yeni bir devlet tipini tanımlamayı amaçlamıştır. Yeni kurulmakta olan Türk Devleti'ni “ulusal devlet” olarak tanımlamış, bunun eski devirlerin feodal devlet ve liberal devleti ile olduğu kadar, sınıf devletiyle de farklı olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹

⁹¹ Peker, “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R.Peker'in Söylevi”, s.248-249.

⁹² Yetkin, *Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s.129.

⁹³ Tunçay, *Tek-Parti Yönetiminin Kurulması*, s.329.

⁹⁴ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 1808 – 1975*, (Çev: Mehmet Harmancı), C.II, E yay., İstanbul 2000, s.455.

⁹⁵ Peker, “Halkevleri Açılma Nutku”, *Ülkü*, Şubat 1933, C.1, S.1, s.6.

⁹⁶ Peker, “Konuşunuz Konuşturunuz”, *Ülkü*, Şubat 1933, C.1, S.1, s.20.

⁹⁷ Peker, “Yeni Halkevlerini Açma Nutku”, *Ülkü*, Mart 1936, C.7, S.37, s.4.

⁹⁸ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s.455.

⁹⁹ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, s.83.

¹⁰⁰ Peker, “Ülkü Niçin Çıkıyor?”, *Ülkü*, Şubat 1933, C.1, S.1, s.1.

¹⁰¹ Kuruç, *Türkiye İktisat Politikası*, C.2, s.286.

Sınıf kavgalarına neden olan, ulusal birlik ve beraberliği bozan, anarşizmin doğmasını sağlayan Liberalizm, Parleментарizm ve Sosyalizm gibi devlet tiplerini şiddetle eleştiren Peker, ulusal devlet üzerinde önemle durmuş ve Türkiye'nin "ulusal bir devlet tipi" olduğunu söylemiştir.¹⁰² Ulusal devleti: "Bir yurdda yaşayanların, ulusun kuvvet ve kıymetlerini bir araya toplayarak müşterek faydalar üstünde birleşmesidir." şeklinde tanımlayan Peker'e göre; feodalizmden monarşiye geçen devlet şekli, hürriyet ihtilali devri ile liberal devlet tipine dönmüştür. Liberal devlet tipi bir süre sonra birçok bakımdan bozulmuştur. Gerek ekonomik hayattaki düzensizlikten, gerekse neden olduğu anarşik vaziyetten ve devletin işlerini yürütemeyecek derecede bozulmasından, liberal devlet tipi de yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu devrin hayat şartlarına en uygun devlet şekli ise ulusal devlettir.¹⁰³

CHP'nin IV. Kurultayında parti-devlet birliğini sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır. Parti-devlet özdeşliğini savunan Recep Peker, bu kurultayda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk parti devleti olduğunu açıklamıştır. Kurultay'da, parti program ve tüzüğünde yapılan değişiklikleri açıklayan Peker, bu münasebeti; "Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan CHP varlığının devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yakınlaşmasıdır." sözleriyle ortaya koymuştur.¹⁰⁴

Peker bu yakınlaşmanın CHP'nin yeni benimsenecek olan altı ilkesi nedeniyle gerçekleşeceğini söylemekte ve partinin o güne dek izlemiş olduğu çizgiyi artık devlete mâl ettiğini belirtmektedir. Peker'e göre devlet, insanlığın en büyük eseridir ve "insanlar, tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır". İnsan ancak devlet içinde bir toplumsal varlık olarak değerlidir. Hak ve özgürlükler, milletin iradesini dile getiren meclis aracılığıyla belirlenir. Bu konuda ulusun çıkarları temel ölçüdür. Türkiye'de hak ve özgürlükler yurttaş olmaktan kaynaklanır. Yurttaş ise kolektif değerlerin hizmetindedir ve CHP'nin delâletiyle gerçekleştirilmektedir.¹⁰⁵

Siyasal partinin tanımını: "Bir devlet içinde bütün ulusal işlerin ana çizgileri ve yürütme şekilleri üzerinde, birbirlerine inananların ve dayananların, bir ve beraber

¹⁰² Peker, İnkılap Dersleri, s.35-60.

¹⁰³ Peker, İnkılap Dersleri, s.60.

¹⁰⁴ Mustafa Arıkan, Hamdi Ragıp Atademir-Hayati, Şahsiyeti ve Fikirleri, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s.287.

¹⁰⁵ Yetkin, Tek Parti Yönetimi 1930-1945, s.128-130.

düşündüklerini tatbik için vücuda getirdikleri birliklerdir.”¹⁰⁶ şeklinde yapan Peker, partinin de ulusal olması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: “Her şey uluslaşmışken, partide uluslaşmalıdır: Liberal devlet tipinin dağılık partileri yerine ulusun bütün isteklerine omuz vermiş, bütün tehlikeleri göğüslemiş... bütün halk yığınlarının ihtiyaçlarını duyup anlıyarak çalışma sinesinde bunlara yer ve değer vermiş, ulusal bir partili idarenin muvaffak olacağı devirdyiz.”¹⁰⁷

Peker’e göre parti, devletin üstünde değil, devletle beraberdir ve devletle ulusu birbirine bağlar. Rejimin prensipleri partiden doğmuştur. Parti, bütün devlet çalışmalarında bu prensipler çizgisi içinde devletle işbirliği yapar.¹⁰⁸

Bu zihniyetin eseri olarak, İnönü’nün 18 Haziran 1936 tarihli genelgesiyle; İçişleri Bakanı CHP Genel Sekreterliğine, valiler parti il başkanlığına getirilmiş ve genel müfettişlere de partiyi denetleme yetkisi verilmiştir. 13 Şubat 1937’de CHP ilkelerinin Anayasa’ya girmesiyle parti-devlet birlikteliği gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹

Bu dönüşüm ile CHP, devlet cihazı içinde tamamen erimiş ve partinin bağımsız varlığı ile örgütü resmen ortadan kaldırılmıştır. Devlet cihazı CHP’yi teslim almıştır.¹¹⁰ Bu Recep Peker’in hiç arzu etmediği bir durumdu. Partinin, devlet ve hükümet cihazına bağımlılığı artmıştır.¹¹¹

Devletin ve partinin ulusal olmasını isteyen, parti-devlet özdeşliğini savunan Peker, çok partili sistemi de eleştirerek muhalefete asla tahammülü olmadığını göstermiştir. Ona göre çok partili hayat, bir takım zümre ve sınıfların kendi menfaatlerine uygun olarak öne sürmek isteyecekleri bir takım telakkilerden doğmuş ve ulusun politika yaşayışında engeller çıkarmıştır. Böylece devletin işlerini zorlaştırmış ve karıştırmıştır.¹¹²

Çok partili hayatın ulusal birliği bozduğunu düşünen Peker; “Millet namına iş başına gelmek iddiasında bulunan parlamantarizmin çok partili hayatı, devir devir öyle vaziyetlere düştü ki, çeşid çeşid partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli bir

¹⁰⁶ Peker, *İnkılap Dersleri*, s.62.

¹⁰⁷ Peker, *İnkılap Dersleri*, s.60.

¹⁰⁸ Peker, “Uluslaşma-Devletleşme”, s.7.

¹⁰⁹ Tunçay, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, CDTA, C.VIII., İletişim yay., İstanbul, s.2021.

¹¹⁰ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, İletişim yay., İstanbul 1996, s.16.

¹¹¹ Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, s.156.

¹¹² Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 69.

parti bulunamadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkansız bir hale koydu.” diyerek muhtelif partilerin tahribatından Türkiye’yi uzak tuttuklarını belirtmiştir.¹¹³

Şef kavramı üzerinde en çok duran ve “milli şef” deyimini ilk kez kullananlardan birisi olan Peker, şeflik sisteminin inşasında önemli rol oynamıştır.¹¹⁴ Ona göre, şef: “bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapıp kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır, aydınlatır. Bütün etrafını kendine ve birbirlerine içten gelen bağlarla sararak, doğruladığı, amaca iletir.” Her şeyin ulusal olmasını isteyen Peker, şefin de ulusal olması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁵

Yetkin’e göre milli şef kavramı, faşist ve nasyonal sosyalist kuramlardan esinlenerek ortaya atılmıştır. Şef, nasyonal sosyalizmde kilit terimlerden birisi olan Führer’in karşılığıdır. Zaten tek parti idaresi ve parti ile devletin aynileşmesi de söz konusu etkilenmenin diğer bir unsurudur.¹¹⁶

Disiplini ve otoriteyi hiçbir zaman elden bırakmayan Peker; “Biz, düşünen, yazan, söyleyen, çalışan ve kazanan ‘hürriyetli’ ve aynı zamanda cemiyet korumak ve yaşatmak için lâzım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan ‘disiplinli’ bir cemiyet kurmak davasındayız” diyerek disiplin tarafı iyi kurulmamış bir cemiyette, hürriyetin büyük tahripler yapacağını ve hürriyet ile disiplin arasında denge kuramayan milletlerin büyük olaylarla sarsılmaya mahkum olacağını belirtmiştir.¹¹⁷

Genel sekreterliği döneminde İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde Türk İnkılap Tarihi profesörlüğü de yapan Peker, Türkiye’de bu göreve atanan ilk dört profesörden birisi olmuştur.¹¹⁸ İlk kez 1934 -1935 öğretim yılında okutulacak olan İnkılap Tarihi dersi programının tesbitinde Peker de görev almıştır.¹¹⁹

¹¹³ Peker, *İnkılap Dersleri*, s.18-67.

¹¹⁴ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi*, s.266.

¹¹⁵ Peker, *İnkılap Dersleri*, s.64.

¹¹⁶ Yetkin, *Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s.173.

¹¹⁷ Peker, “Disiplinli Hürriyet”, *Ülkü*, Nisan 1933, C.1, S.3, s.177-179.

¹¹⁸ BCA, 490.01

25.04.1935 tarihli CHF Genel Sekreterliğinden, İstanbul Üniversitesi Hesap Memurluğuna yazılan bir dilekçede, Peker’in İstanbul Üniversitesinde vermiş olduğu derse ait ücret 38 Lira 48 Kuruş olarak belirtilmiştir.

¹¹⁹ BCA, 490.01

14.II.1934 tarihli, 11361 No’lu Maarif Vekaleti Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü’nden, CHF Genel Sekreteri Recep Peker’e yazılan bir dilekçe de: “İstanbul Üniversitesinin 1934-1935 ders yılında açılacak olan İnkılap Tarihi derslerinin programlarını tespit etmek üzere 17/II/1934 Cumartesi günü saat 10’da Vekaletimizi teşrif buyurmalarnı rica ederim Efendim.” denilmektedir.

Dokuz dersten oluşan notları “İnkılap Dersleri” olarak 1935 yılında yayınlanmıştır. Peker derslerinde; inkılâp, inkılâbın çeşitleri ve siyasal partiler konularını işlemiştir.¹²⁰ Ayrıca Peker’in İnkılâp ders notları önemli kişi, kurum ve kuruluşlara dağıtılmıştır.¹²¹

Peker, üniversitede öğrencilerine İnkılâp Tarihi dersinin amacını şöyle açıklamıştır. “Türk ana istikametini, sizlere aşlamak, sizlerin kafalarınıza yerleştirmektir.”¹²² Ona göre tüm yaşayış şartlarını değiştiren Türk inkılabının korunması ve ebedi olabilmesi için Türk inkılabına inananların bu yola başlarını ve göğüslerini koyacak sağlam bir inançla beslenip güçlenmeleri şarttır. Yeni nesil inkılaba böyle bağlı olmak zorundadır ve inkılap dersleri bu ana amacı gerçekleştirecektir.¹²³

Recep Peker, inkılabı: “Bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır.”¹²⁴ şeklinde tanımlamıştır. Ona göre iki ana inkılap tipi vardır: Hürriyet ve sınıf inkılabı.¹²⁵

Peker’e göre Türk inkılabı diğer inkılaplardan daha çetin olmuştur. Çünkü Türk inkılabı ulusal, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayatın tüm derinliklerinde büyük tesirler meydana getirmiştir. Türk inkılabı, birbirini tamamlayan, sağlamlaştıran bir bütünlük arzeder ve hürriyet inkılabı tipinden bir halk ihtilalidir. Evrensel ve orjinaldir.¹²⁶

¹²⁰ Peker, *İnkılap Dersleri*, s.1-3.

¹²¹ BCA, 490.01

İl ve İlçe yönetim kurullarına, halkevlerine, bakanlıklara, Meclis başkanlığına, sayıllara, ilbaylara, Avrupa’daki talebelere, ulusal kurullara ve bankalara, kütüphanelere, barolara, ticaret odalarına ve belediyelere olmak üzere 5963 adet “İnkılab Dersi” dağıtılacaktır.

Ayrıca Atatürk’e, Fevzi Çakmak’a, bakanlara, Meclis başkanına, CHF Grup başkanı ve üyelerine verilmek üzere 437 adet “İnkılab Dersi” dağıtılacaktır.

¹²² Peker, *İnkılap Dersleri*, s.2.

¹²³ Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 8.

¹²⁴ Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 7.

¹²⁵ Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 15.

¹²⁶ Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 2, 9, 27.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞU VE RECEP PEKER'İN BAŞBAKANLIĞINA GİDEN YOL

A. Muhalefetin Doğuşu

1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Türk toplumunun geniş bir kesimini etkileyen, hükümete karşı şiddetli tenkitlere yol açan ve siyasal muhalefet hareketinin ortaya çıkmasında etkili olan bir kanundur.¹

Toprak Kanununa ait ilk çalışmalar 1933-1934 yıllarında devletçilik uygulamasına paralel olarak başlatılmış, ancak II. Dünya Savaşı dönemine kadar girilen bütün çalışmalar yarım kalmıştır. Bunun sebebi, daha tasarı hazırlık safhasında iken ya çiftlik sahibi bazı mebuslarca engellenmiş, ya tasarı konuyla ilgisi olmayan bakanlıkça hazırlandığı için geri dönmüş, veyahut da 1924 Anayasasına ters düşmüştü. Son olarak 1945 Ocağında Meclise sunulan Toprak Kanunu tasarısının fikir sahibi Atatürk'tür.²

1945 yılı Ocak ayı başlarında "Çiftçiyi Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması" adıyla TBMM'ye sunulan kanun tasarısı iki amaç gütmektedir. Bunlardan birincisi büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırmak, ikincisi ise toprak mülkiyetini üretimi artıracak şekilde yeniden düzenlemektir.³

Sekiz bölümden oluşan tasarının birinci bölümünde genel hükümler toplanmıştır. Amaç; topraksız olanlara ve toprağı yetmeyenlere yeterince toprak verilmesidir. Bu amaçla, çiftçilikle geçinenlerin toprak sahibi olmaları, toprakları üzerinde işletme kurarak kökleşmeleri, bağımsız çiftçi ailelerinin çoğalması gözetilmektedir.⁴

İkinci bölüm, dağıtılacak arazi hakkındaki hükümleri içine almaktadır. Devlete, belediyelere, özel idareye, köylere ait değerlendirilmeyen araziler öncelikle dağıtılacaktır. Kişilere ait olan ve işletilmeyen arazilerin daha sonra dağıtılması

¹ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.358.

² Yeşil, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Kültür Bakanlığı yay., Ankara ?, s.34.

³ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, s.214.

⁴ Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi (1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.321.

düşünülmektedir. Üçüncü bölümde arazi kamulaştırmasını düzenleyen hükümler vardır. Buna göre kamulaştırma anayasanın 74.maddesi uyarınca yapılacaktır.⁵

Dördüncü bölümde ise arazi verilecekler saptanmıştır. Topraklar öncelikle çiftçiliği zanaat edinen topraksız ve toprağı yetersiz ailelere dağıtılacaktır. Dağıtılacak arazinin genişliği ise, beşinci bölümde değerlendirilmiş ve arazinin genişliği “Çiftçi Ocağı” ile sınırlandırılmıştır.⁶

Altıncı bölüme kuruluş ve donatıma ait hükümler konmuştur. Buna göre; kendisine toprak verilen çiftçi, o toprağı işleyebilecek ve üzerinde işletmeler kurabilecektir. Çiftçi Ocaklarına ait hükümler yedinci bölümde ele alınmış ve bu ocaklar ile çiftçilik bağımsız bir meslek haline getirilmek istenmiştir. Çeşitli hükümlerin bulunduğu sekizinci bölümde ise, bu kanuna göre yapılacak işlerin Tarım Bakanlığınca yapılması belirtilmiştir.⁷

Kanun tasarısı, 500 dönüme kadar olan toprağı küçük toprak; 500-5000 dönüm arasındaki toprağı orta toprak; 5000 dönümden fazla toprağı da büyük toprak ilan etmektedir. Kamulaştırılacak toprak dağıtımına esas olacak kısım ise, geniş topraklı bölgelerde 5000 dönümden fazla olan kısım, dar topraklı bölgelerde ise 2000 dönümden fazla olan kısımdır.⁸ Ayrıca, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde devlet, vakıf ve belediye toprakları ihtiyacı karşılamazsa yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işletilmekte olan 2000 ve daha az dönümlük mülklerin de kamulaştırılabileceğini öngörüyordu (md.17).⁹ Tam uygulandığı takdirde, Türkiye’yi bir bağımsız küçük topraklı çiftçi ülkesi haline çevirerek, büyük bir devrim yaratacak kanundan, köylü nüfusun 1/3’i civarında 5 milyon kadar kişinin yararlanacağı hesaplanmıştır.¹⁰

Mecliste, kanun tasarısını incelemek üzere otuziki kişiden oluşan bir karma komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun başkanlığına İzmir Milletvekili Rahmi Köken, sözcülüğüne ise Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilmiştir.¹¹ Üç ay süren komisyon çalışmalarında uzun ve etkin tartışmalar olmuş ve yasanın adı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” olarak değiştirilmiştir. Komisyonun çalışmalarını bitirdiği

⁵ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s.380.

⁶ Goloğlu, *Millî Şef Dönemi*, s.322.

⁷ gös.yer

⁸ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.216.

⁹ Akandere, *Millî Şef Dönemi*, s.359.

¹⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), TTK, Ankara 2000, s.468.

¹¹ Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s.116.

gün, Başbakan Şükrü Saraçoğlu komisyona gelerek tasarıda yeni bazı değişikliklerin yapılmasını istemiş ve tartışmalar büyümüştür. Özellikle Adnan Menderes'in şiddetli itirazlarına rağmen, komisyon değişiklik önerilerini ele almış ve kabul etmiştir. Çoğunlukla kabul edilen komisyon raporuna Adnan Menderes (Aydın), Emin Sazak (Eskişehir), Ahmet Sungur (Yozgat), Atif İnan (Çankırı), Nuri Göktepe (Aydın) ve Turhan Cemal Beziker (İçel) muhalefet oyu vermişlerdir.¹²

TBMM'de kanun tasarısı üzerinde yapılan görüşmelerde ise ilk çıkışı Cavit Oral yapmıştır. Oral'a göre, tasarı aşırıdır ve orta işletmelerin alanını daraltmaktadır. Hükümet özel mülkiyet sınırlandırmalarını daha küçük tutmalıdır.¹³ İçel Milletvekili Refik Koraltan'da tasarı aleyhinde bir konuşma yapmıştır. Koraltan konuşmasına: "Kim ne derse desin, bu tasarının ruhu Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir." diyerek başlamış ve şöyle sürdürmüştür: "Bu kanunla izlenen tek düşünce, özel bir malın başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktır. Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı halk için halkçılık olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur."¹⁴

Tasarının aleyhinde olan bir diğer Milletvekili ise Emin Sazak'tır. Sazak'a göre, hükümetin hazırladığı tasarı sakattır. Ancak, komisyon bu sakatlığı yüzde 60'a indirmiştir. Devletin toprak sahibini koruması gerekir. Toprak işçilere geçerse, sermaye ve zekâ yokluğu kendini gösterir.¹⁵

Aydın Milletvekili Adnan Menderes, tasarı üzerinde yaptığı uzun konuşmasında eleştirileriyle ön plana çıkacak ve ilk kez kendisini bütün Türkiye'ye tanıtarak kamuoyunun dikkatini üzerine çekecektir.¹⁶ Menderes, bu yasanın TBMM'nin çıkardığı yasaların etkileri bakımından belki de en önemlisi olduğunu belirtecek, Türkiye'de büyük toprak mülkiyetinin yaygın ve egemen olmadığını öne sürecek, var olan bazı büyük ve orta mülkiyetlerin de dağıtılmakta olduğunu savunacaktır. Bu nedenle bu alanda böyle önlemler almaya gerek yoktur. Çünkü bu ölçüdeki önlemler, kurulu düzeni bozacak, özel girişimciliği, sermayeyi ürkütecek ve tarım alanından kaçıracaktır.¹⁷

¹² Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s.385.

¹³ Bila, CHP, s.104-105.

¹⁴ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.360.

¹⁵ Bila, CHP, s.105.

¹⁶ Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.327.

¹⁷ Yetkin, Karşıdevrim, s.203.

Menderes, 17. madde dışında, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu desteklediğini belirttiği konuşmasını, tasarı üzerinde son defa yapılan değişikliklerin düzeltilmesi için tekrar Geçici Komisyona gönderilmesini isteyen bir teklifle sona erdirmiştir.¹⁸

Görüşmelerde Kütahya Milletvekili Recep Peker, konuyu gerçek yörüngesine oturtarak, savaş sonrası dünyasının göstereceği sosyal düzen bakımından ele almıştır. Peker Toprak Kanunu'nu şöyle değerlendirmiştir: "Savaş sonu dönemine yaklaşmış olduğumuzdan, doğacak yeni dünya içerisinde bu kavramın önemini düşünerek ve konuşmalar sırasında devletimizin bünyesine dokunan bazı sözler üzerinde durarak düşüncelerini açıklamayı görev bildim. Yeni zamanın toplumu, iş hayatını düzenlemelidir. İşçi ile sermaye arasındaki dengeyi ve hayata uygulama yollarını bulmalıdır. Yeni toplumda yurttaş ev bark sahibi edilmelidir. İşte görüşme konumuz olan Toprak Kanunu, devletimizin düzenli ve rahat, sessiz bir toplum olarak yaşamasında özel önemi olan bir temel kanundur."¹⁹

Görüşmeler, bazı üyelerin, tasarrufların bir kez daha incelenmek üzere Geçici Komisyon'a gönderilmesini isteyen önerilerin oylanması ve bunların reddedilmesiyle tamamlanmış ve kanun tasarısının maddeleri üzerindeki görüşmelere geçilmiştir. Görüşmelerde en çok tartışılan ve eleştirilen madde 17. maddedir.²⁰ Kanunun özünü oluşturan 17. madde çiftçiyi toprak sahibi kılabilecek hükümleri içermektedir. Sonunda Alaaddin Tiritoglu, 321 imzalı 17.maddeyi değiştiren, yumuşatan bir başka tasarımı teklif etmiştir. Ancak Emin Sazak ve Adnan Menderes buna da karşı çıkmıştır.²¹

17. maddenin kanunlaşan metni şöyledir: "Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri işlemez. Geçici

¹⁸ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.362.

¹⁹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.342.

²⁰ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.363-364.

²¹ Bila, CHP, s.105.

mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.”²²

Yoğun tartışmalara neden olan 17. maddenin Meclis’e getirilmesi üzerine, komisyon sözcüsü Adnan Menderes, görevinden istifa etmiş ve muhalefetini şu sözlerle açıklamıştır: “Bu takdir, kiracılık, ortaklıkla, işlenilen değil, elli dönümden fazla olan arazinin, sahipleri tarafından düzenli ve teknik işletilmesine de bakılmaksızın elli dönümden fazla olan kısmının kamulaştırılabileceği hükmünü taşımaktadır.”²³

Menderes yaptığı konuşmada, hükümetin çalışmalarına güvenmediğini ve yapılan işlerin anayasaya uygun olmadığını belirterek memleket menfaatlerine zarar verecek hareketlere girildiğini vurgulamış ve CHP’de beliren muhalefetin açıkça ortaya çıktığını göstermiştir.²⁴

Bu maddenin kabulü kolay olmamıştır. Meclisten geçebilmesi için Milli Şef İnönü bütün ağırlığını koymak zorunda kalmıştır. Esasen, Tiritoğlu’na hazırladığı bu maddeye, bazı düzeltmelerle son şeklini veren de kendisidir.²⁵

Sonraki maddeler Mecliste hızlı bir şekilde görüşülüp kabul edilmiştir. Böylece 11 Haziran 1945 günü “Çiftçiyi Topraklandırma” tasarısı, 4753 sayı ile kanunlaştırılmış ve onay tarihinden sonraki Pazar gününün her yıl “Toprak Bayramı” olarak kutlanması kararlaştırılmıştır.²⁶

CHP Genel Sekreterliği, kanunun mecliste kabul edilmesinden sonra bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede, kanunun milli bünyeyi kuvvetlendirme amacıyla kabul edildiği belirtilmiş ve kanun şu şekilde açıklanmıştır: “En iyi şekilde hazırlanmasına yürekten katıldığımız Toprak Kanununa; toprağa kavuşan çiftçilerin yüksek gayeli bu devrim işini geçici bir menfaat vasıtası yapmamaları için bir çok sıkı kayıtlar konuldu. Devletin, il idarelerinin, Belediye ve köylerin kullanılmayan topraklarından sonra sahipli topraklarının verilmesi kararlaştırıldı. Toprak sahiplerine, bir köylü ailesine verilenin üç katı toprak bırakıldı. Alınacak toprak küçüldükçe kıymeti arttırıldı. Devletin takatına göre bir bedel ve ödeme sistemi bulundu ve bir miktar parası peşin oldu. Bütün bu kayıtlar; toprağa kavuşacak ve toprağı alınacak vatandaşlara,

²² Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.218-219.

²³ Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, s.494.

²⁴ Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s.365.

²⁵ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.219.

²⁶ Bila, *CHP*, s.107.

yalnız ve yalnız, memleketin yüksek menfaati uğrunda külfetler yüklemek prensibinden geliyordu.”²⁷

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, CHP içindeki muhalefet hareketini açıkça ortaya çıkarmıştır. San Fransisko Konferansı'nın devam ettiği, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul ettiği bu günlerde, muhalefet hareketinin kendini gösterebilmesi için elverişli bir ortam hazırlanmıştı. Daha ziyade Adnan Menderes, Celâl Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi bilahare Demokrat Parti'nin kurucusu olan muhaliflerin başlattığı bu çabalar diğer bazı mebuslar tarafından da ortaya konulmuştur. Nitekim, 1945 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında aynı kişilerin hükümete yönelik yoğun eleştiri ve bütçeye ret oyu vermeleri bunun bir göstergesi olmuştur.²⁸

Meclis'teki Toprak Kanunu görüşmeleri, Adnan Menderes'in politika hayatında bir anda ön plana çıkmasını sağlamıştır. Görüşmelerdeki muhalif seslerden sadece Menderes'in muhalefeti “milli egemenlik”, “meclisin üstünlüğü” ve “demokratik rejim” gibi ilkelere, birleştirmek inceliğini göstermiştir.²⁹

2. Bütçe Kanunu Görüşmeleri

1945 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı görüşmeleri, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerindeki görüşmelerin devam ettiği günlerde başlamıştır. 21 Mayıs'ta başlayan bütçe görüşmeleri, Meclis içindeki muhalefetin daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Görüşmelerde Emin Sazak, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Adnan Menderes ve Refik Koraltan hükümeti eleştirmişlerdir. Hükümete yapılan eleştiriler; bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlielerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin adaletsizliği gibi noktalarda toplanmış ve muhalifler ısrarla artık yeni bir hayat görüşünün idareye egemen olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³⁰

1945 yılı bütçesi 30 Mayıs 1945 günü TBMM'de oylanarak kabul edilmiştir. Ancak bu oylama oldukça dikkat çekicidir. Bütçe oylamasına 373 milletvekili katılmıştır. Bunlardan 368'i kabul oyu verirken 5 üye de ret oyu vermiştir. Bütçe için ret

²⁷ BCA, 490.01/5.27.3; 490.01/5.26.35

²⁸ Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s.366.

²⁹ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.15.

³⁰ Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, s.26.

oyu verenler; İzmir Milletvekili Celâl Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'tır. Gerek Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve gerekse Bütçe Kanunu görüşmelerinde en sert eleştiri ve muhalefetin yine aynı kişilerce yapıldığı düşünüldüğünde karşımıza artık, parti ve Meclis içindeki muhalefetin belirgin bir anlam kazandığı gibi bir sonuç çıkmaktadır.³¹

Bütçe hakkındaki oylama bitince Başbakan Saraçoğlu söz alarak kürsüye çıkmış ve alışılmış olduğu üzere, bütçenin büyük çoğunlukla kabulünden ötürü teşekkür etmekle yetineceği sanılmıştır. Oysa ki Başbakan o güne kadar alışılmamış bir konuşma yaparak Hikmet Bayur ve Emin Sazak'a karşı sert ifadelerle hücumu geçmiştir. Başbakan, Hükümetinin Meclis'in kararıyla ayakta duracağını ifade etmiş ve Hükümet için güven oyu talep etmiştir.³²

Bu kez 84 üyenin katılmadığı toplantıda 359 güvenoyuna karşılık 7 güvensizlik oyu kullanılmıştır. Hükümete güvensizlik gösterenler: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Recep Peker'dir.³³

Kütahya Milletvekili Recep Peker, hükümete güven oyu vermemesinin nedenlerini hemen açıklayarak, böylece "Bayar ve arkadaşları grubundan olmadığını göstermiştir. Peker yaptığı açıklamada: "Hükümeti terk eden unsurların heyeti mecmuasının vücuda getirdiği kabinenin, bugün devletin içinde bulunduğu iç, dış, ekonomik güçlerin heyeti mecmuasını iyi kavrayıp göğüsleyebileceği hakkında içimde iman yoktur" diyecektir.³⁴ Peker'in, Saraçoğlu Hükümeti için güvenoyu kullanmaması, daha çok kendisini geleceğin Başbakanı olarak görmesinden ileri geliyordu.³⁵

Bütçe oylaması ile karşılaşılana muhalefet oldukça dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Çünkü uzun yıllardan beri TBMM'de yapılan bütçe oylamalarında hükümetlerin bütçeleri hep ittifakla kabul edilmiştir. Oysa şimdi hem bütçe oylaması hem de güven oyu için yeniden yapılan oylamada ret oyları görülmüştü. Bu durum başta İnönü olmak üzere CHP'nin ileri gelen yöneticilerini dehşete düşürmüştü. Hele ki uzun yıllar CHP Genel Sekreterliği yapan Peker'in ret oyu vermesi onları daha da şaşırtmıştı.

³¹ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.369.

³² Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.353-354.

³³ Koçak, Milli Şef Dönemi, C.II, s.555.

³⁴ Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 86.

³⁵ Koçak, Milli Şef Dönemi, s.556.

İnönü'nün başkanlığında oylamanın yapıldığı günün gecesi gerçekleşen toplantıda durum tartışılmış ve ret oyu veren bu yedi kişinin birlikte hareket etmelerinin CHP için büyük bir tehlike yaratacağı kanaatine varılmıştır. Bu toplantıda CHP'ye karşı başlatılan muhalefet hareketini etkisiz kılmak amacı ile öncelikle bu grubu dağıtmak için çalışılması kararına varılmıştır. Bunun için öncelikle Peker'in kazanılması yoluna gidilmesi ve hükümete karşı beliren havanın yumuşatılması için kabinede bazı değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır.³⁶

Parti içi muhalefet etkisini göstermiş ve oylamadan bir gün sonra Celal Sait Siren, Ticaret Bakanlığından uzaklaştırılarak yerine Raif Karadeniz getirilmiştir. Memduh Şevket Esenal'ın sağlık nedeniyle çekilmesi üzerine CHP Genel Sekreterliğine, Nafi Atuf Kansu, İnönü tarafından atanmıştır. Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul, Çorum Milletvekilleri için 17 Haziranda yapılan seçimlerde muhalefet karşısında atılan geri adımlardan biri olmuştur. CHP bu seçimlerde aday göstermemiştir. Parti genel yönetim kurulundan istifa edenlerin yerlerine Sedat Çumralı, Kemal Turan, Feyzullah Uslu, Ali Taşkapılı, Tahsin Banguoğlu seçilmişlerdir.³⁷

Hükümette yapılan değişiklikler, hükümetin parti grubunda ve TBMM'de yapılan eleştirileri dikkate aldığını gösterdiği gibi CHP Genel Sekreterliği'nde yapılan değişiklikle de CHP içinde bir yönetim değişikliğine gidildiği mesajı verilmiştir.³⁸

Toprak Kanunu tasarısının görüşmelerinde başlayıp Bütçe görüşmelerinde şiddetlenerek devam eden muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabulü üzerine açık ve belirgin bir duruma girerek Dörtlü Takrir'in verilmesiyle düğümlenmiştir.³⁹

3. Dörtlü Takrir

CHP'ye karşı gerek parti ve gerekse TBMM'de başlayan muhalefet hareketinin belirginleşmesine yol açan önemli bir gelişme "Dörtlü Takrir" olarak bilinen belgenin CHP Meclis Grubu'nda görüşülmesidir.⁴⁰

³⁶ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.371.

³⁷ Bila, CHP, s.108.

³⁸ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.371.

³⁹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.363.

⁴⁰ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.373.

7 Haziran 1945 tarihli takrir, Meclis'te Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri devam ederken, İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuad Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes imzasıyla CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na verilmiştir.⁴¹ Bayar'ın ifadesine göre Dörtlülük Takrir'in verilmesi fikri Fuad Köprülü ile Adnan Menderes'e aittir.⁴²

Takirde, 1924 Anayasası'nın dünyanın en demokratik anayasalarından biri olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin anayasanın demokratik ruhuna daima sadık kaldığı belirtilerek Atatürk'ün bunu tamamiyle demokratik bir şekilde ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmadığı vurgulanmıştır.

Ancak 1925'ten itibaren siyasi özgürlüklerin, ülkemizi zararlı müesseselerden korumak ve gericiliği yok etmek amacıyla kısıtlandığı belirtilmiş ve başarısızlıkla sonuçlanan SCF tecrübesinin siyasi özgürlükleri bir takım tehditlere uğrattığı öne sürülmüştür. Bu durumun II.Dünya Savaşı yılları boyunca savaş tehlikesi nedeniyle sürdüğünü ve bu sebeple Anayasa'nın demokratik ruhundan uzaklaştığı vurgulanmıştır.

Tüm dünyada demokrasi ve özgürlük akımlarının tam bir zafer kazandığı ve demokrasi ilkelerinin milletlerarası güvencelere bağlanmak üzere bulunduğu bu günlerde Türkiye'de herkesin demokrasiden yana olduğu belirtilmiş ve Türk Milleti'nin siyasi özgürlükleri kullanabilecek olgunluğa ulaştığı öne sürülmüştür. Bunun bir an önce gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerini ise şu şekilde özetlemişlerdir:

"-Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakebesini, Anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması.

- Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmesi imkanlarının sağlanması.

- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi."⁴³

⁴¹ BCA, 030.01/53.315.4

⁴² Ağaoglu, Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s.85.

⁴³ BCA, 030.01/53.315.4

Takrir sahipleri, verdikleri bu takrirle Milli egemenlik amacına erişmeyi ve bunu gerçekleştirmeyi hedef tutan CHP'nin ve tüm Türk Milletinin isteklerini de yansıttıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte 19 Mayıs 1919 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün; "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" şeklindeki ifadesinin bu takririn verilmesindeki haklılığı ortaya koyduğunu belirtmişlerdir.

Takrir, CHP içinde huzursuzluğa ve tepkiye yol açmıştır. CHP Genel Sekreteri Nafî Atıf Kansu önerge ile ilgili olarak Faik Ahmet Barutçu'ya şunları söylemiştir: "Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü Grup Başkanlığına, ilk anayasaya dönülmesi ve parti tüzüğünde ilk anayasanın demokratik ruhuna uygun değişiklik yapılmasını öneriyorlar. İşte Barutçu, oluşunu belirlemeye başladı, hazır ol savaşa ve kavgaya." Barutçu da Genel Sekreter ile aynı görüşü paylaşmakta ve takrir sahiplerinin esas amacının yeni bir parti kurmak olduğunu anılarında yazmaktadır. CHP'de bakanlık yapmış olan Hilmi Uran'da bu fikri desteklemektedir.⁴⁴

Esasında takriri verenlerin yeni bir parti kurma düşünceleri yoktu. Amaçları, değişen dünya şartlarında, iç, sosyal ve ekonomik zorlukları göz önüne alarak partiyi liberalleşme yönüne çevirebilmektir.⁴⁵ Görünüşte CHP'yi içinden değiştirmek amacıyla verilmiş olmasına rağmen, bu takrir, kabul edildiği takdirde, ülkenin siyasi hayatında birdenbire köklü bir değişime meydana getirecekti.⁴⁶

Dörtlü Takrir, 12 Haziran 1945'te toplanan CHP Meclis Grubunun gizli oturumunda okunup görüşülmüştür. CHP Meclis Grubunda yapılan gizli oturumda takrir üzerindeki görüşmeler sınırlı bir hava içerisinde yedi saat devam etmiş ve takrir, taktircilerin oyu hariç tüm CHP'lilerce reddedilmiştir. Esasında oylamanın bu şekilde sonuçlanacağı önceden belliydi. Çünkü birgün önce Çankaya Köşkü'nde İnönü'nün başkanlığında yapılan CHP üst yöneticilerinin katıldığı toplantıda takririn reddedilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁷

CHP'nin büyük çoğunluğunun bu tutum ve davranışı şaşırtıcı idi. Çünkü İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te verdiği nutukta söyledikleri ile demokratik düzene gidişin

⁴⁴ Filiz Çolak, "İzmir'de 21 Temmuz 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti", Yeni Türkiye, S. 23-24, Eylül-Aralık 1998, Cumhuriyet Özel Sayı II, s.1014.

⁴⁵ Yeşil, Çok Partili Hayata Geçiş, s.44.

⁴⁶ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.131.

⁴⁷ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.375.

öncüsü olmak eğiliminde olduğu kanısı uyandırmıştı. Ancak İnönü'nün göstermeye çalıştığı bu demokratik eğilime ve nutkundaki düşüncelere uygun olmasına rağmen Dörtlü Takrir yine de reddedilmiştir.⁴⁸ Toker'e göre İnönü'nün aklında rejimin liberalleştirilmesinin bir noktaya mutlaka gelmesini gerektireceği hususu vardı. O nokta bir muhalefet partisinin CHP karşısında kurulması idi ve yapılacak şey Dörtlü Takrir'i veren muhalefet hareketinin yeni bir partiye dönüşümü idi.⁴⁹ Dörtlü Takrir'in reddedilmesini Cihad Baban şöyle değerlendirmiştir: "Halk Partisi Grubu, Milli şef İnönü'den çok gerilerde dolaşiyor, İkinci Dünya Savaşının getirdiği yeni fikirlere kulağını tıkıyor, yabancı kalmak istiyordu."⁵⁰

Dörtlü Takrir'in reddedilmesinin esas sebebi tartışmalıdır. Bu hususta iki görüş ileri sürülebilir. Birincisine göre, İnönü'nün Mayıs'ta verdiği liberalleşme direktifine rağmen, CHP'liler henüz otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemişlerdir. İkincisine göre ise CHP, kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için, kasten sert davranmıştır. Aslında her iki görüşün birden ret kararının alınmasına etki etmiş olması muhtemeldir.⁵¹

Dörtlü Takrir, CHP ve TBMM'de başlayan muhalefet hareketinin geniş ölçüde kamuoyunca duyulmasına yol açmış, aynı zamanda oluşan muhalefetin artık kemikleştiğini göstermiştir.⁵² Takririn asıl önemi artık fiilen bir çok partili rejimin temellerini atması ve Demokrat Parti'nin kurulmasıdır.⁵³

B. Muhalefetin Partiden Çıkarılması

Dörtlü Takrir, CHP Grubunda reddedilince Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, CHP'nin demokratikleşmesi ve liberalleşmesine ilişkin görüşlerini Vatan gazetesinde yayınlamaya başlamışlardır.⁵⁴ Menderes ve Köprülü'nün işledikleri konular; millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması, antidemokratik hükümlerin kaldırılması gibi demokratik temalar içeriyordu.⁵⁵

⁴⁸ Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s.368.

⁴⁹ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.67.

⁵⁰ Cihad Baban, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s.29.

⁵¹ Eroğlu, *Demokrat Parti*, s.29.

⁵² Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s.380.

⁵³ Suavi Tuncay, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan yay., Ankara ?, s.144; Tuncay, "Türkiye'de Parti İçi Demokrasinin Gelişimi ve Bu Gelişimi Engellleyen Faktörler", *Yeni Türkiye*, S. 23-24, Eylül-Aralık 1998, Cumhuriyet Özel Sayısı II, s.982.

⁵⁴ M.Serhan Yücel, *Demokrat Parti, Ülke Kitapları*, İstanbul 2001, s.49.

⁵⁵ Eroğlu, *Demokrat Parti*, s.29.

Bu gelişmelerden rahatsız olan CHP bünyesi, parti içi muhalefete sıcak bakmamış ve parti içi muhalefeti “çatlak ses” olarak nitelendirmiştir. Nitekim 15 Ağustos 1945 tarihinde, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın onaylanması sebebiyle yapılan görüşmeler sırasında Adnan Menderes'in yaptığı konuşma bardağı taşırın son damla olmuştur.⁵⁶

Menderes yaptığı konuşmada, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın bu topluluğa dahil her ülkenin demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşların şahsi hürriyet ve dokunulmazlığı ile siyasi haklarını saklı tutmaları gerektiğini belirtmiş ve Türkiye'nin kendi iç bünyesini demokratikleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷ Menderes'in bu konuşması görüşmelerde söz alan CHP sözcülerince, bir dış meseleyi ölçü olarak, iç bünyeyi eleştirdiği için şiddetle tenkid edilmiştir.⁵⁸ Görüşmelerde Menderes'i, Fuad Köprülü savunmuş ve onu eleştirenlere ağır bir üslupla karşı çıkmıştır.⁵⁹

Birleşmiş Milletler Anayasası'nın onaylanmasından on gün sonra, 25 Ağustos 1945 tarihinde Fuat Köprülü, tek partiye karşı ilk açık isyan hareketi olarak kabul edilen “Açık Konuşalım” isimli makalesini Vatan gazetesinde yazmış ve ardından Falih Rıfkı'yı hedef alan yazıları aynı gazetede yayınlanmıştır.⁶⁰

CHP Ankara Milletvekili ve Ulus Başyazarı Falih Rıfkı Atay ile CHP Kars Milletvekili ve aynı zamanda muhalefetin önde gelen ismi Fuat Köprülü arasında gazetelerde başlayan karşılıklı çatışma, CHP'liler arasında iyi karşılanmamıştır. CHP'li milletvekilleri genelde Fuat Köprülü'ye hak vermekle birlikte, Falih Rıfkı'nın, Milli Şef İnönü'nün himayesinde olduğunu bildiklerinden açıkça bir tavır almaktan çekinmişlerdir.⁶¹

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Atay ile Köprülü arasındaki çatışmayı sona erdirmek ve tatlıya bağlamak için bir demeç vermiştir. Bayar'a göre Başbakan, verdiği demeçte yuvarlak konuşmayı tercih etmiş ve iki tarafı da okşayan bir dil kullanarak hiçbir şey

⁵⁶ Yücel, *Demokrat Parti*, s.49.

⁵⁷ BCA, 030.01/11.64.5

⁵⁸ Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s.382.

⁵⁹ Yücel, *Demokrat Parti*, s.50.

⁶⁰ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 (1922-1971)*, Pera Ticaret, İstanbul 1997, s.1310.

⁶¹ Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s.394.

söylememiştir. Başbakanın demecinden sonra Adnan Menderes 13 Eylül 1945 tarihinde, başbakanın bu demeci üzerine bir yazısını Vatan gazetesinde yayınlamıştır.⁶²

Partiye karşı takınımış oldukları tavır ve Vatan gazetesinde çıkan yazıları nedeniyle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945 tarihinde toplanan CHP, Parti Divanı'nın kararıyla CHP'den ihraç edilmişlerdir.⁶³

Parti Divanının almış olduğu bu karardan bir gün sonra CHP Genel Sekreterliği bir genelge yayınlamıştır. Genelge de Menderes ve Köprülü'nün parti tüzüğüne aykırı davranışlarda buldukları için savunmalarının alındığı belirtilmiş ve bu iki milletvekilinin savunmaları özet olarak sunulmuştur. Genelgede ihraç kararı ise şöyle açıklanmıştır: "Parti Divanı Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün hareketlerini, Tüzük hükümleri bakımından inceleyerek, bir taraftan Parti içinde ayrılık cereyanları uyandırmak suretile Partinin memleketteki varlığını zaafa uğratmak ve diğer taraftan Partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek Partiyi yıkmaya çalışmak mahiyetinde görmüş ve Tüzüğün 147, 148 ve 149 uncu maddeleri gereğince her ikisinin Parti'den tırd edilmeleri lüzumlu olduğu kanaat ve kararına oy birliği ile varılmıştır."⁶⁴

Haklarında CHP'den çıkarma karar verilen Menderes ve Köprülü alınan karara tepki göstermişlerdir. Köprülü, Vatan'da yayınlanan demecinde, CHP Divanında bu kararın her zaman olduğu gibi oy birliği ile alındığını, memleketin bugün içinde bulunduğu rejim dolayısıyla bunu doğal karşıladığını belirtmiştir. Menderes ise kararın haksız olduğunu belirtmiş ve gazetelerde yazdığı yazıların, demokrasi esasından kaynaklandığını belirtmiştir.⁶⁵

Siyasal muhalefetin önde gelen ismi Celâl Bayar ise, Dörtlü Takrime imza koyan mücadele arkadaşlarının CHP'den ihracına büyük tepki göstermiş ve CHP İzmir Milletvekilliğinden istifa etmiştir. Bayar'ın istifasıyla Dörtlü Takrir'i verenlerin üçünün durumu belli olmuştur.⁶⁶ Takriri imzalayanlardan Refik Koraltan ise, 2 Ekim 1945 tarihinde Vatan gazetesinde bir beyanat yayınlamıştır. Beyanatında, Menderes ve

⁶² Celâl Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, Karakuşak Basın Yayın, İstanbul 1986, s.35.

⁶³ BCA, 490.01/5.27.25

⁶⁴ gös.yer

⁶⁵ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.399.

⁶⁶ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.400-403.

Köprülü'nün ihraç kararlarının parti tüzüğüne aykırı olduğunu belirterek CHP'yi eleştirmiştir.⁶⁷

Bu gelişme üzerine CHP Meclis Grubu 27 Kasım 1945 tarihinde Refik Koraltan'ın durumunu görüşmek üzere toplanmıştır. Grup, toplantıda hazır bulunan Koraltan'ın savunmasının esas ve usul bakımından yersiz olduğuna karar vermiş ve 1 red oyuna karşı 280 kabul oyu ile Refik Koraltan'ı CHP'den ihraç etmiştir.⁶⁸

Refik Koraltan'ın da CHP'den çıkartılmasıyla, tek parti yönetimine karşı ilk siyasal muhalefeti başlatmış olanlar, CHP'ce dışlanmışlar ve partiden tasfiye edilmişlerdir. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile başlayan muhalefet, dörtlü takririn verilmesinden sonraki siyasi gelişmelerle belirginleşmiş ve olgunlaşmıştır. Nitekim Koraltan'ın partiden çıkartılması ile kamuoyu ve basında yeni bir partinin kurulacağı beklenmeye başlanmıştır.⁶⁹

C. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Programı

Dörtlü Takrir'i verenlerden Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan CHP'den ihraç edilmiş, Celal Bayar ise milletvekilliği görevinden istifa etmişti. Bu nedenle kamuoyu, yeni bir partinin her an kurulabileceği beklentisi içine girmişti. Bu arada partiden çıkarılan muhaliflere yeni bir parti kurulması yolunda cesaret veren bir açıklama, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den gelmiştir.

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılış münasebetiyle yaptığı konuşmasında şöyle diyecektir: "Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girilmiştir. İlk defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevki ile, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemleri sayesinde başka bir siyasi partinin kurulması mümkün olacaktır."⁷⁰ Konuşmasının devamında 1947 yılında yapılacak seçimlerin tek dereceli olacağını vurgulayan İnönü, siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye çoğunluğa taraftar olmayanların hizip şeklinde değil de kendi kanaat ve programları ile açıkça durum almalarının daha doğru olacağını belirtmiştir.

⁶⁷ Yücel, *Demokrat Parti*, s.50.

⁶⁸ BCA, 490.01/6.28.7

⁶⁹ Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s.406.

⁷⁰ *Vatan*, 2 Kasım 1945, s.1.

Buradan anlaşılacağı üzere İnönü, “Dörtlü Takrir”i veren muhalif milletvekillerini açıkça bir muhalefet partisi kurmaya davet etmiştir.

Aslında çok partili dönem, temmuz ayında İstanbul’lu ünlü sanayici Nuri Demirağ tarafından “Milli Kalkınma Partisi” adında bir muhalefet partisi kurulduğu zaman başlamıştı.⁷¹ Ancak İnönü’nün MKP’yi ciddi bir muhalefet partisi olarak görmemiş ve MKP yokmuş gibi davranmıştır. Nitekim yaptığı konuşmada İnönü: “Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.” demiştir.

Artık kamuoyu ve basında yeni bir partinin Celal Bayar liderliğinde kurulacağı beklenmeye başlanmıştı. Nihayet 1 Aralık 1945’te Celal Bayar ve arkadaşları yeni bir parti kuracaklarını ilan etmişlerdir. Bayar’ın yeni bir parti kurulacağına dair yaptığı açıklama ertesi günkü gazetelerde geniş yer bulmuştur. Bayar bu konuda kendisi ile konuşan gazetecilere şunları söylemiştir: “Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır. Partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği, partinin ne isim alacağı hakkındaki suallerinize kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu raddeye gelmiş değildir. Bu suallerinize cevap verebilmeliğim için birkaç gün daha sabırlı olmanızı rica ederim.”⁷²

Kurulacak olan yeni partinin programı belli olduktan sonra Celal Bayar, kendi deyimiyle “sevimsiz ve zor bir kararla” 3 Aralık 1945’te CHP’den istifa etmiştir.⁷³

CHP’den istifa eden Bayar’ı, İsmet İnönü 4 Aralık 1945’te yemeğe davet etmiş ve kendisiyle görüşmüştür. İnönü bu görüşmede, Bayar’ın parti kurmasından memnun olduğunu söylemiş ve yeni partinin programı üzerinde geçmiş tecrübelerle göre dikkat edilecek noktaları belirtmiştir. İnönü’nün yeni partinin program üzerinde hassasiyetle durduğu noktalar; dinin siyasette bir vasıta olarak kullanılıp kullanılmayacağı, Köy Enstitüleri ve köy okulları davasına bir zararın gelip gelmeyeceği, dış politikada ayrılık olup olmayacağı konuları ve seçimlerin yapılması olmuştur.⁷⁴

Yeni partinin kuruluş çalışmaları 4 Aralık 1945’ten itibaren hız kazanmış ve bu tarihten tam bir ay sonra, 4 Ocak 1946 günü, Celal Bayar şu açıklamayı yapmıştır: “Partimizin ismini tespit ettik: Demokrat Parti. Program ve nizamnamemiz tamamiyle

⁷¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Sanen Gönen), İletişim yay., İstanbul 2001, s.307.

⁷² Filiz Çolak, “İzmir’de 21 Temmuz 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti”, s.1014.

⁷³ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.47.

⁷⁴ Akandere, *Milli Şef Dönemi*, s.428.

hazırlanmıştır. 80 kadar madde etrafında toplanan programımızı neşretmek üzere, önümüzdeki pazartesi günü basına vereceğiz. Partimizin merkezi Yenişehir'de, Antalya Mebusu Cemal Tunca'ya ait apartmanın bir dairesidir."⁷⁵

Nihayet Demokrat Parti'nin kuruluşu hakkındaki resmi müracaat 7 Ocak 1946 günü Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a başvurmak suretiyle yapılmıştır. Bakan, yeni partiye başarılar dileyerek, kanunî müracaatın yapıldığı ve uygun görüldüğü hakkındaki belgeyi Koraltan'a vermiştir.⁷⁶ Böylece 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti resmen kurulmuştur. Aynı günün akşamı DP'yi kuranlar parti program ve tüzüğünü açıklamak üzere bir basın toplantısı düzenlemiş ve basın mensuplarının sorularını yanıtlamışlardır.⁷⁷

Celal Bayar, basın toplantısında Demokrat Parti'yi fikirlerin aşağıdan yukarıya doğru işlediği bir parti olarak kurduklarını, parti tüzüğünün buna göre yapıldığını ve anayasa ile tam bir beraberlik içinde bulduklarını söylemiştir.⁷⁸

Bir gazetecinin DP'nin, Serbest Cumhuriyet Partisi gibi bir muvazaa partisi olup olmadığını sorması üzerine Bayar; "Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler olmadığı gibi memleketin muvazaalı işlere tahammülü de yoktur. Esasen Serbest Fırka zamanındaki şartlar bugünkü gibi değildi. Partiyi kuranlar da şimdiki kadar tecrübeli değildiler. O zamankiler bu tecrübeye bir teklif üzere girişmişlerdi. Biz partiyi kendiliğimizden kurduk. En büyük kuvveti de Türk Milletinin siyasi olgunluğunda bulduk."⁷⁹ Böylece Bayar, yeni parti hakkındaki muvazaa söylentilerini reddetmiştir.

Bayar, basın toplantısında DP programının genel prensipler ve hükümet işleri olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu belirtmiş ve programa göre temel amacın demokrasi olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰

Seksenkiz maddeden oluşan parti programının genel prensiplerini, liberalizm ve demokrasi başlıkları altında toplamak mümkündür. Liberalizm, hem hürriyetler açısından, hem de iktisadî düzen olarak kabul edilmiştir. Bir kere, belli başlı insan hak ve hürriyetleri öngörülmüş, özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde ısrar edilmiştir.

⁷⁵ Akandere, Milli Şef Dönemi, s.433.

⁷⁶ Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s.1330.

⁷⁷ Ayın Tarihi, Ocak 1946, No: 146, s.7.

⁷⁸ Ayın Tarihi, Ocak 1946, s.8; Akşam, 8 Ocak 1946, s.1.

⁷⁹ Cumhuriyet, 08 Ocak 1946, s.1.

⁸⁰ Ayın Tarihi, Ocak, 1946, s.8-9.

İkincisi, iktisadî açıdan, anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel kuruluşların desteklenmesi gereğine işaret edilmiştir. Genel ilkelerin ikinci ağırlık merkezini teşkil eden demokrasi görüşü ise, doğrudan doğruya, partinin kuruluş gayesi olarak ilan edilmiştir.⁸¹ Nitekim parti programının birinci maddesi bunu açıkça ortaya koymuştur: “Siyasi hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur.”⁸²

Programın hükümet işleri bölümünde ise, ikinci bir yargı kademesi kurulması istenmekte, üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğine sahip olmaları gereğine değinilmektedir. Bu kısımda ayrıca, partinin iktisadî görüşü açıklanmaktadır. Bu konuda özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu belirtilmekte ve hatta verimlilik gerekçesiyle, devlet kuruluşlarının özel girişime devredilebilmeleri istenmektedir.⁸³ Aslında DP programına bakıldığında CHP programı ile hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.⁸⁴

Parti örgütü, hazırlananan tüzüğe göre, merkezde üç organdan oluşacaktı: Genel başkan, genel idare kurulu ve merkez haysiyet divanı. Bu kurullar iki yılda bir toplanacak olan genel kurulca seçilecekti. Öte yandan yurt çapındaki örgüt ise dört aşamalıydı: İl, ilçe, bucak ve ocak örgütleri. Bunların üç ile yedi kişi arasında değişen yönetim kurulları vardı. Haysiyet divanı ise yalnız il örgütünde bulunmaktaydı. Bu arada tüzüğün dikkati çeken en önemli maddesi, milletvekili adaylarının bütünüünün genel idare kurulu tarafından seçileceğine dair hükümdü. Bu, partide sıkı bir disiplinin daha kuruluştan itibaren kurulmak istendiğini göstermektedir.⁸⁵

Parti tüzüğüne göre büyük kongreye kadar, kurucular, Genel İdare Kurulunu teşkil etmişlerdir.⁸⁶ 8 Ocak 1946’da parti merkezinde bir araya gelen Genel İdare Kurulu, Celal Bayar’ı parti başkanlığına seçmiştir.⁸⁷

⁸¹ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.31.

⁸² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba yay., İstanbul 1995, s.666.

⁸³ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.32.

⁸⁴ Necmeddin Sadak, “Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Partisi”, *Akşam*, 11 Mart 1947, s.1-3.

⁸⁵ Çavdar, “Demokrat Parti”, CDTA, C. VIII, İletişim yay., İstanbul, s.2065.

⁸⁶ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.30.

⁸⁷ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.85.

D. İktidar-Muhalefet İlişkileri

CHP, başlangıçta DP'nin kurulmasını olumlu karşılamıştır. Hatta iki parti arasındaki iyi ilişkiler muvazaa söylentilerine neden olmuştur. Falih Rıfkı Atay, Ulus'ta DP'yi tüm iyi niyetleriyle karşıladıklarını yazmış ve böylece Türkiye'nin demokrasi hayatında bir eksikliğin giderildiğini belirtmiştir.⁸⁸

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 6 Şubat 1946'da yaptığı aylık basın toplantısında muhalefet sayesinde "müsbet ve menfi, temiz veya kirli işlerin daha kolay ortaya çıkacağını", böylece rejimin daha sağlıklı işleyeceğini belirtirken, şu noktayı vurgulamıştır: "İrticaya karşı beraberliği tabii saydığımız için onlardan bir tek şey istiyoruz: o da dış politika da beraberlik. Bugüne kadar bu muhalefet cereyanına katılanların hiçbirinden birlik ve beraberlik ruhunu örseleyecek bir söz çıkmamıştır, geleceğimiz için bu iyi başlangıçtır."⁸⁹

Aslında DP'nin, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 1930'da ve Müstakil Grup'un savaş sırasında davrandığı gibi, meşruluğuna fiilen meydan okumadan hükümeti uyanık tutacak sembolik bir muhalefet olarak davranacağı umulmuştur.⁹⁰ Zira 1939'da CHP içinde kurulan Müstakil Grup ile yine aynı partiden ayrılanlarca kurulan DP, aynı kökten ve aynı partinin saflarından oluşlarıyla birbirine benziyorlardı. DP'nin kuruluşunu takip eden ilk aylarda CHP'nin gösterdiği samimi, dostça tavrın kaynağı buydu ve bu nedenle DP'nin kuruluşu olumlu karşılanmakta idi.⁹¹

CHP'nin DP'ye kuruluş aşamasında dostça davranması gayet normaldi. CHP'ye göre DP daha kırk elli yıl iktidara gelemezdi. Çünkü DP, doğu bölgelerinde sınırdaki illerde ve köylerde şubelerini hemen açamaz ve fikirlerini yayamazdı.⁹²

Demokrat Parti büyüdükçe CHP'nin samimi ve dost tavırları değişmeye başlamıştır. Nispeten durgun geçen ilk üç aydan sonra, DP birden bire yayılmaya başlamış ve 1946 baharında ülkedeki tüm muhalefeti kendi tarafına çekmiştir. Kasaba ve köylerde DP şubeleri birer birer açılmış ve bu durum CHP'nin tavrı değiştirmesine

⁸⁸ Atay, "Yeni Parti Kuruldu", Ulus, 8 Ocak 1946, s.1-3.

⁸⁹ Nilgün Gürkan, Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İletişim yay., İstanbul 1998, s.189.

⁹⁰ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s.135.

⁹¹ Yeşil, Çok Partili Hayata Geçiş, s.56.

⁹² Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.136.

neden olmuştur.⁹³ Artık DP'nin teşkilatlanma çalışmalarıyla ilgili haberler Anadolu Ajansı bültenlerinde yer almamıştır.⁹⁴

Demokrat parti tehlikesini fark eden ve iktidarı kaybetme korkusu yaşayan CHP, liberalleşme yönünde bir takım tedbirler almaya girişmiştir. Nitekim 25 Nisan 1946'da İsmet İnönü, CHP Kurultayı'nı 10 Mayıs günü olağanüstü toplanmaya davet etmiştir.⁹⁵ Kurultay'da görüşülmesi beklenen konular şunlardır: Tek dereceli seçim sistemi, sınıf esasları üzerine cemiyetler kurulması ve değişmez başkan maddesinin değiştirilmesi.⁹⁶

CHP Parti Grubu 26 Nisan 1946 tarihinde, normal olarak Eylül ayında yapılması gereken belediye seçimlerini Mayıs ayına almıştır.⁹⁷ Belediye seçimleri tarihinin değiştirilmesi, 1946 yazında genel seçimlere gidileceği ihtimaline işaret ediyordu. Bu durum iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında açık bir çatışmaya sebep olmuştur.⁹⁸

Demokrat Parti, belediye seçimlerinin erken tarihe alınması ile teşkilatlanmalarının geciktirilmek istendiğini ilan etmiştir. Adnan Menderes'e göre seçim tarihini öne almanın partisinin güç kazanmasını durdurmaktan başka hiçbir nedeni yoktur. Her şeyden önce DP'liler; basın, cemiyetler, polis teşkilatı kanunları gibi antidemokratik yasaların değiştirilmesi dahil, seçimlerin dürüstlüğü, özellikle sıkı yönetime son verilmesini ve bürokrasinin tarafsızlığını güvenceye alacak önlemlerin alınmasını istemiştir. Buna karşın CHP'liler, iki dereceli sistem yerine tek dereceli bir seçim sistemiyle iktidar partisinin halkın güvenini koruyup korumadığını ölçmek için seçimin gerekli olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁹

Celal Bayar, 8 Mayıs 1946 tarihinde, DP'nin Belediye Seçimlerine katılmayacağını bildirmiştir. Bayar'a göre seçimler 1947'de yapılsaydı DP sadece genel seçimlere katılacaktı. Ayrıca, hükümetin DP üzerindeki yasa dışı baskısından ve seçim reformunun yapılmadığından şikayet etmiştir.¹⁰⁰

⁹³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.136.

⁹⁴ Davut Dursun, "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", *Yeni Türkiye*, S. 23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı I, s.331.

⁹⁵ *Ulus*, 26 Nisan 1946, s.1.

⁹⁶ Atay, "Yeni Seçimlere Doğru", *Ulus*, 27 Nisan 1946, s.1-3.

⁹⁷ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.53.

⁹⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.136.

⁹⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil yay., İstanbul 1996, s.30.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1946, s.1.

Cumhuriyet Halk Partisi II. Olağanüstü Kurultayı, 10 Mayıs 1946 tarihinde 450 milletvekili ve 336 il delegesinin hazır bulunduğu TBMM toplantı salonunda, Cumhurbaşkanı İnönü'nün açılış nutkuyla başlamıştır.¹⁰¹

İnönü açılış nutkunda: “Türk halkının yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim. Bu hamle, tek dereceli seçim meselesidir. Esasen seçimi, tabii olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerçekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali geçen sene tahmin edebildiğimizden daha bulanık ve karanlık olarak uzun bir sürünceme yolunu tutmuştur. Bu yolda, ne ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz... Büyük Kurultay tek dereceli seçim üstünde karar verdikten sonra, benim değişmez genel başkan vasfım üzerinde de bir karar almaya davet olunacaktır. Arkadaşlarıma bana muhabbetlerini bilirim ancak, partinin çalışmasında birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkanını kabul edilmesinde, gelecek için iyi bir güvence görürüm...” demiştir.¹⁰²

İnönü, verdiği nutukta partililere özetle; tek dereceli seçim sisteminin kabulü ve genel seçimlerin öne alınması gerektiği cemiyetler kanununda yapılacak değişiklikler demek ve siyasî parti kurma yasağının kaldırılması, “Değişmez Genel Başkan” ifadesinin kaldırılarak parti genel başkanının seçimle tayin edilmesi tavsiyelerinde bulunmuştur.¹⁰³

11 Mayıs'ta sona eren kurultayda, parti şu kararları almıştır:

- a. İki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim benimsenmiştir.
- b. Cemiyetlerin ve partilerin sınıf esasına göre kurulmasını yasaklayan maddenin kaldırılması kararlaştırılmıştır.
- c. “Değişmez Genel Başkan”, ifadesi “Genel Başkan” olarak değiştirilmiş ve parti genel başkanının, dört yıllık süre için kongre tarafından seçileceği kabul edilmiştir.
- d. CHP Müstakil Grubu'nun dağıtılması ve yeni seçimlere gidilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Kumaş, CHP'nin Soyağacı, s.47.

¹⁰² Ulus, 11 Mayıs 1946, s.3.

¹⁰³ Ayın Tarihi, Mayıs 1946, No: 150, s.32-37.

¹⁰⁴ Ayın Tarihi, Mayıs 1946, s.6-9.

Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'nın almış olduğu bu kararlara DP'nin tepkisi şiddetli olmuştur. DP kurucuları, İnönü'yü seçimlerin normal tarihte, yani 1947'de yapılacağına dair verdiği sözü tutmamakla suçlanmış ve Bayar, Genel İdare Kurulu adına bir demeç vererek DP'nin Belediye seçimlerine girmeyeceğini açıklamıştır.¹⁰⁵

Demokrat Parti'nin katılmadığı Belediye seçimleri 26 Mayıs 1946 günü yapılmıştır.¹⁰⁶ Bu seçimler, adayların eskisi gibi CHP tarafından gösterilmesi yerine, ilk defa olarak serbestçe halk tarafından gösterilmesini ve seçilmesini sağlamıştır. Ayrıca, seçimlerden önce İnönü'nün memleketi dolaşarak halkı seçimlere katılmaya çağrısı çok partili sistemin doğurduğu sonuçlardan biri olmuş ve bu şekilde hükümetin, iktidarın halka dayandığını yavaş yavaş teslim etmekte olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

Cumhuriyet Halk Partisi, belediye seçimlerinden sonra liberalleşme hareketlerine hızla devam etmiştir. 5 Haziran'da tek dereceli milletvekili seçim kanunu kabul edilmiş ve cemiyetler kanununda yapılan değişikliklerle demek veya parti kurmak için hükümetten izin alma şartı kaldırılmıştır.¹⁰⁸ 12 Haziran'da üniversitelere idari ve ilmi özerklik veren "Üniversiteler Kanunu" kabul edilmiş, 13 Haziran'da ise Basın Kanunu değiştirilerek gazete kapatma yetkisi hükümetten alınmıştır.¹⁰⁹

TBMM. 14 Haziran 1946'da tatile girmiş ve genel seçimlerin yapılacağı 21 Temmuz 1946 tarihini beklemeye başlamıştır.¹¹⁰

E. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri

Çok partili siyasî hayata geçildikten sonra yapılan 1946 genel seçimleri, seçmenlerin doğrudan doğruya kendi temsilcilerini seçtikleri ilk seçimdir.¹¹¹ 26 Nisan'da toplanan CHP Meclis Grubu belediye seçimi ile genel seçimin öne alınmasını kararlaştırmıştı. Bu kararın alınmasındaki sebep, DP'yi yeterince örgütlenmeden hazırlıksız yakalamak ve CHP'nin iktidarını dört yıl süreyle garanti altına almaktı.¹¹²

5 Haziran 1946'da kabul edilen yeni seçim kanunu ile tek dereceli seçim esasına geçilmiş, seçmenlerin temsilcilerini aracısız seçebilmelerini, adayların da istedikleri

¹⁰⁵ Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, s.56.

¹⁰⁶ Ulus, 27 Mayıs 1946, s.1.

¹⁰⁷ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.139.

¹⁰⁸ Cumhuriyet, 6 Haziran 1946, s.1.

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 13 Haziran 1946, s.1.

¹¹⁰ Akşam, 15 Haziran 1946, s.1.

¹¹¹ Arıkan, Hamdi Ragıp Atademir, s.327.

¹¹² Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, C.2, YKY., İstanbul 2002, s.96.

partiden veya bağımsız olarak aday olabilmeleri imkânını getirmiştir. Fakat değerlendirme “açık oy – gizli tasnif” usulüne göre yapılacaktı ve bu nedenle demokratik bir nitelik taşıymıyordu. Ayrıca oyların seçim sonunda yakılacak olması itiraz hakkını da ortadan kaldırıyordu. DP, seçim emniyeti ve oy gizliliği prensibini getirmediği için kanunu yetersiz bulmuştu. Çünkü, seçimler CHP'nin nüfuzu altında geçecekti ve bu durum seçim sonuçlarını şaibeli hale getirecekti.¹¹³

10 Haziran 1946'da CHP Kırklareli Milletvekili Nafi Kansu'nun önergesi üzerine genel seçimlerin 21 Temmuz 1946 Pazar günü yapılmasına karar verilmiştir.¹¹⁴ DP idarecileri ilk günlerde seçimlere girip girmeme konusunda tereddüt geçirmişler ve bu meseleyi konuşmak için 16 Haziran'da DP Genel İdare Kurulu teşkilat başkanlarını Ankara'da toplamışlardır. Gizli oyla yapılan araştırmada İstişari Kongre ittifakla seçimlere girme kararı almıştır.¹¹⁵ Karpat'a göre, hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı hususunda teminat vermesi, Meclis'te temsil edilmemek korkusu DP'yi seçime girmeyi zorlayan sebeplerdendir.¹¹⁶

DP'nin seçimlere girme kararını CHP'nin sözcülerinden olan Atay: “Demokratlar nihayet seçime katılmaya karar verdiler. Seçime katılmak için kullanılan gelen, partinin yeteri kadar memlekette yayılmamış olduğu, bahanesi böylece ortadan kalkmıştır. Bundan memnun olduğumuzu söyleyelim” şeklinde değerlendirmiştir.¹¹⁷

Seçimler öncesinde 63 il ve 300 ilçe merkezinde teşkilatını kuran DP'nin en büyük kozu ise Mareşal Fevzi Çakmak'ı müstakil aday olarak listesine alması olmuştur.¹¹⁸ Bu durum DP için önemli bir başarıdır. Çünkü CHP, Mareşal'e en az beş ayrı zamanda milletvekilliği teklif etmiş, fakat o bunu kabul etmemiştir.¹¹⁹ Baban'a göre Mareşal'in CHP cephesinden politikaya girmemesi İnönü'ye dargın olmasından ileri geliyordu.¹²⁰

¹¹³ Yeşil, *Çok Partili Hayata Geçiş*, s.67.

¹¹⁴ Yücel, *Demokrat Parti*, s.55.

¹¹⁵ Bayar, *Başvekillim Adnan Menderes*, s.56.

¹¹⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.141.

¹¹⁷ Atay, “Seçimlere Katılma Kararı”, *Ulus*, 18 Haziran 1946, s.1-3.

¹¹⁸ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1946, s.1; Nusret Baycan, “Mareşal Fevzi Çakmak”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, S. 16, Kasım 1989, s.205.

¹¹⁹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.22.

¹²⁰ Baban, *Politika Galerisi*, s.98.

Seçim kampanyası hızlı bir tempo ile gelişmiştir. Ülkedeki muhalefetin tümü sanki DP etrafında toplanmıştı ve mitinglerdeki kalabalıklar CHP'yi rahatsız ediyordu.¹²¹ Seçim kampanyalarında CHP sözcüleri, CHP'nin Atatürk'ün partisi olduğunu, cumhuriyeti kurduğunu, inkılaplara öncülük ettiğini, kadın haklarını sağladığını ve ülkeyi yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtardığını öne sürmüşler; buna karşın DP sözcüleri ise, özellikle tek parti sisteminin yaratmış olduğu güçlülere değinmiş, kişinin haklarının yeterince korunmadığından, dini inançlar konusunda devletin müdahalesinden şikayet etmiş, devletçilik ilkesinin uygulanmasındaki aksaklıklarını belirtmiş, köylerde yapılan ilkokulların ve yolların köylüye yüklediği zorlukları belirterek CHP'yi anayasa doğrultusunda hareket etmeye davet etmiştir.¹²²

Recep Peker, DP'nin şikayetleri ve propagandası üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu sözler ve yazılar bir ihtilal propagandasıdır. Bu hareketler bir seçim savaşını başarmak için sade kanun değil vicdan ölçüsünde meşru sayılacak çizgiyi pek çok aşıyor. Muhalif Parti idarecileri tahriklerden vazgeçmelidirler.”¹²³

İnönü, Genel Seçimler dolayısıyla 17 Temmuz'da bir beyanname yayınlamış ve CHP'ye karşı yapılan eleştirileri değerlendirerek halktan oy istemiştir. Beyanname de Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide olmasının anayasaya aykırı olmadığını belirten İnönü, köy ilkokulları nedeniyle zor durumda kalan köylülerin mükellefiyetlerinin hafifletileceğini vurgulamıştır. Ayrıca Toprak Kanunu ile Türk köylüsünü saf halinden kurtulacağını ve II. Dünya Savaşı nedeniyle bozulan ekonominin düzeltilerek vatandaşların ekonomik sıkıntılarının giderileceğini vaat etmiştir.¹²⁴

Ashında DP'nin bu seçimlerde iktidarı ele geçirmesi imkansızdı. Çünkü 16 ilden seçimlere katılmadığı gibi katıldığı illerde de tam liste gösteremiyordu. Çünkü, DP'liler önemli isimleri meclise sokmak istiyordu. Bu nedenle önde gelen partilileri farklı illerden aday gösteriyorlardı. Bu suretle her birinin kazanması halinde DP, 16 milletvekili yerini daha boş bırakıyordu. Yani DP sadece 351 adayla seçimlere giriyordu ki, hiçbir hile, hiçbir tesir yapılmasa bile, iktidar istisnasız her yerde kaybetse

¹²¹ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.141.

¹²² Kili, 1960-1975 Döneminde CHP, s.97.

¹²³ Tanin, 17 Temmuz 1946, s.1.

¹²⁴ Ayın Tarihi, Temmuz 1946, No:152, s.10-17.

bile CHP'nin Mecliste 114 sandalyesi olacaktı ve iktidarda kalması için 119 milletvekili sağlaması yetecekti.¹²⁵

Milletvekili genel seçimleri 21 Temmuz günü sakin ve intizamlı geçmiş, tüm illerden alınan sonuçlara göre 465 milletvekilliğinden 395'ini CHP, 62'sini DP ve 7'sini bağımsızlar kazanmıştır.¹²⁶

Seçimin hemen ardından pek çok bölgeden seçimlerde idari amirlerinin baskı yaptığı, seçime hile karıştırıldığı, DP oylarının sayılmadığı, sahte seçim tutanaklarının hazırlandığı yolundaki şikayetler birbirini izlemiş ve şikayetlerin çokluğu seçimlere hile karıştırıldığı kanaatini pekiştirmiştir.¹²⁷

Demokrat Parti, daha sonuçlar belli olmadan İnönü'ye bir telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesi yolunda müdahale etmesini istemiştir. Ancak bu itirazlar fayda etmemiş ve seçim sonuçları ilan edilmiştir.¹²⁸

Seçimlerden sonra 24 Temmuz'da bir beyanname yayınlayan İnönü, yeni bir devreye girildiğini belirterek seçim zamanında sarfedilen sert sözlerin karşılıklı bağışlanması ve unutulması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı gün Bayar, seçimlere fesat karıştırıldığını ve oy tasnifinde bir çok yolsuzluk yapıldığını belirtmiştir.¹²⁹ Bayar'ın hükümeti suçlayan bu beyanatını yayınlayan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetim kararıyla kapatılmış, ancak aynı beyanaty yayınlayan hükümet yanlısı Tanin gazetesine ise aynı muamele yapılmamıştır.¹³⁰

Şaibeli seçimler sonrasında DP, seçimleri protesto mitinglerine başlamıştır. İlk miting, 40 bin kişinin katılımıyla İzmir'de gerçekleşmiş, ardından 10 bin kişi Bursa mitinginde toplanmıştır. Ankara, Adana, Konya mitingleri yine büyük kalabalıklara sahne olmuştur.¹³¹

1946 seçimleri Türk siyasal hayatının en tartışmalı ve şaibeli seçimleri olmuştur.¹³² Çok partili hayata geçildikten sonra ülkemiz de yapılan bu ilk seçime hile karıştırılmış olması, rejimimizin geleceği açısından olumsuz olmuştur. Çünkü bu

¹²⁵ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.121.

¹²⁶ *Ayın Tarihi*, Temmuz 1946, s.10-17.

¹²⁷ Yeşil, *Çok Partili Hayata Geçiş*, s.73.

¹²⁸ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.36.

¹²⁹ *Tanin*, 25 Temmuz 1946, s.1.

¹³⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.144.

¹³¹ Yücel, *Demokrat Parti*, s.57.

¹³² Davut Dursun, *Demokratikleşemeyen Türkiye*, s.47.

seçimler politika hayatımızı adeta zehirlemiş ve partiler arası ilişkileri uzun süre gerginlikler içinde tutmuştur.¹³³

Seçim sonrası karışıklıklar devam ederken 5 Ağustos 1946 günü sekizinci dönem TBMM toplanmıştır. Yeni Meclis'te Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü, Meclis Başkanlığı'na ise Kazım Karabekir seçilmiştir.¹³⁴

Yeniden Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin istifası üzerine yeni kabineyi kurma görevini Recep Peker'e vermiştir.¹³⁵ CHP'nin aşınlarından olan ve otoriter iktidar anlayışıyla tanınan Peker'e başbakanlık görevi verilmesi, CHP'nin iyi niyetleri hakkında endişeler uyandırmıştır.

¹³³ Rıfıkı Salim Burçak, "Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde II. Dünya Savaşının Etkisi", s.650.

¹³⁴ Ulus, 6 Ağustos 1946, s.1.

¹³⁵ gös.yer

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RECEP PEKER'İN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ

A. VIII. Dönem TBMM'nin Açılışı ve Recep Peker'in Başbakanlık Görevine Getirilişi

Sekizinci dönem TBMM, 5 Ağustos 1946 tarihinde ilk toplantısını yaparak çalışmalarına başlamıştır. Meclis Başkanlığı için yapılan seçimde, DP'nin adayı Yusuf Kemal Tengirşenk'in 58 oyuna karşı CHP'nin adayı Kazım Karabekir 379 oy alarak Meclis Başkanı seçilmiştir. Hemen ardından yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise Yusuf Kemal Tengirşenk'in 2 ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın 59 oyuna karşı İsmet İnönü 388 oy alarak yeniden Cumhurbaşkanı olmuştur.¹

Aynı gün, Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki bakanlar kurulu çekilmiş ve yeni kabineyi kurma görevi İnönü tarafından Recep Peker'e verilmiştir.²

Türk demokrasi tarihinin bu önemli geçiş döneminde, CHP'nin aşırılarından olan, tek partili sistemi savunan, muhalefete tahammülü olmayan, sert ve otoriter tavırlarıyla tanınan Peker'in İnönü tarafından başbakanlığa getirilmesi ilginç bir gelişmedir.

Recep Peker'in bu göreve getirilmesi CHP'nin niyetleri hakkında muhalefette şüpheler uyandırmış ve Meclis'in sekizinci döneminin kuşku içinde başlamasına neden olmuştur.³ O halde Peker niçin başbakanlık görevine getirilmiştir?

Toker'e göre bunun nedeni, İnönü'nün uygulayacağı politika ile ilgilidir. Zira İnönü, Peker'in kendisi için uysal başbakan olmayacağını biliyordu. Ama uygulayacağı "tatlı-sert" politikada sertliği Peker, tatlılığı ise kendisi temsil edecekti. Bu da onun düşündüğü "hakemlik görevini" kolaylaştıracaktı.⁴

Gevgili'de Toker'in bu görüşünü desteklemektedir. Ona göre DP ile belli bir etkinlik sağlandıktan sonra, İnönü bu iki partinin üstüne yükselecek ve bir hakem gibi oyunun kurallarına uygun biçimde oynanmasını denetleyecektir.⁵ Aynı görüşü savunan

¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, TBMM Matbaası, Ankara 1946, C.1, s.2-4.

² TBMM Tutanak Dergisi, s.12.

³ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.149.

⁴ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.133.

⁵ Ali Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş, Bağlam yay., İstanbul 1987, s.35.

Uyar'a göre İnönü, Peker ile DP yöneticilerini karşı karşıya getirecek ,çatıştırarak ve çatışan tarafların uzlaştırılması rolünü üstlenecektir.⁶

Ağaoğlu'na göre İnönü, hem muhalefetin şiddetini azaltmak için hem de CHP içinde kendisine kafa tutabilecek aşırıları yıpratmak ve gözden düşürmek için Peker'i başbakan yapmıştır.⁷

Yetkin'e göre ise, İnönü çok partili düzene istemeyerek geçmiştir. Şayet koşullar elverseydi DP'nin varlığına, dolayısıyla da çok partili düzene son vermeyi düşünüyordu. Peker ise bu iş için en uygun kişiydi. Çünkü o, çok partili düzene uyum sağlayacak ve muhalefete tahammül edecek biri değildi.⁸ Timur da, Yetkin'e benzer bir görüşle İnönü'nün bizzat kendi izin verdiği muhalefete "artık yeter" demek için Peker'in başbakan yapıldığını belirtmektedir.⁹

Olaya Peker açısından baktığımız zaman, Peker'in başbakanlık görevini istediğini görmekteyiz. Zira 1945'te parti içi muhaliflerin önde gelenlerinden birisi olan Peker, Ağaoğlu'na göre muhalefetin başı olmaya hazırlanmıştır. Ancak geciktği için başbakanlığa oynamak zorunda kalmıştır.¹⁰

1945 yılının Ocak ayında Şirket-i Hayriye'nin devletleştirilmesine ilişkin olarak Meclis'te yapılan görüşmelerde Peker, bu kararın özel sermayeyi ürküteceğini söylemiş ve hükümete karşı gelerek red oyu vermiştir. Bu durum Peker'in, Saraçoğlu Hükümetine karşı muhalif tutumunu yansıtmıştır.¹¹ Bu olayı takiben Mayıs 1945'te bütçeye kırmızı oy veren yedi kişiden birisi olmuş ve kendisinin DP kurucuları ile karıştırılmaması için kürsüye gelerek red oyunun sebebini açıklamıştır. Böylece kendisini İnönü'ye göstermek isteyen Peker bu hareketleriyle CHP içinde başbakanlığa oynamıştır.¹²

Aydemir'e göre Peker'in pek çok vasıfları vardı. Ancak başbakanlığa çok geç gelmişti. Çünkü Peker, tek parti rejiminin adamıydı. Hatta bir totaliter rejim için güçlü

⁶ Uyar, CHP, s.352.

⁷ Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, s.92-93.

⁸ Yetkin, Karşıdevrim, s.299-303.

⁹ Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, s.72-73.

¹⁰ Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, s.92.

¹¹ Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.II, s.549.

¹² Tokar, Tek Partiden Çok Partiye, s.63.

bir yönetici olabilirdi. Ama tam çok partili rejime geçildiği sırada bu göreve getirilmesi, hem kendisinin, hem de yeni rejimin aleyhine olmuştur.¹³

Peker'in başbakanlığı muhalefet tarafından endişe ile karşılanırken, CHP çevrelerince olumlu karşılanmıştır. Çünkü muhalefetin gittikçe artan saldırgan politikasına, ancak Peker gibi güçlü bir isim karşı koyabilirdi.¹⁴ Yalçın'a göre Peker; "Şamatadan yılacak, ayaklarının altında kasden çıkarılan engellerle yolundan şaşacak şahsiyetlerden değildir... Şu dakika böyle bir zatın hükümet başında olması bilhassa memnuniyet ve itimat tevliğedecek bir âmildir."¹⁵

5 Ağustos 1946 tarihinde başbakanlık görevini üstlenen Peker, derhal hükümeti kurma çalışmalarına başlamıştır.

B. Recep Peker Hükümeti'nin Kurulması

5 Ağustos'ta hükümeti kurmakla görevlendirilen Peker, XV. Cumhuriyet Hükümeti'ni 6 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı İnönü'nün onayına sunmuştur.

İnönü tarafından onaylanan kabinede şu isimler görev almıştır:

Başbakan : İstanbul Milletvekili Recep Peker

Adalet Bakanı: Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen

Milli Savunma Bakanı : İstanbul Milletvekili Orgeneral Cemil C. Toydemir

İçişleri Bakanı: Gümüşhane Milletvekili Şükrü Sökmensüer

Dışişleri Bakanı: Trabzon Milletvekili Hasan Saka

Maliye Bakanı: Tokat Milletvekili Halit Nazmi Keşmir

Milli Eğitim Bakanı: Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer

Bayındırlık Bakanı: Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı

Ekonomi Bakanı: Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Denizli Milletvekili Dr. Behçet Uz

Gümrük ve Tekel Bakanı: Kastamonu Milletvekili Tahsin Coşkan

Tarım Bakanı: Manisa Milletvekili Faik Kurdoğlu

Ulaştırma Bakanı: Erzurum Milletvekili Şükrü Koçak

¹³ Aydemir, İkinci Adam, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.456.

¹⁴ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.149.

¹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Kabine", Tanin, 8 Ağustos 1946, s.1-3.

Ticaret Bakanı: İzmir Milletvekili Atıf İnan

Çalışma Bakanı: Konya Milletvekili Sadi İrmak¹⁶

Recep Peker'in kabinesinde pek çok isim yenidir. Eski kabineden sadece Dışişleri, Çalışma, Gümrük ve Tekel Bakanları görevlerinde kalmıştır.¹⁷ Kabinede aşırıların yer alması ise muhalefeti endişeye sevketmiştir.

Yeni kabinede dikkat çeken isimler Mümtaz Ökmen ve Cevdet Kerim İncedayı'dır. Yalman'a göre bu isimler "demokrasiye inan duymadıklarını ve şiddete inandıklarını en üst perdeden söyleyenlerdir."¹⁸ Her ikisi de Peker'in eski arkadaşlarından olup Mümtaz Ökmen, bir süre sonra başbakan yardımcılığına getirilecektir. Dikkat çeken bir diğer isim ise, polislikten gelen ve katı bir kişiliğe sahip olan Şükrü Sökmensüer'dir.¹⁹ Yetkin'e göre, Peker'in seçtiği hükümet üyeleri genelde demokrasi ilkelerini anlayamamış veya içine sindirememiştir.²⁰

Peker Hükümeti, CHP çevrelerinde ise memnuniyetle karşılanmıştır. Yalçın'a göre, yeni hükümetin vazifesi çok ağırdır. Çünkü tüm eleştirileri üzerine çekmiştir. Ancak Peker kabinesi "iç ve dış politika da itimadın, sebat ve metanetin, otorite ve hürriyetin ifadesidir."²¹

Sadak'a göre ise, "Türkiye'de hiçbir hükümet Recep Peker ve arkadaşları kadar buhranlı bir devirde iş başına gelmemiş, bugünkü derecede çetin zorluklarla karşılaşmamıştır." Yeni hükümetin başlıca vazifesi ise; "En geniş hürriyet haklarına dokunmadan anarşiyi önlemek, fikir ve kanaat sahasında en hudutsuz münakaşa ve mücadele hayatını sağlamakla beraber söz ve karar sahipliğini belirsiz sokak kalabalığına bırakmamak olacaktır."²²

Yeni hükümetin işi gerçekten hiç de kolay değildi. Çünkü iki parti arasında gergin bir siyasi hava vardı. Gerginliğin temeli ise seçimlerin cereyan tarzı idi.²³ Nitekim seçimlerdeki usulsüzlük iddiaları nedeniyle Meclis, DP'nin gözünde meşru

¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, C.1, s.12.

¹⁷ Tanin, 7 Ağustos 1946, s.1.

¹⁸ Yalman, "Yeni Kabinenin Manzarası", Vatan, 8 Ağustos 1946, s.1-3.

¹⁹ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.134.

²⁰ Yetkin, Karşıdevrim, s.311.

²¹ Yalçın, "Yeni Kabinenin Manzarası", s.1-3.

²² Sadak, "Recep Peker Hükümetini Bekleyen Ağır Vazifeler", Akşam, 10 Ağustos 1946, s.1-3.

²³ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.134.

değildi. Bu nedenle DP, daha ilk günlerden itibaren sert bir muhalefet politikası izleyecektir.²⁴

C. Siyasî Gelişmeler

1. Seçimlere İtirazlar

1946 Genel seçimlerinden sonra DP, CHP'yi seçimlere hile karıştırdığı gerekçesiyle suçlamış ve meclisin açılmasıyla birlikte, seçimle ilgili itirazlarını açığa vurmuştur.²⁵

Otuzaltı ile ait seçimlerle, şahısları itibariyle yirmiyedi milletvekili hakkında itirazlar ileri sürülmüştür.²⁶ 12 Ağustos 1946 tarihinde yapılan bu itirazlar nedeniyle Mecliste otuz kişiden oluşan "Tutanakları İnceleme Komisyonu" seçilmiştir. Haklarında şikayet ve itiraz olmayan milletvekillerinin seçim tutanakları kabul edilmiş ve diğerlerinin bu komisyona havale edilmiştir.²⁷ Kura sonucu oluşturulan bu komisyonda 20 CHP'li, 8 DP'li ve 2 bağımsız milletvekili görev almıştır.²⁸

Çoğunluğunu CHP'lilerin oluşturduğu bu komisyon, 26 Ağustos'ta çalışmalarını bitirmiş ve hiçbir itirazı yerinde görmemiştir.²⁹ Buna karşı şahıslara karşı yapılan itirazlar sonucu birkaç DP milletvekilinin seçim mazbataları iptal edilmiştir.³⁰

2. Hükümet Programının Mecliste Görüşülmesi

Sekizinci dönem TBMM, 1946 genel seçimleri nedeniyle gergin bir hava içerisinde çalışmalarına başlamıştır. Bu durum iktidar partisi ile muhalefet partisi arasındaki ilk çatışmayı da beraberinde getirmiştir.

İki parti arasındaki ilk çatışma, 14 Ağustos 1946 tarihinde Recep Peker'in hükümet programını TBMM'de okumasıyla yaşanmıştır.³¹ Recep Peker, yetmişbeş dakika süren beyannamesinde yeni hükümetin, iç ve dış politika ile ilgili görüşlerini belirttikten sonra idareyi kuvvetlendirecek ve bilhassa ekonomik prensipler üzerinde genel hayata rahatlık verecek tedbirleri açıklamıştır.³²

²⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.38.

²⁵ Koçak, "Siyasal Tarihi (1923-1950)", s.183.

²⁶ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.37.

²⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, C.I, s.12.

²⁸ Tokar, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.137.

²⁹ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1946, s.1.

³⁰ Tokar, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.134.

³¹ *Ayın Tarihi*, Ağustos 1946, No: 153, s.5.

³² *Hükümetin Programı*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1946, s.8; BCA, 030.01/54.328.2

Peker, hükümetin programında ilk olarak iç politika ile ilgili görüşlerini açıklamış ve hükümet olarak güç şartlar altında göreve geldiklerini belirtmiştir. İki partiden oluşan yeni Meclis'te kararların daha isabetli alınacağını vurgulayan Peker, Meclis'in ilk vazifesini de şöyle açıklamıştır: "Seçim çalışmaları sırasındaki tartışmaları ve çatışmaları bu olağanüstü devrin icabı sayarak, yüreklerimizde birbirimize karşı acı duyguların birikmesini önleyecek olgunluğu gösterirsek, Devlet hayatını normalleştirecek ve varılmasını beraberce istediğimiz hedeflerin mesafesini kısaltacak ilk vazifemizi yapmış oluruz."³³

Yeni hükümetin en yüce amacı demokrasidir. Konuşmasında; "Yeni hükümetimiz demokrasiyi memlekette en üstün siyasi akide olarak kökleştirmek azmindedir ... Sonu parlak fakat güzergahı sarp ve çetin olan bu yolda mesafe alırken karşımıza çıkacak sayısız güçlükleri yenmek için elimizdeki kanun vasıtalarını cesaretle kullanacağız." diyen Peker; hükümet tarafından tüm vatandaşların hakkı olan hürriyetin korunacağını belirtmiştir. Çünkü hürriyet suistimale açıktır ve onun suistimalinden, anarşizm gibi, çok büyük tehlikeler doğabilmektedir. Bu nedenle hürriyet ve otorite mefhumları yan yana yaşmalıdır.³⁴

Programda; "Hürriyet içinde yaşamak, vatandaşlar için kıymetli unsur olan huzur ve emniyeti baltalamak değildir. Bilhassa yakın tarih milli hayatında hürriyet ve otorite mefhumlarını yan yana yaşatmanın yolunu bulamayan büyük küçük bedbaht milletlerin kanlı ve dehşet verici maceraları ile doludur. Bütün bu felaketlerin belli başlı sebebi hürriyet veya otoritenin ifrat veya tefrit yolu ile suistimal edilmiş olmasıdır" diyen Peker, bu nedenle hükümette esas olacak zihniyeti şöyle izah etmiştir: "Vatandaşları din telâkkisinde, vicdan kanatlarında, düşündüklerini söyleyip yazmakta, kazanıp çalışmakta, seyahatte ve toplanmalarda tam serbest bırakan ve öte yandan memleketin asayişini, Büyük Millet Meclisinin otoritesini, vatandaşların, zümrelerin ve siyasi partilerin şeref ve haysiyetlerini masun tutan zihniyet Hükümetinize esas olacaktır."³⁵

Peker'in ısrarla üzerinde durduğu ve mutlaka hürmet edilmesini istediği otorite şahısların hakimiyeti değil, kanunların otoritesidir. "Kanunun durduğu yerde, evvela sokağın sonra da dağ başlarının, şekavetin hakimiyeti başlar. Kanunlara aykırı gürültü

³³ Hükümetin Programı, s.3

³⁴ Hükümetin Programı, s.4

³⁵ Hükümetin Programı, s.4-5

istekler ne kadar zorlayıcı gösteriler halinde görünürse görünsün gözümüzü kırpmadan vazifemizi yapacağız. Ve ancak mevcut kanunlar Devlet nizamını tutmağa, halkın haklarını korumaya yetmezse yeni kanun teklifi ile huzurunuz geleceğiz.”³⁶

Peker, hükümet çalışmalarında yapılacak eleştirileri başarılarını sağlayacak bir yardım gibi alacaklarını belirtmiş ve eleştirilerin sürekli yapılması için Milletvekillerini teşvik edeceklerini vurgulamıştır.³⁷

İç politika ile ilgili görüşlerin açıklanmasından sonra hükümetin dış politikası açıklanmıştır. Programa göre dış politikamız, egemenlik ve ülke bütünlüğü esasına dayanmaktadır. Peker, özellikle boğazlar rejiminin tadilini isteyen Sovyet istekleri üzerinde durmuş ve bu konuda hükümetin görüşünü belirtmiştir. Buna göre Peker; “Şurasını şimdiden söyleyebilirim ki biz bu meselede milletlerarası mukavelelerin hükümlerine de bağlıyız. Ve her şeyin üstünde olarak kendi toprak bütünlüğümüzü ve hükümlerimize haklarımızı mahfuz tutmağa mecburuz. Bu, bizim için değişmez esastır.” demiştir.³⁸

Hükümet, programında ekonomik alanda çeşitli liberal tedbirler ileri sürmüştür. “Resmi İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri” kaldırılacak, devlet teşekkülleri mamulleri perakendecilere toptancı kârı alınmadan tevzi edilecek, kumaş fiyatları indirilecek, şeker, kahve ve çay satışı serbest bırakılacak, toprak kanunu adil bir şekilde uygulanacak, sanayi hammaddelerinin zorla toplattırılmasına son verilecek ve özel sermayenin deniz nakliyatı yapmasına müsaade edilecektir.³⁹ Hükümetin ekonomi alanındaki ilk hedefi ise II. Dünya Savaşı nedeniyle bozulan ekonomiyi düzeltmektir.⁴⁰

Genel sekreterliği döneminde katı bir devletçi olan Peker’in, programda belirttiği özel sektörle ilgi görüşleri ise şöyledir: “İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle Devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek Devlet teşebbüsleriyle hususi sermaye arasında işbirliği

³⁶ Hükümetin Programı, s.5

³⁷ Hükümetin Programı, s.6.

³⁸ Hükümetin Programı, s.8-11.

³⁹ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.150.

⁴⁰ Hükümetin Programı, s.13.

sağlamak, Devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarabilecek sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız.”⁴¹

Ayrıca programda; Doğudan sürülmüş olanların tekrar yerlerine dönmelerine müsaade edileceği, jandarma ile polisin birleştirileceği, zorla işe toplanmayacağı, valilerin yetkilerinin anayasa hürriyetleri ışığında yeniden tespit olunacağı ve kişi hürriyetlerini daha iyi teminat altına alabilmek için istinaf mahkemeleri kurulacağı vaatleri, dikkat çeken diğer hususlardır.⁴²

Recep Peker, hükümet programını okuduktan sonra kürsüye DP Afyon Milletvekili Fuat Köprülü gelerek, hükümet programının memleketin genel hayatını ilgilendiren birçok meseleden bahsettiğini, bu nedenle partisinin, programı incelemesi ve eleştirilerini aktarabilmesi için görüşmelerin iki gün sonraya bırakılmasını istemiştir.⁴³

DP'nin bu isteği CHP'liler tarafından kabul edilmemiştir. Sırası geldiğinde DP adına kürsüye çıkan Adnan Menderes, partisinin bu programın müzakere ve eleştirisine girişmek imkanından yoksun bırakıldığını söyleyerek görüşmelere katılamayacaklarını bildirmiştir.⁴⁴ Bunun üzerine Meclis'i terk eden DP'liler oylama sırasında tekrar meclise dönmüşlerdir.

DP'nin Meclisi terk etmesine neden olan bu ilk çatışma sonucunda Peker Hükümeti'nin programı 53 red oyuna karşı 378 oyla kabul edilmiş ve hükümet güvenoyu almıştır.⁴⁵

Karpat'a göre Peker, hükümet programında eski devlet otoritesi ve kayıtsız şartsız itaat anlayışını yeni “demokratik” bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁶

Yalman'a göre: “Hükümet demokrasiye dayanan bir otorite kurmak istiyorsa ilk iş Halk Partisi'nin sabit fikirlerini terk etmesi, ezberden belenmiş formüllerden kurtulması ve halkın dertlerinin neler olduğuna akıl erdirmeye çalışması olmalıdır.”⁴⁷

CHP çevreleri programı olumlu karşılamıştır. Atay, hükümet programında demagojiye hiç yer verilmediğini belirtmiş ve başbakanın yalnızca yapabileceği işleri

⁴¹ Hükümetin Programı, s.14

⁴² Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.149.

⁴³ TBMM Tutanak Dergisi, C.I, s.38-60.

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, s.59-60.

⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, s.76.

⁴⁶ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.150.

⁴⁷ Yalman, “Demokrasiye Dayanan Otorite”, Vatan, 17 Ağustos 1946, s.1-3.

vaat ettiğini vurgulamıştır.⁴⁸ Yalçın ise; yeni programın herkes tarafından beğenileceğini ve herkesi tatmin edeceğini belirtmiştir.⁴⁹

İki parti arasındaki gerginlik 1 Eylül 1946 tarihinde yapılan "İl Genel Meclisi Seçimleri" ile devam etmiştir. DP, baskı yapıldığı gerekçesiyle birçok yerde seçimden çekilmiştir. DP'yi destekleyen muhalif basın ise bu seçimlerin CHP idare amirlerinin tesiri altında cereyan ettiğini ve bu yüzden halkın birçok yerde oyunu kullanmadığını yazmıştır.⁵⁰

Partiler arası gerginlik basın kanununda yapılacak değişiklik yüzünden artacaktır.

3. Basın Kanununda Yapılan Değişiklikler

DP kurulduktan sonra iktidarı kaybetme korkusu yaşayan CHP, liberalleşme hareketlerine hız vermiş ve bu amaçla önemli kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunlardan biri de 13 Haziran 1946'da kabul edilen Basın Kanununun, gazete kapatma yetkisini hükümete veren 50. maddesinin kaldırılarak bu yetkinin mahkemelere bırakılmasıdır.

Ancak, 1946 genel seçimlerinden sonra basının, milletvekili seçimlerinin meşruiyeti hakkında halkı şüpheye düşürecek, vatandaşları huzursuzluğa ve birbiri aleyhine tahrik edecek her türlü yayını Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yasaklanmıştır. Nitekim bu yasağa uymadıkları gerekçesiyle Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri 26 Temmuz 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından süresiz olarak kapatılmıştır.⁵¹

İstanbul Milletvekili Cihat Baban, bu gazetelerin kapatılması üzerine 7 Ağustos 1946'da TBMM Başkanlığına bir önerge vermiştir. Bu önergesinde Baban: "Aradan bir buçuk aylık bir zaman geçmiş olmasına rağmen yeniden açılmaları için herhangi bir müsaade de verilmiş değildir. Bu iki gazetenin hangi sebebe binaen kapatılmış olduklarının ve suçun mahiyetinin neden ibaret bulunduğu hükümet tarafından aydınlatılmasını içtüzüğün 149 ncu maddesi mucibince rica ederim." demiştir.⁵²

Baban'ın bu önergesine cevap, 13 Eylül 1946 tarihinde Basın Kanunu'nda değişiklik öngören bir tasarruğun TBMM'de görüşülmesi esnasında Peker'den gelmiştir.

⁴⁸ Atay, "Yeni Hükümetin İş Programı", *Ulus*, 16 Ağustos 1946, s.1-3.

⁴⁹ Yalçın, *Hükümetin Prensipleri*", *Tanin*, 16 Ağustos 1946, s.1-3.

⁵⁰ *Vatan*, 2 Eylül 1946, s.1.

⁵¹ *BCA*, 0.30.01/11.65.6

⁵² *TBMM Tutanak Dergisi*, s.271.

Başbakan cevabında bu gazeteler hakkında karar verme yetkisinin doğrudan Sıkıyönetim Komutanlığı'na ait olduğunu belirtmiştir.⁵³

Basın Kanunu tasarısının hükümleri iki esastan oluşuyordu: “Gazete ve mecmuanın müsaadeye tabi olmadan çıkabilmesini temin eden ve çıkararlarda aranan vasıflarla mükellefiyetler üzerindeki kayıtları azaltan hükümler ile bir taraftan vatandaşların şeref ve haysiyetini, diğer taraftan cemiyetin hukuk ve nizamını ihlale matuf neşriyattan doğan matbuat suçlarına ait cezai hükümler.”⁵⁴

Yürürlükteki Basın Kanunu'nda değişikliğe yol açacak olan tasarının gerekçesini Hükümet: “Vatandaş hürriyetiyle telifi kabil olmayan, demokrasi prensiplerine muvafık bulunmayan kayıtların kaldırılması, vatandaş hürriyet ve haysiyetini ihlâl eden, Devlet nüfuz ve haysiyetini hiçe indirmek istidadını gösteren fiil ve hareketlerle yalan yanlış ve âmme heyecanını tahrik eden ve Devlet kuvvetlerinden birine karşı halkın güveninin sarsılmasına sebebiyet veren fiillerin ceza müeyyideleri altına alınması” şeklinde belirtmiştir.⁵⁵

Başbakan, tasarı hakkında yaptığı konuşmasında; “İnsanlığın en büyük eseri devlettir ... İç devlet hayatlarını tanzimde kudretsizlik ve ehliyetsizlik devlet hayatını düzenlemede milletin hürriyetini, haklarını temine ve devletin kuvvet ve otoritesine dayanan dengeyi kuramayan ve bu devletlerin hangi ilim hangi teknik mertebesinde olursa olsun akıbeti hüsrandır.”⁵⁶ demiş ve kamu düzeninden, asayişten, anarşi tehlikesinden bahsetmiştir. Peker'in sözleri teknik anlamıyla “totaliter” bir görüşü yansıtmıştır.⁵⁷

Kanun tasarı hakkında uzun bir konuşma yapan Adnan Menderes: “... İyi niyetlerin terk edildiği kanaatini verecek bir durum karşındayız. Hükümet programında karışık ve umumi tâbirlerle ifade edilmiş olan Recep Peker Kabinesi'nin hürriyet telakkisinin ne mânada anlaşılması icabedeceğini şimdi bu tasarı ile daha iyi anlamak mümkün oluyor.”⁵⁸ diyerek tasarayı şiddetle eleştirmiştir.

Yeni getirilen tekliflerin antidemokratik nitelik taşıdıkları açıktı. 12. madde ile gazete çıkaracak olanların kanuni vasıfları arasında “suişöhret” sahibi olmamaları

⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, s.271.

⁵⁴ Ulus, 12 Eylül 1946, s.3.

⁵⁵ BCA, 0.30.01/11.65.8

⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, s.313-314.

⁵⁷ Eroğul, Demokrat Parti, s.39.

⁵⁸ BCA, 0.30.01/11.65.8.

isteniyor, 17.madde ile kanuni vasıfları haiz olmayanların verdikleri gazete çıkarma beyannamelerinin verilmemiş sayılacağı belirtiliyordu. 18. madde ise, beyanname vermeyenlerin gazete veya dergilerinin en büyük mülkiye amirinin emriyle kapatılabileceğini öngörüyordu.⁵⁹

Ayrıca 30. ve 34. maddeler, resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri hakkında "suizanni" davet edecek müphem yazıları, devlet kuvvetlerinin herhangi birine karşı halkın güvenini sarsarak uydurulmuş veya sadece mahiyeti değiştirilmiş haberleri, beş seneye varan hapis cezalarıyla cezalandırıyordu.⁶⁰

Neticede kanun tasarısı, DP'lilerin aleyhte oy vermesine rağmen 20 Eylül 1946 tarihinde kabul edilmiştir.⁶¹

Muhالیf basın kanunu: "Halk Partisi basın hürriyetini baltalama çığrını bir defa daha açacaktır."⁶² şeklinde yorumlarken iktidar basını: "Yeni tasarı demokratik esaslara küçük bir gölge bile getirmemiştir"⁶³ demiştir.

4. İnsan Hakları Cemiyetinin Kurulması ve Komünistlik İddiaları

17 Ekim 1946'da kurulan İnsan Hakları Cemiyeti, iki parti arasındaki ilişkileri etkileyen önemli bir gelişmedir. Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında kurulan cemiyetin, bünyesinde aşırı solcuları barındırması komünistlik iddialarını beraberinde getirmiştir. Bu iddialar aslında Mareşal'in şahsında DP'yi hedef almıştır. Muhalefeti yıpratmak amacıyla olan CHP ise bu iddiaları sürekli gündemde tutmuştur.

İnsan haklarını koruma cemiyetleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşmiş Milletler'in etkisiyle birçok ülkede faaliyete geçmiştir. Bu işin öncülüğünü Türkiye'de ilk olarak Ali Fuat Başgil üstlenmiştir. Ancak Zekeriya Sertel, Cami Baykut gibi solcu isimlerin, yeni kurulan cemiyetin etrafında toplanması Başgil'in hoşuna gitmemiştir. Çünkü, solcuların amacı insan hakları bahanesiyle komünizm propagandası yapmaktır. Bu nedenle Başgil cemiyete gereken önemi vermemiş ve cemiyet dağılmıştır.⁶⁴

Türkiye'de çok partili hayata geçilmesiyle birlikte farklı görüşlere izin verilen bir ortam meydana gelmiştir. Bu ortamdan faydalanmak isteyen komünistler de

⁵⁹ Eroğul, Demokrat Parti, s.39.

⁶⁰ Eroğul, Demokrat Parti, s.40.

⁶¹ Vatan, 14 Eylül 1946 (1903), s.3.

⁶² Yalman, "Teneffüs Cihazını Tıkamayın", Vatan, 7 Eylül 1946, s.1-3.

⁶³ Ulus, 14 Eylül 1946, s.1.

⁶⁴ Baban, Politika Galerisi, s.102-104.

faaliyetlerini artırmışlardır. Komünistlerin; demokrasi, hürriyet, iktidar baskısı, haklar gibi konularda DP ile aynı propaganda zemininde bulunması zamanla basında kendiliğinden bir muhalefet ittifakının kurulmasına neden olmuştu. Ancak bu ittifak DP'nin çizgisini ortaya koymasıyla bozulmuştur.⁶⁵

DP kurulmadan önce, Tevfik Rüştü Aras başta olmak üzere sol fikirlerle tanınmış Zekeriya Sertel, Cami Baykut gibi kişiler DP kurucuları ile görüşmeler yaparak kendi saflarına çekmek istemişler, ancak başarılı olamamışlardır. Ayrıca 1946 genel seçimlerinden sonra DP'nin meclise girmesini istememişlerdir.⁶⁶ Toker'e göre, Baykut ve Sertel Türkiye'de parlamento sistemini değil, bir halk hareketine girişilerek rejimin değiştirilmesini istiyordu. Ancak DP, parlamenter rejimin işletilmesi için Meclis'e girmiş ve dış politikada CHP ile birlikte hareket etmiştir.⁶⁷

DP'den umutlarını kesmek zorunda kalan aşırı solcular yeni siyasi hareketler düşünmüşler ve başlangıç olarak İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşunda yer almışlardır.⁶⁸ İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti 17 Ekim 1946 tarihinde kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları; Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri eski Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Demokrat Parti İstanbul Başkanı Kenan Öner, gazeteci Sertel, gazeteci Cami Baykut, emekli general Sadık Aldoğan, eski milletvekillerinden Hasan Rıza Soyak, Berlin eski Büyükelçisi Hamdi Arpağ, Raşit Karel ve arkadaşlarıdır.⁶⁹

İstanbul'da kurulan cemiyet, kamuoyunda büyük bir şaşkınlık meydana getirmiştir. Çünkü, komünist oldukları bilinen bazı kişilerin yanında bu derneğin üyesi ve başkanı olarak Mareşal Fevzi Çakmak bulunuyordu. Aslında Çakmak, milliyetçi biri olarak tanınıyordu. Çakmak'ın derneğe alınması, Zekeriya Sertel'in de açıklamaya çalıştığı gibi komünist faaliyetlere aynı tavrı gösteren iktidar ve muhalefetten gelecek saldırılara karşı frenleyici bir güç olacağı düşüncesine dayanıyordu.⁷⁰

Cemiyetin kurulması, DP liderlerini büyük bir endişeye sevk etmiştir. Çünkü liderler, Mareşal'in ve Kenan Öner'in bu cemiyette yer almasının DP'nin başına dertler

⁶⁵ Yeşil, Çok Partili Hayata Geçiş, s.83.

⁶⁶ Ağaoglu, Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu, İletişim yay., İstanbul 1993, s.41.

⁶⁷ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.141.

⁶⁸ Ağaoglu, Siyasi Günlük, s.41.

⁶⁹ Ulus, 20 Ekim 1946, s.1.

⁷⁰ Yeşil, Çok Partili Hayata Geçiş, s.83-84.

açacağını biliyorlardı.⁷¹ Bu konuyla ilgili Mareşal'i uyaran DP liderleri, Kenan Öner'den derhal cemiyetten çekilmesini istemişlerdir.

Kenan Özer'in yazıhanesinde yapılan ilk toplantıda, gazetecilere cemiyetin kuruluş amacı açıklanmıştır. Buna göre İnsan Hakları Cemiyeti, Anayasa ile yurttaşlara verilmiş hak ve özgürlüklerin korunmasına çalışacak ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'na imza koymuş bir ülke olarak bu belgede yer alan insan haklarının hayatın her alanına yayılmasını sağlayacaktı. Cemiyetin tüzüğünde din ve ırk ayrılıklarına karşı çıkacağı, diktatörlüğe ve faşizme hizmet etmiş olmamak koşuluyla bütün yurttaşların cemiyete üye olabileceği belirtilmişti.⁷² Komünizmden bahsedilmemiş olması ise dikkat çekicidir.

Toplantıda üniversite öğrencisi olduğunu söyleyen bir genç Mareşal'e hitap ederek solcu olarak tanınmış olan Zekeriya Sertel ile nasıl işbirliği yaptığını sormuştur.⁷³

Bu soru üzerine Mareşal ve Öner çok şaşırılmış ve telaşlanmışlardır. Çünkü DP liderlerinin, kendilerine yaptıkları ikazlar akıllarına gelmiştir. Cevap olarak gence, derneğin siyasi mahiyeti olmadığı, solcu olarak tanınan kimse üzerinde yanlış düşünüldüğü belirtilmiştir.⁷⁴ Ancak ertesi günkü gazetelerde bu derneğin bir komünist oyunu olduğu yazılmış ve bu suçlama CHP basınında bir kampanyaya dönüşmüştür.⁷⁵

Gelişmeler DP'yi olduğu kadar Mareşal ve Öneri de rahatsız etmiştir. Bu nedenle 19 Ekim'de Mareşal şu açıklamayı yapmıştır: "Cemiyet maksatlar dışında kurulmuştur. Haksızlığa maruz kalanlara avukat, hastalara doktor bulmak gayemizdir. Siyasi hiçbir mülahaza gütmeyeceğim için buna hayır cemiyeti sıfatında iltihak ettim, hayır işine ideoloji davaları karışsın, elbet böyle bir cemiyette yerim olmaz."⁷⁶ Aynı gün Kenan Öner'de şu açıklama da bulunmuştur: "Benim cemiyetle hiçbir alakam yoktur. Ben şahsen cemiyetin kuruluşunda ve faaliyetinde katıyen faal rol oynamadım."⁷⁷

⁷¹ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.146.

⁷² *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, s.95.

⁷³ Yetkin, *Karşıdevrim*, s.549.

⁷⁴ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.147.

⁷⁵ Yetkin, *Karşıdevrim*, s.549.

⁷⁶ *Vatan*, 20 Ekim 1946, s.1-3.

⁷⁷ *Vatan*, 20 Ekim 1946, s.1-3.

Böylece, Mareşal'i kullanarak girişilen bu örgütlenme çabası daha başlangıçta ölü olarak doğmuştur.⁷⁸ DP liderleri rahat bir nefes almış, ancak suçlamalar sona ermemiştir.

İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulduğu gün Ankara'da "Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Sağlama ve Koruma Türk Grubu" kurulmuştur.⁷⁹ Recep Peker grubu kurma görevini Nihat Erim'e vermiştir. Bu grup Birleşmiş Milletler'in isteği üzerine kurulmuştur.⁸⁰

5. Sıkıyönetim'in Uzatılması ve Sol Partilerin Kapatılması

İktidar ile muhalefet arasındaki güvensizlik ve çatışma ortamı iki tarafı her geçen gün daha da sertleştirirken, hükümet bütün kontrolü elinde tutabilmek için, milletlerarası gerginliği öne sürerek, sıkıyönetimin altı ay daha uzatılmasını istemiştir.⁸¹

TBMM 25 Kasım 1940 tarihinde; Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli ve Tekirdağ illerinde, Trakya'dan gelebilecek saldırılara karşı, sıkıyönetim ilan etmişti. Çok partili düzene geçildiğinde artık bu bölgeden gelebilecek bir saldırı olasılığı kalmamasına rağmen CHP hükümeti sıkıyönetimi 22 Aralık 1947 tarihine kadar sürdürmüştür.⁸²

Recep Peker Hükümeti de son olarak 23 Aralık 1946'ya kadar uzatılan sıkıyönetimi 6 ay daha devamını sağlamıştır.⁸³ Sıkıyönetimin uzatılmasına şiddetle karşı çıkan DP'liler, savaşın sona ermesiyle birlikte artık sıkıyönetime gerek olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁸⁴

Sıkıyönetimin özellikle İstanbul bakımından, savaşın bitimine karşın iki yıl daha uzatılması çok büyük önem taşıyordu. Çünkü bir, iki gazete dışında tüm basın merkezi İstanbul'du ve hükümet muhalif basını denetim altında tutmak istiyordu.⁸⁵ Gerçi Başbakan yardımcısı Mümtaz Ökmen: "Sıkıyönetimi ilan için harp halini,

⁷⁸ Yetkin, Karşıdevrim, s.551.

⁷⁹ BCA, 030.18.01/02.112.66.6

⁸⁰ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.145.

⁸¹ Vatan, 5 Aralık 1946, s.1.

⁸² Yetkin, Karşıdevrim, s.272-273.

⁸³ Akşam, 5 Aralık 1946, s.1.

⁸⁴ Ulus, 5 Aralık 1946, s.1.

⁸⁵ Yetkin, Karşıdevrim, s.273.

ordumuzun gerisindeki muzir faaliyetlerin zararlı neticelerini bekleyemeyiz"⁸⁶ diyerek sıkıyönetimi uzatma nedenlerinin gazete kapatmak olmadığını belirtiyordu.

Bu söylemlerine rağmen Peker Hükümeti sert siyasetine devam etmiş ve en şiddetli hareketini 16 Aralık 1946'da yapmıştır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın aldığı bir kararla Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkez ve şubeleriyle, bu partilerin amaçları doğrultusunda çalışan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılmıştır. Ayrıca partilerin fikirlerini yayan Sendika, Ses, Norror, Gün, Yığın ve Dost gazeteleriyle dergilerinin yayımlarına son verilmiştir.⁸⁷

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, her iki partiyi, partiler bağlı sendikaları ve yayın organlarını "sosyal bir sınıfın öteki sınıflar üzerinde tahakkümünü sağlamaya yönelik faaliyette buldukları" gerekçesiyle kapatmış ve üyelerini tutuklamıştır.⁸⁸ Sıkıyönetim Komutanlığının almış olduğu bu kararlar 17 Aralık 1946'da CHP Meclis Grubu tarafından onaylanmıştır.⁸⁹

İnsan Hakları Cemiyeti dolayısıyla komünistlikle suçlanan DP, Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bu kararlarına herhangi bir tepki göstermemiştir.

Hükümet tarafından bu tedbirler alınırken Meclis'te bütçe görüşmeleri başlamıştır. Bütçe görüşmeleri iki parti arasında zaten gergin olan ilişkileri kopma noktasına getirecektir.

6. Bütçe Görüşmeleri

1947 yılı bütçe görüşmelerine 18 Aralık 1946 tarihinde başlanmıştır. Bütçe Kanunu tasarısı ile ilgili ilk sözü, Başbakan Peker almıştır. Kısa bir konuşma yapan Peker, dört buçuk aydır vazifede bulduklarını ve bu kısa sürede yoğun bir çalışma temposuyla programda belirttikleri işlerin bir kısmını hayata geçirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca tüm milletvekillerinin devlet bütçesini incelemekle vazifeli olduğunu vurgulamış ve onlardan bütçeyle ilgili eleştirilerini, tekliflerini ve tavsiyelerini açık yüreklilikle belirtmelerini istemiştir.⁹⁰

⁸⁶ Ulus, 5 Aralık 1946, s.1.

⁸⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, s.99.

⁸⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, s.100.

⁸⁹ Ulus, 17 Aralık 1946, s.1.

⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, C.III, s.3-5.

Başbakanandan sonra Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, 1947 yılı bütçesini ana hatlarıyla belirten uzun bir konuşma yapmıştır. Bütçede 114.983.530 liralık bir açık bulunduğunu belirten Keşmir, yeni bütçenin 1946 bütçesi gibi bir intikal devresi bütçesi olduğunu söylemiştir. Bütçenin bu özelliği taşımasının başlıca sebebini ise: "... harbin hitamına rağmen milli savunma için mühim miktarda olağanüstü ödeneği de ihtiva etmesidir" şeklinde açıklamıştır.⁹¹

Tasarı hakkında söz alan Milletvekilleri: Kasım Gülek, Yunus Muammer Alakant, Naci Tınaz, Adnan Menderes, Muhtar Ertan ve Muhiddin Baha Pars olmuştur. Bu isimlerden Naci Tınaz, Başbakanın konuşmasını dinledikten sonra söz almaktan vazgeçmiştir.⁹²

DP'nin bütçe hakkındaki görüşlerini Adnan Menderes açıklamıştır. Menderes: "Muhterem arkadaşlarım, Sayın Başbakanın bütçe müzakeresine tekaddüm eden sözlerinde iki hedefin görüldüğü tesiri altında bulunmaktayız. Bunlardan birisi, bütçe üzerinde yapılacak tenkitlerin tesirini berveçhi peşin azaltmak, diğeri ve daha mühimi ise iç politikaya tutunarak ve şiddetli bir lisan kullanarak bir nevi ürkütme tesiri icra etmek.

Ben asıl bu ikinci nokta üzerinde durmak istiyorum. Sayın Başbakan sözleri arasında, siyasi tahrikler neticesinde memleketin şurasında, burasında çıkacak karşılıkların şiddetle önleneyeceğini, yine şiddetli bir lisanla ifade etti. Siyasi tahrikler tâbiri ile acaba birden fazla partili siyasi hayata girmiş olmamızı, ve bunun tabii tecellilerini mi ima etmek istiyor? Demokrat Parti kendisini, bu gibi imaların asla tesiri kalmayacak sağlam bir durumda görüyor"⁹³ diyerek başladığı konuşmasında yeni bütçeyi ağır bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre bütçede açıklık yoktu, kötüleşen ekonomik durumla başa çıkabilmek için esaslı malî ve ekonomik tedbirleri ileri sürülmemişti. Tüm kabahatin askerî masrafların ağırlığına yüklenmesi isabetsizdi. O zamana kadar uygulanan usuller millî ekonomiyi kuvvetlendirecek yerde malî kaynakları verimsiz maksatlar için sömürmüştü.⁹⁴

Bütçe üzerindeki eleştirisini ince, esprili ve iğneli bir tarzda okuyan Menderes, zaman zaman durarak alaylı bir şekilde hükümete bakmış ve hükümeti sınırlendirmek

⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, s.5-9.

⁹² TBMM Tutanak Dergisi, s.9-15.

⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, s.15.

⁹⁴ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.152.

istemmiştir. Nitekim bu isteğinde başarılı olmuş ve konuşmasını bitirdikten sonra, hiç adet olmadığı halde, Peker söz istemiştir.⁹⁵

Başbakan'ın; "Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğimiz. Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir bozluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik"⁹⁶ şeklinde sert bir üslupla konuşmasına başlaması üzerine DP sıralarından itiraz sesleri yükselmiştir.

Konuşmasına devam eden Peker'i dinlemeyen ve protesto eden DP'liler, Bayar'ın; "Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim" demesi üzerine salonu terk etmişlerdir. Köprülü, salonu terk ederken Peker'e; "Bir başbakan böyle söylemez" demiştir.⁹⁷

Böylece iktidar ile muhalefet arasında yeni ve mühim bir kriz ortaya çıkmıştır. DP'lilerin meclisi terk etmesinden sonra konuşmasına devam eden Peker, CHP'lileri coşturan bir konuşma yapmıştır. Başbakana göre DP, genel seçimlerin hazırlık döneminden itibaren halka sürekli "Bir takım insanların tahakkümleri altındasın, artık bu zulüm yeter ve sen bu iktidar mevkiinin baskısı altındasın" diyerek halkı isyana teşvik etmiştir ve iktidar bunları "acemilik devri" diyerek hoşgörmüştür.⁹⁸

Başbakan'ın CHP'lileri coşturan bu konuşması, Tunceli Milletvekili Necmettin Sahir Sılan'ın önerisiyle bastırılarak tüm ülkeye dağıtılmıştır.⁹⁹ Ertesi gün DP Milletvekilleri'nin Meclis'e dönmesi beklenmiş, ancak bu gerçekleşmemiştir. 19 Aralık 1946'da grup odalarında sekiz saat süren bir toplantı yapan DP'liler genel bir durum değerlendirmesi yapmışlardır: Ancak hepsinde hakim olan hava kararsızlık olmuştur.¹⁰⁰

DP'lilerin Meclis'i terk etmeleri basında geniş yankılar uyandırmıştır. İktidar basını, Demokratların bu hareketini eleştirmiştir. Erim, her ne pahasına olursa olsun DP'nin Meclisi terk etmesine karşı çıkmıştır. Ona göre: "... Bir an için ağır bir itham karşısında bulunduğunu farzetsek dahi, milletvekilini vazifesi başından ayrılmaya böyle

⁹⁵ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.156.

⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, s.23-24.

⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, s.24

⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, s.26.

⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, s.27.

¹⁰⁰ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.157.

bir hitap asla sevkedemez. Milletvekili hesabını ancak millete verir. Hükümete darılıp meclis salonunu terk etmez.”¹⁰¹

Sadak ise; “Millet Meclisi CHP’nin evi ve DP’de onun misafiri midir ki herhangi bir ağır mukabele karşısında “ev sahibinden istiskal gördüm” diyerek yerini bırakıp dışarı çıkıyor?” diyerek DP’yi eleştirmiştir¹⁰² O’na göre: “... Bugün ekonomik işleri tenkit eden DP, memleket iktisadiyetinden, kendi şefi Celal Bayar’ı sorumlu tutmalıdır.”¹⁰³

Muhafiz olarak bilinen Yalman ise Peker’e seslenerek: “... Hükümet reisi konumunda sorumluluk taşıyan bir zat olarak sözlerini geri almak büyüklüğünü ve cesaretini göstermelidir. Bunu yaparsa tenkit denilen acı ilaca bizim de alışmağa başladığımızı ispat edecektir.”¹⁰⁴

Bu arada parti liderleri arasında da söz düellosu yaşanmaktadır. Peker: “Vazifeyi bırakan zihniyetle demokrasiye hizmet edilemez”¹⁰⁵ derken Köprülü “Demokratların memlekette bir anarşi havası yarattığına inanıyorsanız hemen vazifenizi yapınız, suçluları mahkemeye veriniz ve DP’yi kapatınız”¹⁰⁶ demiştir.

Meclis’i terk eden DP’nin boykotu dokuz gün sürmüş ve her geçen gün, bunalım daha da derinleşmiştir.¹⁰⁷ Bu durum Cumhurbaşkanı’nın ilk kez ciddi arabuluculuk görevini yapmasını sağlamıştır.¹⁰⁸

Demokratların meclise dönmeleri için ilk arabuluculuğu Şükrü Saraçoğlu, Bayar ve Menderes’le görüşerek yapmış, ancak bir sonuca ulaşamamıştır.¹⁰⁹ Basın, bu arabuluculuğa rağmen DP’nin Meclis’e dönmediğini görünce, Meclis’ten büsbütün çekildiğini ve “sine-i millet’e avdet” ettiğini yazmaya başlamıştır.¹¹⁰

Bu gelişmeler üzerine İnönü, Bayar ve Köprülü’yü Çankaya’ya davet etmiştir.¹¹¹ Bu görüşmede Bayar, Peker’le demokrasi yapılamayacağını belirtmiş ve Meclis’e

¹⁰¹ Nihat Erim, “Meclisi terk etmek Vazifeden Kaçmaktır” *Ulus*, 19 Aralık 1946, s.1-3.

¹⁰² Sadak, “Bir Demokrat Partili Düşüncesiyle Dahi”, *Akşam*, 22 Aralık 1946, s.1-3.

¹⁰³ Sadak, “Karşılıklı İki Parti Hayatını Yürütmek İçin Bir Zihniyet Değişikliği Lazımdır”, *Akşam*, 25 Aralık 1946, s.1-3.

¹⁰⁴ Yalman, “Acı İlaç”, *Vatan*, 20 Aralık 1946, s.1-3.

¹⁰⁵ *Ulus*, 19 Aralık 1946, s.3.

¹⁰⁶ *Vatan*, 21 Aralık 1946, s.3.

¹⁰⁷ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.43.

¹⁰⁸ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.157.

¹⁰⁹ *Vatan*, 20 Aralık 1946, s.1.

¹¹⁰ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.65.

¹¹¹ *Vatan*, 24 Aralık 1946, s.1.

dönüp dönmeme konusunda düşündüklerini söylemiştir. İnönü ise Peker'in herhangi bir incitme kastı olmadığını belirtmiş ve Meclis'te normal çalışmanın temin olunmasını Bayar'dan rica etmiştir.¹¹² Bu görüşmeye rağmen Demokratlar Meclis'e geri dönmemiştir.

İnönü, Bayar ve Köprülü ile 24 Aralık'ta tekrar görüşmüş ve bu konuyla ilgili yayımlayacağı tebliğ ile hükümet kanadıyla yaptığı temaslar hakkında bilgi vermiştir. İnönü, DP liderlerine bir kez daha Meclis çalışmalarının sükûnet içinde yapılması taraftarı olduğunu söylemiştir.¹¹³

İnönü'nün hazırladığı tebliğ 26 Aralık 1946'da Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmış ve nihayet Demokratlar, 27 Aralık'ta Meclise geri dönmüşlerdir.¹¹⁴ Böylece DP'nin dokuz gün süren boykotu sona ermiştir. Demokratların Meclis'e dönmelerinde en etkili kişi şüphesiz İnönü'dür. Cumhurbaşkanı'nın tarafsız müdahalesi hem iktidar hem de muhalif basın tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹⁵

Netice itibarıyla 1947 yılı bütçe görüşmeleri, 48'e karşı 354 oyla 30 Aralık 1946 tarihinde kabul edilmiştir.¹¹⁶ Ancak İnönü'nün yatıştırma hareketi Başbakan Peker'in konumunu zayıflatmıştır. CHP'deki aşırılar açısından kriz, bir başarısızlık olarak sonuçlanmış ve DP kendi konumundan daha da emin olarak bu krizden çıkmıştır.¹¹⁷ Aydemir'e göre bütçe görüşmeleri iki parti arasındaki ilk çatışmadır ve Peker'in siyasi hayatının sonunu hazırlamıştır.¹¹⁸

7. Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi

İktidar ve muhalefet 1946 yılını gergin bir hava içinde tamamlarken DP, Türkiye'de ilk defa yaşama savaşını kazanmış bir muhalefet partisi olarak, I. Büyük Kongresini yapmıştır. Cumhuriyet kurulduğundan beri Türkiye'de, ilk defa başarılı bir muhalefet partisi, hürriyetçi bir kongre toplamış ve iktidara açıkça kafa tutmuştur. Bu nedenle DP'nin I. Büyük Kongresi, Türk siyasal tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir.¹¹⁹

¹¹² Bayar, Başvekîlim Adnan Menderes, s.66.

¹¹³ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.160.

¹¹⁴ gös.yer.

¹¹⁵ Vatan, 28 Aralık 1946, s.1; Ulus, 28 Aralık 1946, s.1.

¹¹⁶ Ulus, 31 Aralık 1946, s.1.

¹¹⁷ Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, s.35.

¹¹⁸ Aydemir, Menderes'in Dramı, s.169.

¹¹⁹ Eroğul, Demokrat Parti, s.45.

Kongre öncesinde DP'nin en büyük sorunu yer bulma konusunda olmuştur. Önce TBMM salonunu isteyen DP'ye Meclis Başkanlığı'ndan ret cevabı gelmiştir. Bunun üzerine Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin konferans salonu talep edilmiş ancak, üniversite salonlarının partilere tahsis edilmesi doğru bulunmamıştır. Ankara'daki özel sinema salonlarının sahipleri ise DP'li görünmekten korktukları için salonlarını DP'nin hizmetine sunmamışlardır. Nihayet CHP'li Muhittin Baha Pars'ın araya girmesi ile yer meselesi halledilmiş ve DP Kongresi Ulus sinemasında toplanmıştır.¹²⁰

a. Kongrenin Toplanması ve Çalışmaları

Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi 7 Ocak 1947 tarihinde, Ulus sinemasında 906 delegenin katılımıyla başlamış ve 11 Ocak'ta sona ermiştir.¹²¹ Sinemanın beş locası CHP'lilere ayrılmış, büyük loca ise Cumhurbaşkanına tahsis edilmiştir. Ancak CHP'liler ve İnönü davete uymamıştır.¹²²

Kongrede ilk olarak başkanlık seçimi yapılmıştır. Yapılan seçimler sonucunda kongre başkanlığına İstanbul delegesi Kenan Öner, başkan vekilliklerine ise Manisa delegesi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile İstanbul delegesi Abdurrahman Münip Berkan getirilmiştir.¹²³

Kongre Başkanı Kenan Öner, delegelere teşekkürlerini bildirdikten sonra, Genel Başkan Celal Bayar Kongreyi açış konuşmasını yapmıştır.¹²⁴ Bayar konuşmasında, tek parti yönetiminin sakıncalarını vurgulayarak ulusun Anayasa'nın sağladığı demokratik haklar doğrultusunda, iktidar üzerinde denetim sağlamak üzere DP'yi kurduklarını ve iktidarın da bu girişimi desteklemekle birlikte DP'nin gelişmesiyle tutum değiştirerek parti üzerinde baskı kurduğunu belirtmiştir. Ayrıca CHP'nin 1946 milletvekili genel seçimlerinde yolsuzluklar yaptığını, sıkıyönetim aracılığıyla DP'yi baskı altında tuttuğunu söyleyen Bayar; kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan, Anayasa'ya aykırı tüm antidemokratik yasaların değişmesini ve Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmasını, DP'nin acil istekleri olarak sıralamıştır.¹²⁵

Bayar'ın konuşmasından sonra kongrenin gündemi tespit edilmiştir. Buna göre kongre; program, tüzük, hesap ve bütçe, istek, neşriyat ve propaganda komisyonları ile

¹²⁰ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.161.

¹²¹ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.67-68.

¹²² Eroğul, *Demokrat Parti*, s.46.

¹²³ *Ayın Tarihi*, Ocak 1947, No: 158, s.3

¹²⁴ gös.yer.

¹²⁵ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, s.114.

mali ihtiyacın karşılanması çarelerini araştırmak üzere bir de mali komisyon kurulmasını kabul etmiştir. Bu komisyonların kura yolu ile onbeşer delegeden oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹²⁶

Komisyonların kuruluşu üzerindeki görüşmeler devam ederken Ege'li delegeler kongreden bir istekte bulunmuş ve Bayar'ın konuşmasında özetlenen büyük davaların görüşülüp karara bağlanması için özel bir komisyonun kurulmasını teklif etmişlerdir. Bu teklifi kabul eden kongre, "Ana Davalar Komisyonu" adı verilen bir komisyon kurulmasına karar vermiş ve ilk toplantı günü sona ermiştir.¹²⁷

Kongrenin ikinci gününde söz alan delegeler, Celal Bayar'ın açılış konuşmasını geniş bir surette tahlil etmişlerdir. İlk sözü Samet Ağaoğlu: "Bizi buraya hürriyet hasreti topladı. Şahıs idaresine, zümre hakimiyetine son vermek kararı topladı"¹²⁸ diyerek iktidarı eleştirmiştir.

Denizli delegesi Fikret Başaran, "7 Ocak tarihi hürriyet bayramıdır. Millet iradesi ile oynamak ateşle oynamaktır" derken, Aydın delegesi Mükerrrem Sarol: "Memlekette emniyet ve huzuru, güveni, vatandaş haklarının katiben verilmesinde, milletin her ferdine hürmet edilmesinde görürüz. Bunu temin etmek nâmus ve vicdan borcumuzdur" demiştir.

Yapılan konuşmalarda CHP'de nasibini almış ve sert bir dille eleştirilmiştir. Sadık Aldoğan: "Yapılacak İş Anayasayı tâdil etmek değil, Anayasaya aykırı kânunlar yapan Cumhuriyet Halk Partisi'ni yaptığı kânunlarla beraber süpürüp atmaktır" demiştir. Daha da ileri giden Osman Bölükbaşı, İnönü'ye "Kızıl Sultan" diye seslenmiştir. Bursa delegesi Fuat Arna ise: "İstibdat devrinde millet padişaha karşı, Senden büyük Allah var derdi. Bugün de biz iktidar sevdalılarına, senden büyük millet var, diyoruz" demiştir.¹²⁹

Kongrenin üçüncü gününde, program komisyonu raporu görüşülmüştür. Bazı kanunlarda yapılması istenen değişiklikler, ikinci bir teşrii meclis kurulup kurulmaması, Cumhurbaşkanlığı seçim şekli gibi hususlarla DP'nin devletçilik görüşünü tespit eden bu rapor üzerinde, pek çok delege söz almıştır. Uzun tartışmalar sonunda program komisyonunca tespit edilen prensiplerin esaslıca incelenmesi ve genel heyet tarafından

¹²⁶ Ayın Tarihi, Ocak 1947, s.4.

¹²⁷ Yücel, Demokrat Parti, s.61.

¹²⁸ Ağaoğlu, Siyasi Günlük, s.43.

¹²⁹ gös.yer

tespit edilmesi için zaman verilmesi sonucuna varılmış, program komisyonu raporunun Parti Genel İdare Kuruluna bırakılmasına karar verilmiştir.¹³⁰

Kongrenin dördüncü günü üç toplantı yapılmıştır. Sabah yapılan ilk toplantıda, bilanço ve hesap komisyonu kabul edilmiştir. Öğleden sonra yapılan ikinci toplantıda; tüzük, maliye, neşriyat ve propaganda ile istek komisyonları raporları okunmuş ve kabul edilmiştir. Akşam saat dokuzda başlayıp sabah beş buçuğa kadar süren son toplantıda ise Başkan, Genel İdare Kurulu ve Haysiyet Divanı seçimleri yapılmıştır.

İlk olarak genel başkanlık seçimi yapılmıştır. 548 delegenin katıldığı oylamada Celal Bayar 541 oy alarak parti başkanlığına seçilmiştir. Genel idare kuruluna ise; Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik İnce, Fevzi Karaosmanoğlu, Cemil Tunca, Yusuf Kemal, Ahmet Tahtakılıç, Enis Akaygen, Hasan Dinçer, Celâl Ramazanoğlu, Ahmet Oğuz ve Samet Ağaoğlu seçilmiştir.”¹³¹

Ayrıca ülke çapında geniş yankılar uyandıracak olan “Ana Davalar Komisyonu”nun raporu kabul edilmiş ve Kongre Celal Bayar’ın kısa bir konuşması ile kapanmıştır.

b. Ana Davalar Komisyonu ve Hürriyet Misakı

“Ana Davalar Komisyonu”, kongrenin birinci gününde kurulmuştur. En seviyeli delegelerden oluşan komisyonun başkanlığını Adnan Menderes yapmıştır. Kongrenin tüm fikir ağırlığı bu komisyona yüklenmiştir. Çünkü hazırlayacağı rapor DP’nin genel politikasını tespit edecektir.¹³²

Komisyonunda DP’nin kuruluşundan beri varlığını hissettiren iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. İstanbul İl Başkanı Kenan Öner’in başını çektiği aşırılar, DP Meclis Grubu’nun TBMM’den çekilmesini istemiştir. Genellikle DP’nin kurucularından oluşan ılımlılar ise bu davranışın demokrasiye zarar vereceğini öne sürmüş ve ılımlı bir siyasi mücadeleyi savunmuştur. Sonunda ılımlı kanadın görüşleri benimsenmiş ve Kenan Öner hariç tüm komisyon üyelerinin oybirliği ile “Hürriyet Misakı” adı verilen komisyon raporu hazırlanmıştır.¹³³

¹³⁰ Ayın Tarihi, Ocak 1947, s.4.

¹³¹ Ayın Tarihi, Ocak 1947, s.5.

¹³² Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, s.69.

¹³³ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, s.119.

“Hürriyet Misakı” adı verilen rapor, 11 Ocak 1947’de kongrenin onayına sunulmuş ve delegeler tarafından alkışlarla kabul edilmiştir. Rapor, Bayar’ın açılış konuşmasında belirttiği şu dört önemli mesele üzerinde durmuştur: “Kanunlarımızda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi; yeni, demokratik ve tam güvenceli bir seçim kanununu yapılması; parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide bulunmaması; idarenin tarafsızlığının sağlanması.” Raporun getirdiği en büyük yenilik ise bu talepler kabul edilmediği takdirde DP’nin Meclisi terk edip “sine-i millete” dönme tehdidi idi.¹³⁴

Bu tehdit, DP için olağanüstü değerinde bir taktik silahı olmuştur. Çünkü DP’nin meclisten çekilmesi CHP’nin demokratik rejimi istemediğini gösterecek, tüm ülkede ve dışarda eleştiriye uğramasına neden olacaktı. Bu nedenle DP meclisten çekilme tehdidini yerinde kullanmış ve çok fayda sağlamıştır.¹³⁵ Eroğul’a göre Hürriyet Misakı ile: “Türkiye halkı, biçimsel olarak da olsa, siyasal yönetimin sahnesine çıkarılmıştır.”¹³⁶ Zürcher’e göre ise Hürriyet Misakı terimi, Misak-ı Milli’nin kasıtlı bir taklidiydi. DP kendini Atatürk’ün başlattıklarını tamamlayacak yeni siyasal akım olarak görmüştür. Buna göre DP, demokrasiyi getirerek Atatürk’ün inkılaplarını tamamlayacaktı.¹³⁷

c. Kongrenin Basında Değerlendirilmesi

DP’nin I. Büyük Kongresi başlangıçta hem iktidar hem de muhalefet yanlısı basında çok iyi karşılanmıştır.

Nihat Erim, Ulus’ta; “Bugün toplanan Demokrat Parti Birinci Kurultayı, her yurtsever Türk tarafından, sahip olduğu siyasi akide ne olursa olsun, sevinçle, iftiharla selamlanmalıdır” demiş ve iki partinin arasına birbirlerinden şikayetçi olacaklarını, bu durumun fazla büyütülmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸

Mümtaz Faik Fenik, DP Kongresini Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetmiş ve “O kongrelerde nasıl bugünkü hür ve müstakil Türk vatanının tanzimi planlanmışa

¹³⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.49

¹³⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.157

¹³⁶ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.50.

¹³⁷ Zürcher, *Modern Türkiye’nin Tarihi*, s.310.

¹³⁸ Erim, “Demokrat Parti Kurultayı”, *Ulus*, 7 Ocak 1947, s.3.

bu kongrede de hür ve kendi iradesine sahip bir milletin demokrasi hayatındaki mesut inkişafı hazırlanmaktadır” demiştir.¹³⁹

Sadak’a göre; “Böyle hazırlıklı ve ciddi bir kongre toplanması, Türkiye’nin yirmi dört yıllık Cumhuriyet idaresinde ilk defa görülüyor. Bu başlangıçtan sevinmek ve başlayan bu yeni sistemin, memleketin hayrına devamını dilemek, hangi partiden olursa olsun, her vatandaşın borcudur.”¹⁴⁰

Baban’a göre kongre, ülkede demokrasinin geliştiğini göstermektedir. Artık Türkiye çok partili düzene bir daha dönmek üzere girmiştir.¹⁴¹

Celal Bayar’ın açıkça konuşmasına değinen Nadir Nadi, anti demokratik kanunların kaldırılması gerektiğini vurgulamış ve “Bizce bunlar Demokrat Parti’nin değil, fakat kısaca demokrasinin alfabesidir ki, ele alınmadıkça yurdumuzda ileri bir hürriyet rejimi kurulabileceğine imkan göremiyoruz” demiştir.¹⁴²

Bu ılımlı hava, Hürriyet Misakı’nın kabul edilmesinden sonra bozulmuştur. İktidar yanlısı basın, kongre tarafından kabul edilen Misak’ın antidemokratik bir özellik taşıdığını ileri sürmüştür.¹⁴³

Erim; “Demokrat Parti’nin bu ilk kurultayında sözünü ettiğimiz tutum bakımından, yüreğimizi burkan bir hava estiğini elemle söylemekten kendimizi alamayacağız” demiştir.¹⁴⁴

Sadak, DP’nin “Demokrasi adına bazı anti demokratik kanunların değişmesini isterken açıkça anti demokratik bir yol tuttuğu”nu belirtmiştir.¹⁴⁵

d. Kongre Sonrasında CHP’nin Tavrı

DP’nin I. Kongresi, CHP Genel sekreterliği tarafından hoş karşılanmamıştır. Genel sekreterliğin, CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına gönderdiği bildiriye, kongrede konuşma yapan delegelerin amacı; “Onlar sadece Hükümetimizi ve teşkilâtımızı halkın gözünden nasıl düşürebilecekleri kaygusundadırlar” şeklinde belirtmiştir. Ayrıca kongreye katılan delegelerin masraflarının yine kendileri tarafından karşılandığı vurgulanmış ve “Bu; her şeyden evvel delege olarak buraya gelenlerin ve onları

¹³⁹ Mümtaz Faik Ferik, “Demokrasi Fikrinin Zaferi”, Vatan, 8 Ocak 1947, s.1-3.

¹⁴⁰ Sadak, “İki Partili Hayatın İlk Adamında Geriye mi Döneceğiz”, Akşam, 7 Ocak 1947, s.1-3.

¹⁴¹ Baban, “Demokrat Parti Kongresi”, Tasvir, 8 Ocak 1947, s.1.

¹⁴² Nadi, “Demokrasinin Alfabesi” Cumhuriyet, 10 Ocak 1947, s.1-3.

¹⁴³ Akşam, 28 Ocak 1947, s.1

¹⁴⁴ Erim, “Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra”, Ulus, 12 Ocak 1947, s.1-3.

¹⁴⁵ Sadak, “Demokratik, Antidemokratik”, Akşam, 28 Ocak 1947, s.1-3.

gönderenlerin bize ve teşkilatımıza karşı ne kadar sönmez bir kin taşıdıklarını ve bizi yıkmak için icabında ne müşkülleri iktihamı göze aldıklarını gösterir; bunu ibretle bilelim” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴⁶

Ana Davalar Komisyonu tarafından hazırlanıp kongre tarafından kabul edilen “Hürriyet Misakı”, İnönü tarafından çok sert bir üslupla kınanmıştır. Çünkü Meclis’i ipotek altında göstermeye kalkışmak işleri kolaylaştırmayacak, aksine son derece güçleştirecekti.¹⁴⁷

DP’nin bu meydan okuması karşısında CHP Büyük Divanı harekete geçmiş ve muhalefetin yapmak istediklerini kendisi yaparak onun silahlarını elinden almak istemiştir.¹⁴⁸

13 Ocak 1947 tarihinde Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından CHP Büyük Divanı’na bir takrir verilmiştir. Takrir’de; partinin gaye ve amaçlarının daha kesin olması, milli ahlâk ve terbiye için prensipler konulması ve gerekirse partide geniş bir ıslahat yapılması istenmiştir.¹⁴⁹

Bu nedenle CHP Büyük Divanı, parti reformunu görüşmek üzere, 16 Ocak 1947 tarihinde toplanmıştır. Saat üçte başlayan ve beş buçuk saat süren toplantıda Muhiddin Baha Pars, Şeref Uluğ ve Hamdullah Suphi Tanrıöver’in çeşitli konulardaki önerileri dinlenmiştir. Önerge sahipleri yaptıkları konuşmalarda parti program ve tüzüğünde değişiklikler yapılmasını istemişlerdir.¹⁵⁰

Büyük Divan 18, 21, 23, 24 ve son olarak 27 Ocak tarihlerinde toplanmıştır. Gizlilik içerisinde yapılan görüşmeler muhalefeti rahatsız etmiştir. Son toplantısını 27 Ocak 1946 tarihinde yapan Büyük Divan ilke olarak; parti program ve tüzüğünde değişiklik yapmayı, parti örgütünü ve işleyiş tarzını reforme etmeye başlamayı, basın ve enformasyon, toplum örgütleri ve ekonomik önlemler ile ilgili konularla daha yakından ve daha etkili ilgilenmeyi kararlaştırmıştır.¹⁵¹ Ayrıca divanda laikliğin uygulanma şekli

¹⁴⁶ BCA, 490.01/7.35.5

¹⁴⁷ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.165.

¹⁴⁸ Nükhet Turgut, “Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta yay., İstanbul 1986, s.455.

¹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1947, s.1

¹⁵⁰ *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1947, s.1

¹⁵¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.35

de konuşulmuş ve din öğretiminin düzenlenmesi hükümet yetkilileri arasında görüşülmüştür.¹⁵²

CHP Büyük Divanı'nın görüşmelere devam ettiği günlerde, hükümet tarafından "I. İdareciler Kongresi" düzenlenmiştir. Kongre, 20 Ocak 1947 tarihinde Ankara'da Polis Enstitüsü Konferans Salonunda Başbakan Recep Peker'in açılış konuşmasıyla başlamıştır. Başbakandan sonra kürsüye gelen İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer kongrenin toplantı konuları hakkında açıklamalarda bulunmuştur.¹⁵³ Buna göre kongre; idareleri, zabıta ve jandarma teşkilatı, mahalli idareler, belediyeler ve memurlar hakkında hazırlanan yeni tasarılar üzerinde görüşmeler yapacaktır.¹⁵⁴

Son toplantısını 31 Ocak 1947 tarihinde yapan Kongre, DP tarafından eleştirilmiştir. Adnan Menderes kongre hakkında; "İlk olarak söylenecek söz, bu kongrenin ilmi mahiyette bir toplantı olmadığıdır ... Valilere geniş selahiyetler verilmesi kongrenin başlıca konusu olduğuna göre de, valilerden teşekkül etmiş bir kongrenin tarafsız sayılması çok müşgüldür" demiştir.¹⁵⁵

Bu arada 26 Ocak 1947 tarihinde Uşak'ta belediye seçimi yapılmıştır. DP'liler, CHP'nin tarafsız davranmadığı iddiasıyla seçim kurulundan çekilmişlerdir. Ayrıca mülkiye müfettişini, kaymakam ve kurul üyelerini de hükümete şikayet etmişlerdir. CHP adaylarının kazandığı belediye seçiminin sonucuna DP itiraz etmiştir.¹⁵⁶

İki parti arasında zaten var olan gergin hava, ocak ayı boyunca meydana gelen bu gelişmelerle artarak devam etmiştir. Bununla birlikte İçişleri Bakanı Sökmensüer'in 29 Ocak'ta TBMM'de "Komünist Faaliyetleri" ile ilgili yaptığı açıklama, partiler arasındaki gerginliğin sürmesine neden olacaktır.

8. Türkiye'deki Komünist Faaliyetlerin Hükümet Tarafından Açıklanması

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, TBMM'nin 29 Ocak 1947 tarihinde yapılan toplantısında, Türkiye'deki Komünist faaliyetleri açıklayan bir konuşma yapmıştır. Sökmensüer bu açıklamaları, Giresun milletvekili Ahmet Ulus'un verdiği soru önergesi üzerine yapmıştır.¹⁵⁷

¹⁵² Cumhuriyet, 28 Ocak 1947.

¹⁵³ Cumhuriyet, 21 Ocak 1947, s.1.

¹⁵⁴ Ayın Tarihi, Ocak 1947, No:158, s.5-6.

¹⁵⁵ Vatan, 25 Ocak 1947, s.1-3.

¹⁵⁶ Cumhuriyet, 27 Ocak 1947, s.1.

¹⁵⁷ Ayın Tarihi, Ocak 1947, s.10.

Ahmet Ulus 28 Ocak'ta verdiği önergesinde; "Son günlerde kendini daha fazla gösteren komünist tahrikleri üzerinde, İstanbul'da sıkıyönetim komutanlığı tarafından yapılan tahkikatın bugünkü durumu ve şimdiye kadar alınmış olan sonuçları hakkında İçişleri Bakanından, sözlü olarak, açıklamada bulunulmasını saygılarımla rica ederim" demiştir.¹⁵⁸

Meclis'te yaptığı konuşmada, komünist tahrikler nedeniyle Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yapılan soruşturmalar hakkında bilgi veren Sökmensüer, Türkiye'deki komünist faaliyetler hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmuş ve bu hareketle ilgili olan bazı kişi ve kuruluşlardan bahsetmiştir.¹⁵⁹

Sökmensüer, Türkiye'deki komünist faaliyetleri beş safhada açıklamıştır. 1919 ile 1925 yılları arasındaki birinci safhada, Türk komünistleri Bakü'de yaptıkları kongrede Türk Komünist Partisi'nin programını hazırlamışlar ve bu kongreden sonra Türkiye'ye gelerek faaliyetlerine başlamışlardır. Neticede 1919'da Doktor Şefik Hüsnü Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ni kurmuş ve faaliyetler sistemleştirilmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu ile sona eren bu dönemden sonra 1925 ile 1928 yılları arasındaki ikinci safha başlamıştır. Bu dönemde gizlice sürdürülen komünist faaliyetlerin amacı Türkiye'de bir ihtilal yaparak Sovyet rejimini getirmektir. Ancak komünistlerin, polisin sıkı takibi neticesinde bu amaçlarına ulaşamamışlardır."¹⁶⁰

1928-1935 yılları arasındaki üçüncü safhada bazı komünist yuvaları açığa çıkarılmışsa da edebiyatta ve bilimsel alandaki faaliyetler devam etmiştir. 1935 ile 1945 arasındaki dördüncü safhada komünist faaliyetler etkin ve sistemli bir şekilde yayılmış, başta Nazım Hikmet olmak üzere bir takım şair ve yazarlar sanat kisvesi altında komünist fikirlerini anlatmaya başlamışlardır.¹⁶¹

1945'ten sonra başlayan beşinci safhada ise komünistler demokratik gelişmelerden faydalanarak canlı bir faaliyete girişmişlerdir. Sökmensüer'e göre komünistler bu dönemde özgürlükleri araç olarak kullanmışlar ve bu suretle demokrasinin geliştirilmesi yolunda CHP tarafından atılan her adımdan en uygun şekilde faydalanmaya çalışmışlardır. Nitekim sıkıyönetim kararına göre yapılan aramalarda ele geçirilen Nisan 1945 tarihli bir raporda, Şefik Hüsnü Türkiye'deki tüm

¹⁵⁸ BCA, 030.10/8.50.20; TBMM Tutanak Dergisi, C.IV, s.66.

¹⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, s.66-67.

¹⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, s.67.

¹⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, s.67-68.

sol grupları içine alacak “Demokrat Mücadele Cephesi” isimli bir oluşumdan bahsetmiş ve bu demokrasi cephesinin kurulmasının başlıca amaçları olduğunu belirtmiştir.¹⁶²

Sökmensüer’e göre komünistler, kendi amaçlarını gerçekleştirebilmek için 1945’te ülkede beliren muhalefet akımını desteklemiş ve Meclis’te muhalefetin temsilcileri olarak beliren Celâl Bayar ile Adnan Menderes’e yakınlaşmışlardır. Tevfik Rüştü Aras’ın Zekeriya Sertel’e yazdığı bir mektupta Adnan Menderes, Görüşler Dergisi için yazı yazmayı kabul etmiştir. Ayrıca 30.10.1945 tarihli Sabiha Sertel’e yazılan bir başka mektupta ise Bayar’ın ve Köprülü’nün, Sertel’lerle görüştüğü vurgulanmıştır. Bu nedenle DP’li liderler, komünistler tarafından kendi amaçlarına hizmet için kullanılmışlardır.¹⁶³ Tehlikeyi erken fark eden DP liderleri, komünistlerle faaliyetlerini hemen kesmişler ve bir daha görüşmemişlerdir.

Bu gelişme üzerine komünistler, aynı amaçla, Mareşal Fevzi Çakmak’ı hedef seçmişlerdir. Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel tarafından 2 Eylül 1946 tarihinde yazılarak Mareşal’e gönderilen mektupta, Meclis’te mücadele imkanı kalmadığı belirtilmiş ve radikal bir harekete ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Bu ihtiyaç iki noktaya temas etmektedir. Birincisi Mareşal’in bir lider olarak ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise muhalefetin meclisten çekilmesidir. Çünkü Meclis meşru değildir.¹⁶⁴

Sökmensüer bu mektubun; “Büyük Millet Meclisi’nin meşru olmadığını millete göstermek için Demokrat Parti Meclis Grubunun Meclisi terk etmek hareketini teşvikte muvaffak olamayan solcuların Demokrat Partiden ümitlerini keserek Meclisin kanuni ve meşru durumunu baltalamak için Mareşal Çakmak’ı âlet olarak kullanması” amacı taşıdığını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: “Demokrat Partiyi idare edenlerin komünistlerin bu aldatıcı taktiklerine âlet olmamak için gösterdikleri uyanıklığı memnunlukla karşılıyoruz.”¹⁶⁵ Muhalefet Lideri Bayar bu mektuplar için “Birçok serserilerin mektuplarını getirmiş okuyorlar” demiştir.¹⁶⁶

Komünistler, 21 Temmuz genel seçimlerinden sonra meşruluğu tartışılan yeni Meclis’ten DP’lilerin çekilmesini isteyecektir. Bu kanıyla ilgili Şefik Hüsnü’nün 29 Temmuz’da yazdığı bir belgede amaçlarının “DP idarecilerini mümkün olduğu kadar

¹⁶² TBMM Tutanak Dergisi, s.68.

¹⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, s.71-72.

¹⁶⁴ gös.yer

¹⁶⁵ TBMM Tutanak Dergisi, s.73.

¹⁶⁶ gös.yer.

sosyalist demokrasiye doğru çekmek” olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷ Sökmensüer’in bu açıklamaları, iki partinin birbirlerini komünistlikle suçlamalarını beraberinde getirecektir.

Karpat’a göre, Sökmensüer’in komünist faaliyetleri anlatırken Mareşalden ve DP’den söz etmesinin üç maksadı vardır: “Birincisi, solcuları desteklemiş diye Mareşal’i gözden düşürmek ve DP’yi Mareşal’in desteğinden yoksun bırakmak ... İkincisi, Mareşal ile DP’nin arasını açmak ... Üçüncüsü, CHP’liler, DP Kurultayının hürriyet istekleri kabul olunmadığı takdirde DP’li milletvekillerinin meclisten çekilmeleri hususunda aldığı kararı suya düşürmek istemileridir. Zira böyle bir çekilme komünist teşvikinin bir eseri olarak gösterilecekti.”¹⁶⁸

Bakanın açıklamaları karşılıklı suçlamaları beraberinde getirecekti. Mareşal, 30 Ocak’ta bir demeç vererek tüm suçlamaları reddetmiş, hatta eski bir Milli Eğitim Bakanını komünistlere yataklık yapmakla suçlayarak, bundan devleti haberdar ettiğini belirtmiştir. Mareşal’in bu açıklaması Hasan Ali Yücel, Kenan Öner davasını beraberinde getirecektir. Bu iktidarın iddiası tersine CHP eski Milli Eğitim Bakanı Yücel’in komünistlerle işbirliği yaptığı ve komünistleri koruduğunu mahkeme kararı ile ortaya çıkaracaktır.¹⁶⁹

Celal Bayar ise 8 Şubat’ta bir açıklama yaparak Sökmensüer’in konuşmasını, CHP’nin muhalefet partisini yıpratmaya yönelik, antidemokratik bir taktiği olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁰

9. İki Parti Arasındaki Gerginliğin Tırmanması

a. Muhtar Seçimleri

İki parti arasında devam eden siyasi gerginlik, şubat ayında yapılan muhtarlık seçimleriyle daha da artmıştır. DP’nin iddialarına göre CHP, tıpkı genel seçimlerde olduğu gibi muhtarlık seçimlerinde de emniyet şartlarını sağlayamamış, idare ve seçim cihazlarını kendi lehinde kullanmıştır.¹⁷¹ Bayar’a göre, CHP muhtarlık seçimleriyle

¹⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, s.73.

¹⁶⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.155

¹⁶⁹ Yeşil, Çok Partili Hayata Geçiş, s.89.

¹⁷⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, s.115.

¹⁷¹ BCA, 0.30.01/12.71.9

DP'yi köylerden söküp atmak istemiş, ancak bunda başarılı olamamıştır. Çünkü bu seçimlerde DP, köylerde kuvvetle kurulmuş ve yerleşmiştir.¹⁷²

Muhalef basın seçimlerde yapılan yolsuzluklara değinerek jandarmanın halka zor kullandığını belirtmiştir.¹⁷³ İktidarı destekleyen basına göre ise muhtar seçimleri tüm yurttan tam bir olgunlukla gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁴ Atay seçimler için; "Muhtar seçiminde idare mekanizması tarafından baskı yapıldığı hakkındaki tek taraflı iddialar, bu gazetelerde boş sütunları kapladı. Demokrat gazetelere bakılırsa bu memlekette ne kadar vali, kaymakam, müdür, amir ve memur varsa hepsi birlikte DP'ye seçimi kaybettirmek için ahdetmişlerdir. Muhtar seçimini kaybetmek bütün memleketin CHP muhalifi olduğu hakkındaki DP iddiasını çürüğe çıkardı."¹⁷⁵ demiştir.

Muhtar seçimleri, iktidarla muhalefet liderleri arasındaki söz düellosunu da beraberinde getirmiştir. Bayar seçimler için; "Seçimlerin zor darbesi halinde tecelli etmesi, çok partili idareye tahammül gösteremeyen bir zihniyetin ifadesi olarak ortadadır." demiştir.¹⁷⁶ Hükümet lideri Peker ise; "Muhtar seçimlerinde zor kullanıldığı, baskı yapıldığı hakkındaki sözler hakikate uymamaktadır. Hiçbir yolsuzluk yoktur."¹⁷⁷ diyerek kendisini ve partisini savunmuştur.

Seçimler 35.588 köyde yapılmıştır. DP sadece 1225 köyde, bağımsızlar 1960 köyde kazanmıştır. Hükümetin bildirdiğine göre sadece 3 000 köyde jandarma gitmiştir ve bu seçimlerde yolsuzluk olduğuna dair 373 şikayet yapılmıştır.¹⁷⁸

Aslında DP'nin I. Kongresinden sonra Türkiye'de hürriyet hareketi duraklamış ve siyasî gerginlik artarak devam etmiştir. Nihayet muhtar seçimleri ile iktidarla muhalefet arasında beliren gerginlik son haddini bulmuş ve bu durum yeni gelişmelere yol açmıştır.¹⁷⁹

b. Ara Seçimler

Türkiye'nin siyasî hayatına yeni bir belirsizliği beraberinde getiren muhtar seçimleri, DP'nin şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştır. Yapılan eleştiriler, "Hürriyet

¹⁷² Bayar, Başvekîlim Adnan Menderes, s.73.

¹⁷³ Vatan, 1 Mart 1947, s.1.

¹⁷⁴ Ulus, 1 Mart 1947, s.1.

¹⁷⁵ Atay, "Niçin Bu Gürültülü İddialar", Ulus, 2 Mart 1947, s.1-3.

¹⁷⁶ Vatan, 7 Mart 1947, s.1-3.

¹⁷⁷ Vatan, 8 Mart 1947, s.1-3.

¹⁷⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.158.

¹⁷⁹ gös.yer

Misakı” kararları dikkate alındığında, 6 Nisan 1947 tarihinde yapılacak olan milletvekili ara seçimlerinde DP’nin tavrının ne olacağı merak edilmiştir.

Bu arada DP yöneticileri, ülkeyi gezerek halkla temas kurarken CHP’liler, bu yeni üsluba bir türlü ayak uyduramamıştır. En çok yaptıkları, halkevlerinde çeşitli meslek temsilcileri ile temasları olmuştur. Halkla yüz yüze ilişkilerdeki bu acemilik ve DP’nin bu husustaki başarılarından duyulan kıskançlık, CHP’nin, muhalefete karşı daha sert davranmasına yol açmıştır. Ancak DP yöneticileri bu sertliğe aldırmandan ülkeyi gezmeye devam etmişler ve halka yaptıkları konuşmalarda, CHP’yi şiddetle eleştirmişlerdir.¹⁸⁰

Milletvekili ara seçimlerine girip girmeme konusunda tereddüt yaşayan DP, bu konuyu görüşmek üzere Nisan ayının ilk aylarında İzmir’de, partinin ileri gelenlerinin katılacağı bir toplantı yapmayı kararlaştırmıştır. Ancak Recep Peker, DP’li liderlerden daha önce davranarak, 31 Mart 1947’de İzmir’e gelmiştir.¹⁸¹

Peker’i İzmir’de büyük bir kalabalık karşılamıştır. Aslında çoğu öğrencilerden, fabrika işçilerinden ve civar kasabalardan toplanmış CHP’lilerden meydana getirilen bu kalabalığın davranışı pek dostça olmamıştır.¹⁸² Buna karşı 1 Nisan’da İzmir’e gelen Bayar’ı ise istasyonda muazzam bir kalabalık, muhteşem bir tezahüratla karşılamıştır. Halkı dağıtmak için harekete geçen polis kuvvetleri bu muazzam kalabalığı dağıtamamıştır.¹⁸³

Başbakan’ın İzmir’e geliş tarihini, DP’nin ileri gelenlerinin İzmir’de bulunacakları zamana tesadüf ettirmesi ilginç bir gelişmedir. Menderes’e göre, milletvekili genel seçimlerinde yapılan yolsuzluklar nedeniyle halkın büyük çoğunluğu iktidara küsmüştü. CHP’liler ve Başbakan bu durumu ülke içinde yaptıkları seyahatlerde açıkça görmüştü. Bu durumun böyle devam etmemesi gerektiğini düşünen Peker, birkaç kez İstanbul’a gitmişti. Ardından DP’nin kalesi olarak düşünülen İzmir’de, tam da Bayar’ın bulunduğu esnada, “bir boy ölçüşme” arzusuna düşmüştü. İşte Peker’i İzmir’e getiren sebep bu olmuştur.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Eroğul, Demokrat Parti, s.51-52

¹⁸¹ Ulus, 1 Nisan 1947, s.1.

¹⁸² Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.159.

¹⁸³ Vatan, 2 Nisan 1947, s.1

¹⁸⁴ BCA, 050.01.12.70.7

Celal Bayar'ın İzmir'e geldiği gün halkevinde bir konuşma yapan Peker, DP'ye şiddetle çatmıştır. Konuşmasında; "Hürriyet yoktur, seçim emniyeti yoktur diye seçimlere girmek tavsiyeleri, ifadesini bulamayacağı kadar yanlış ve ağır bir harekettir." diyerek DP'nin seçimlere girmemesi olasılığını eleştirmiş ve Hürriyet Misakı'na değinerek; "Bu misak anti-demokratik dedikleri kanunların ortadan kaldırılmasını istemektedir. Bu tabirin bana doğru gelmeyen ve hatta biraz da dokunan tarafı, Türk topraklarının düşman elinden kurtarılmasını ve vatan hudutlarının çizilmesini hürriyet ve istiklâlimizin alınmasını istihdat eden – Misak-ı Milli-ye benzetilmek istenmesindedir" demiştir. Konuşmasında DP'yi belli bir programı olmamakla suçlayan Peker; polis, matbuat, sıkıyönetim ve seçim kanunları gibi antidemokratik kanunları savunmuştur. Ayrıca DP'nin her seçimden sonra ülkede yapılan seçimlerin meşru olmadığını iddia ettiklerini belirterek "İstikâl Mahkemeleri"nin henüz kaldırılmadığını hatırlatmıştır.¹⁸⁵

Başbakanın yaptığı tüm bu tehditler DP'yi hiç etkilememiştir. Seçim emniyeti sağlanmadıkça ve seçimi idare eden cihazların tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe kısmî seçimlere girmeyi, millî hakimiyete karşı bir suç sayacağını belirten DP, ittifakla milletvekili ara seçimlerine girmemeye karar vermiştir.¹⁸⁶ Oysa İçişleri Bakanlığı yapılacak olan seçimlerde bütün tedbirlerin alındığını ve her sandığın neticesinin hemen ilan edileceğini belirtiyordu.¹⁸⁷

DP'nin ara seçimlere girmeme kararı gerçekte taktik hesaplara dayanıyordu. Çünkü hükümet seçimlerin serbest yapılmasında kararlıydı. Şayet bu seçimleri DP kazanırsa hükümetin iyi niyetli olduğu görülecek ve DP en tesirli propaganda silahını, yani hükümetin kötü niyetle hareket ettiği ve baskı yaptığı iddiasını kaybedecekti.¹⁸⁸

Atay, DP'nin kararını; "Nihayet İzmir'de kendi partileri veya muhalefet partisi içindeki kendi takımları için tarihî kararlarını verdiler. Bu karar devamlı kışkırtıcılık, nümayiş ve miting gibi sokak hareketlerine dayanan bir komiteciliktir."¹⁸⁹ şeklinde belirtirken, Erim; "Muhalefetin totaliter zihniyeti" olarak yorumlamıştır.¹⁹⁰ Peker'e yüklenen Yalman ise; "Recep Peker'in, İzmir Halkevindeki nutkunu dinleyince derin

¹⁸⁵ Ulus, 1-3 Nisan 1947, s.1-3

¹⁸⁶ BCA, 030.01/12.71.9

¹⁸⁷ Ulus, 23 Mart 1947, s.1.

¹⁸⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.160.

¹⁸⁹ Atay, "Particilikten Komitecilığe Doğru", Ulus, 4 Nisan 1947, s.1-3.

¹⁹⁰ Erim, "Muhalefetin Totaliter Zihniyeti", Ulus, 2 Nisan 1947, s.1-3.

bir hayal sukutuna uğradım! Dar bir parti gözlüğü takmış ... Eğer Recep Peker hükümet başkanı sıfatıyla taşıdığı tarihi mesuliyetin tesiri altında bulunsaydı bambaşka sözler söyler, bütün DP teşkilatından gelen baskıya rağmen partinin seçimlere girmesini ve memlekette harice karşı ekseriyet usulüne dayanan bir demokrasi manzarası belirmesini mümkün kılacak tarzda bir köprü kurardı.” demiştir.¹⁹¹

DP'nin katılmadığı ara seçimler 6 Nisan 1947 tarihinde yapılmış ve CHP adayları kazanmıştır.¹⁹² İktidara göre seçimlere katılma oranı yüzde 60'tır. Gerçekte ise bu oran yüzde 30'da kalmıştır.¹⁹³

Bu hava içinde iktidar-muhalefet ilişkileri gün geçtikçe daha da bozulmuştu. Hükümet 7 Mayıs'ta, mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimi hakkında bir kanun teklifini meclise getirmiştir. Buna göre seçimler, en büyük Mülkiye amirinin nezaretinden alınıp belediye başkanlarının, meclislerinin ve muhtarların temsilcilerinden kurulu seçim kurullarının denetimine bırakılmıştır. Muhalefet, seçim kurullarına siyasal parti temsilcisinin katılmasını ve bir yargıcın bunlara başkanlık etmesini, sandıkların başına zabıta kuvvetlerinin gelmemesini, oyların hücrede kullanılmasını ve seçimlerin halk tarafından denetimini istemişlerdir. Ancak bu teklifleri reddedilmiştir. DP, yeni seçim kanununun aleyhinde oy kullanmış ve bunu hükümetin demokrasi yolunda samimiyetsizliği olarak belirtmiştir.¹⁹⁴

Baskı politikasına devam eden iktidar, mayıs ayı içinde Meclis'e Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkında başbakanlık tezkerelerini getirmiş ve sıkıyönetimi yeniden uzatmak üzere harekete geçmiştir.¹⁹⁵

c. Sıkıyönetimin Altı Ay Daha Uzatılması

Altı ilimizde 1940 yılından beri devam eden sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması hakkındaki hükümet teklifi TBMM'de 28 Mayıs 1947 tarihinde görülmüş ve iktidarla muhalefet arasında şiddetli tartışmalara neden olmuştur.¹⁹⁶

¹⁹¹ Yalman, "Acı Bir Hayal Sükutu", Vatan, 3 Nisan 1947, s.1-3.

¹⁹² Ayın Tarihi, Nisan 1947, No: 161, s.2.

¹⁹³ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.174-175.

¹⁹⁴ Eroğul, Demokrat Parti, s.53.

¹⁹⁵ Eroğul, Demokrat Parti, s.54.

¹⁹⁶ BCA, 490.01/7.58.8

DP Afyon Milletvekili General Sadık Aldoğan kürsüye çıkarak “hükümetin bu saygısız hareketinden” ve “sıkıyönetimin mutlakiyet idaresine bile rahmet okutacak zalimane bir idare tarzı” olduğundan bahsetmiştir. Sözleri büyük gürültüye yol açan Aldoğan’ın konuşması başkan tarafından kesilmiş ve bir anayasa kurumuna hakaret ettiği gerekçesiyle Meclis’ten 15 gün uzaklaştırılmıştır. Böyle sert ifadelerle olmamakla birlikte birçok milletvekili sıkıyönetimin bu şekilde sebepsiz uzatılmasının anayasaya aykırı olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹⁷

Başbakan eleştirilere karşı verdiği cevapta, dış tehlikenin henüz geçmediğini ve devletin güvenliği bakımından böyle tedbirlerin zorunlu olduğunu ileri sürmüştür. Konuşmasında altı ilimizde sıkıyönetimin uzatılmasını gerektiren iç ve dış sebepler üzerinde duran Peker, çoğunlukla dış tehlike üzerinde durarak Türk güvenliğinin son aylarda dünya politikasında aldığı önemli yeri belirtmiştir. Peker’e göre sıkıyönetimin uzatılması ülkedeki çeşitli akımları sindirmek veya halkı baskı altında tutmak için değildir.¹⁹⁸

Bu açıklamalar üzerine, DP Genel Başkanı Bayar, sekizinci dönemde Meclis kürsüsünden hiç konuşmadığı halde bu oturumda konuşmak zorunda kalmıştır. Konuşmasında dış politika konusunda hükümetle aynı düşünce de olduklarını belirtmiştir. Sıkıyönetimin ne maksatla kurulduğunu bildiklerini ve hareketlerini yakından takip ettiklerini belirten Bayar, sıkıyönetim idaresinin memleketin siyasi hayatına karıştığını ileri sürerek bunu eleştirmiştir. Bayar’a göre, Başbakan en azından sıkıyönetimi ilk fırsatta kaldıracakları teminatını vermelidir.¹⁹⁹

Bunun üzerine tekrar kürsüye gelen Peker; “Bugünkü şartların Türkiye’yi malûm tazyik altında tutan mahiyeti devam ettikçe bu bölgede sıkıyönetim lazımdır. Eğer bu sebep ve şartlar ortadan kalkarsa kayıtsız şartsız şimdiden kabul ediyorum ki Anayasanın gösterdiği sebep olmayınca sıkıyönetimi bir gün hatta bir saat fazla sürdürmeyeceğiz” teminatını vermiştir.²⁰⁰ Netice itibariyle sıkıyönetim altı ay daha uzatılmıştır.

¹⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, C.V, s.240-241.

¹⁹⁸ BCA, 490.01/7.38.8; TBMM Tutanak Dergisi, s.249-253.

¹⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, s.254.

²⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, s.256.

10. Partiler Arası Gerginliği Azaltma Çabaları

1946 seçimlerinden sonra, İstiklâl Mahkemeleri'ni kuran kanunun hâlâ yürürlükte olduğunu söyleyen otoriter Başbakan Peker'in sert çıkışları ve muhalefetin hırçınlıkları, iktidar-muhalefet arasındaki ilişkileri çok gerginleştirmiştir.²⁰¹ İki parti arasındaki anlaşmazlıklar öyle bir aşamaya gelmiştir ki, uzlaştırıcı bir girişim olmadığı takdirde rejimin bir çıkmaza sürüklenmesi tehlikesi belirmiştir. Peker Hükümeti'nin gerilemeye niyeti olmadığı gibi DP'nin de, hele Hürriyet Misakı'ndan sonra, bunu yapmasına fiilen imkan kalmamıştı. Durum bu şekilde belirince ancak İnönü'nün uzlaştırıcı bir rol oynayabileceği hususunda genel bir kanaat oluşmaya başlamıştır.²⁰²

İki partiyi uzlaştırmak ve aralarındaki gerginliği azaltmak için ilk teşebbüs CHP'li işadamı Vehbi Koç ile DP'li işadamı Üzeyir Avunduk'tan gelmiştir. Bu gergin ortamdan rahatsız olan iki iş adamı, aralarında yaptıkları toplantılara Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen ile Emin Sazak'ı da alarak, iki parti arasındaki gerginliği yatıştırmak istemişlerdir.²⁰³

Bu teşebbüsler sonuç vermiş ve Celal Bayar ile Recep Peker 8 Mayıs'ta görüşmüşlerdir. Görüşmede Bayar, seçimlerde hükümetin tarafsız davranmadığını ve DP'lilere baskı yapıldığını belirtmiştir. Ancak Bayar'ın bu iddiaları Peker tarafından reddedilmiştir. Başbakan, Bayar'dan "Meclisin meşruiyetinden bahsetmeyin" isteğinde bulunmuş, bunun üzerine Bayar seçim kanununun değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu isteği Peker tarafından "Acelesi yok" diyerek geçiştirilmiştir. Bayar hiç olmazsa Başbakan'ın "Demokrat Parti'ye karşı bitaraf olmayan idare adamları bulunduğunu işitiyorum. Tam bitaraflık isterim" şeklinde bir tamim yayınlamasını istemiştir. Ancak bu isteği de reddedilmiştir.²⁰⁴

Neticede iki parti lideri arasındaki görüşme olumsuz geçmiş ve partiler arasında beklenen yumuşama gerçekleşmemiştir.

a) Londra'ya Giden Heyet

Cumhurbaşkanı İnönü'nün 12 Temmuz Beyanname'si'ni yayınlamasına neden olacak sürecin başlangıcı, Türk milletvekillerinden bir grubun İngiliz Avam Kamarası'nın misafiri olarak İngiltere'ye gitmesiyle başlamıştır.

²⁰¹ Derin, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken, s.202.

²⁰² Eroğul, Demokrat Parti, s.55.

²⁰³ Derin, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken, s.203.

²⁰⁴ Ağaoğlu, Siyasi Günlük, s.68-69.

İngiltere Avam Kamarası'nın daveti üzerine Londra'ya gidecek heyete CHP'den Esad Uras, Nurullah Esat Sümer, Hüseyin Cahit Yalçın, Said Odyak, Nihat Erim ve Fuad Sirmen seçilmişlerdir.²⁰⁵ DP'den ise Enis Akaygenç ile Fuad Köprülü seçilmiştir.²⁰⁶

Hüseyin Cahit Yalçın başkanlığındaki heyet 10 Mayıs 1947 tarihinde Londra'ya hareket etmiştir. Bu seyahatte, her ikisi de üniversite profesörü ve dost olan DP'li Fuat Köprülü ile CHP'nin yeni parlayan elemanlarından Nihat Erim Türkiye'deki parti ilişkileri hakkında uzun uzun görüşmüşler ve CHP'nin, DP'nin istediği bazı demokratik tedbirleri alması, DP'nin de aşırı propaganda usullerinden vazgeçmesi üzerinde anlaşmışlardır.²⁰⁷

Fakat Ankara'da iktidar-muhalefet çatışması tüm şiddetiyle devam ediyordu. Haziran başında DP grubu, Meclis'e bir takım kanun teklifleri getirmişti. Bunların amacı; Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, İskan Kanunu gibi antidemokratik kanunların değiştirilmesi, radyodan siyasal partilerin faydalanmasını sağlayacak tedbirlerin kabulü idi. Bu tasarıların getirilmesi Ana Davalar Komiyonu'nun aldığı kararlara uygundu. Ancak bu kararlara göre, tasarılar reddedildiği takdirde, genel idare kuruluna grubu Meclisten çekme yetkisi veriliyordu. Böylece endişe bir kat daha artmış ve bunalım doruğa çıkmış oluyordu.²⁰⁸

Heyet 6 Haziran'da geri dönmüştür. İnönü aynı gün, İngiltere izlenimlerini öğrenmek için Köprülü'yu davet etmiştir. İki saat süren görüşmede Köprülü, gelir gelmez siyasî havayı gergin bulduğunu söylemiş ve bu durumun ilerisi için iyi olmayacağını belirtmiştir. Gerginliğin sebebi olarak idare amirlerini göstermiştir. Buna karşın İnönü, DP'nin halkı ayaklandırmak için telkinler yaptığını, dolayısıyla bu durumun endişe uyandırdığını belirtmiştir. Köprülü, İnönü'nün bu düşüncesine şiddetle karşı çıkmış ve iktidarın daha tahammüllü olması gerektiğini vurgulamıştır.²⁰⁹

b. İkili Görüşmeler

İki parti arasındaki gergin ilişkilerin bir türlü dinmemesi yeni siyasî gelişmelere zemin hazırlamıştır. Hakemlik rolünü üstlenen İnönü, Haziran ayı boyunca Celal Bayar,

²⁰⁵ BCA, 030.10/5.27.5

²⁰⁶ BCA, 030.10/5.27.6

²⁰⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.161.

²⁰⁸ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.56.

²⁰⁹ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C.I, YKY, İstanbul 2001, s.453.

Recep Peker ve hükümet üyeleri ile görüşmeler yaparak iktidarla muhalefeti uzlaştırmaya çalışmıştır.

İlk görüşme İnönü'nün isteği üzerine 7 Haziran 1947 tarihinde Bayar ile İnönü arasında gerçekleşmiştir. İki saat süren görüşmede Bayar, idare amirlerinin baskısı altında olduklarını ve seçimlerde uğradıkları haksızlıkları şikayet etmiştir. Buna karşın İnönü, hükümetin DP'yi ihtilal metotları takip etmek gibi kanun dışı hareketler içinde gördüğünü belirtmiş ve bu nedenle aradaki emniyet havasının bozulduğunu söylemiştir. Bayar, hükümetin bu iddialarını reddetmiştir. Bunun üzerine İnönü, Bayar'dan ihtilal metotları takip etmeyeceklerini veya zaten etmiyorlarsa dikkat edeceklerini gösterir bir vaat almaya çalışmıştır. Bayar, şayet gördükleri muamelede bir iyileşme olursa bizzat kendisinin hükümette iyi niyet olduğuna dair konferanslar vereceğini belirtmiştir.²¹⁰

Bayar'la yaptığı görüşmeyi Peker'e ileten İnönü şikayet edilen baskının yapılmaması için Bayar'ın önceden istemiş olduğu tamim fikri üzerinde durmuştur. Bunun üzerine Peker, şimdilik DP ile yeni bir temasın doğru olmayacağını belirtmiş ve İnönü'den temaslarını kesmesini istemiştir.²¹¹

İnönü ile Bayar arasındaki ikinci görüşme 11 Haziran'da gerçekleşmiştir. Bu kısa görüşmede İnönü, bir önceki görüşmede Bayar'ın belirttiği şikayetleri hükümete ilettiğini söylemiş ve iki tarafın da hazır bulunacağı bir toplantı yapmak istediğini belirtmiştir. İnönü görüşme biterken; "Bir neticeye varmak için bana yardım ediniz. Birbirimizle münasebetlerimizde havayı yumuşatmakta faydamız vardır." derken Bayar; "Normal kanuni yollarda çalışmaktan başka emelimiz yoktur. İstirap içindeyiz. Bir neticeye varmaktan memnun olacağız." demiş ve İnönü'nün toplantı isteğini kabul etmiştir.²¹²

İsmet İnönü, Recep Peker, Mümtaz Ökmen ve Celal Bayar'ın hazır bulunduğu üçüncü görüşme 14 Haziran'da yapılmıştır. Görüşmenin başında İnönü, iki tarafın şikayetlerini tahlil ederek bir çıkar yol bulmaya çalışacağını söylemiştir. Ardından söz alan Bayar hükümetin baskısından şikayet etmiş ve idare amirlerinin tarafsız davranmadığını belirtmiştir. Bu iddiaları reddeden Peker, zikrolunan olayların her zaman, her yerde olabilecek vakalar olduğunu belirtmiş ve kendisinin bu konuda gerekli

²¹⁰ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.454-455.

²¹¹ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.456.

²¹² İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.457.

takipleri yaptığını söylemiştir. Bu tedbirin yetersiz olduğunu söyleyen Bayar, konuyu seçimlere getirmiş ve seçimlerden sonra yapılan şikayetler üzerinde hükümetin durmadığını belirterek İçişleri Bakanı'na güvenmediğini vurgulamıştır.²¹³

Bayar'ın bu şikayetlerine karşı Peker, DP'nin ihtilal metotlarından şikayetçi olmuş ve Bayar'ın; "Üç aya, altı aya kadar iktidara geleceğiz. Nasıl geleceğiz, geldiğimiz zaman görürsünüz." sözünün hükümet darbesi şeklinde anlaşıldığını söylemiştir. Ayrıca DP'nin ihtilal edebiyatı yapmaktan vazgeçmesini Bayar'dan rica etmiştir. Bu iddiaları reddeden Bayar, iktidarı alacak kadar hazır olmadığını, muhalefet partisi ve liderliği ile bir inkılap vazifesi yaptığını söylemiştir.²¹⁴

Görüşmenin sonunda İnönü, karşılıklı güvenin korunması ile iki tarafın bir arada çalışmasının mümkün olacağını belirtmiştir. Burada yapılan konuşmaları arkadaşları ile görüşeceğini belirten Bayar neticeyi İnönü'ye iletteğini belirtmiş ve toplantıdan ayrılmıştır. Yapılan görüşmeden memnun olan Peker ise İnönü'ye teşekkürlerini sunmuştur.²¹⁵

Bayar 14 Haziran'da Başbakan'la yaptığı görüşmeyi, partili arkadaşları ile tartışmış ve şu sonuca varılmıştır: "İdare tarafından Partimiz üzerinde baskı vardır" Bayar bu neticeyi 17 Haziran'da İnönü'ye iletmiştir. İnönü görüşmelerin bir beyanatta kamuoyuna duyurulmasını düşündüğünü Bayar'a belirtmiş; Bayar beyanattan duyduğu sakıncayı; "Kanun dışı hareket, ihtilal teşebbüsleri düşünmüyoruz demek bile gücüne gidiyor." şeklinde ifade etmiş ve İnönü kendisine hak vermiştir. Aynı gün Üzeyir Avunduk'la bir görüşme yapan Bayar, Peker'le yaptıkları görüşmeden hiçbir sonucun çıkmadığını belirtmiş ve Peker'in vatandaşlar hakkında eşit muamele yapılacağına dair bir tamimi bile yazmaktan çekindiğini söylemiştir.²¹⁶

20 Haziran tarihinde Bayar'la bir kez daha görüşen İnönü, 17 Haziran'da yapılan görüşmeyi Peker'e iletteğini ve Başbakan'ın kendisine; "Size söz veriyorum ki biz de bize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz. Meclis'in iki aylık tatilinden sonra, çok ilerlemiş bir itimat havası içinde buluşacağımıza ümidim pek kuvvetlidir." dediğini belirtmiştir. Ancak Bayar'a göre fiili bir neticeye varılamamıştır. Bunun üzerine İnönü; "Benim gördüğüm şudur: İki taraf kendiliğinden karşı tarafın şikayet ettiklerini bertaraf

²¹³ İnönü, *Defterler* (1919-1973), s.458-459.

²¹⁴ İnönü, *Defterler* (1919-1973), s.459.

²¹⁵ İnönü, *Defterler* (1919-1973), s.460.

²¹⁶ İnönü, *Defterler* (1919-1973), s.461.

etmeğe çalışacak. Her şey karşılıklı hareketlerin tesirine kalıyor. Yine bir ihtiyaç olursa, ben hizmetinize hazırım.” demiştir.²¹⁷

İnönü, Bayar’la yaptığı bu görüşmelerdeki izlenimlerini şu şekilde not etmiştir: “Korkuyorum ki yüz yüze konuşurken, Celal Bey’in şikâyetlerine cevapları tekrarlamakta gösterdiğim imşak ve müsamaha, yalnız kendisini haklı görmek temayülünün kuvvetlenmesine sebep oluyor. Bir senedir düpedüz ihtilal metodu takip ettiğini yakın zamanda tamamiyle unutacak çok iyi ithamlarını da beraber unutsa arada emniyet ancak böyle teessüs edebilir.”²¹⁸

Haziran ayı boyunca devam eden bu görüşmelerde gerek iktidar, gerekse muhalefet ısrarla iddialarından vazgeçmemişlerdir. Bayar sürekli hükümetin partisine baskı yaptığı iddiasında bulunmuş, buna karşın Peker’de DP’nin ihtilal metotları takip ettiğini belirtmiştir.

İnönü ile Bayar 26 Haziran 1947 tarihinde kısa bir görüşme daha yapmıştır. Bayar görüşmenin ardından yaptığı açıklamada; “Cumhurbaşkanı’ndan baskının kaldırılması için delaletlerini rica ettim; herhalde hükümetle görüştüğümde sonra olacak baskının kaldırılacağını hükümetin vaat ettiğini söylediler.” demiştir.²¹⁹

Bayar, İnönü ile görüştüğümde sonra DP İl Kongresi’nde hazır bulunmak üzere Sivas’a gitmiştir. Burada yaptığı konuşmada; “Suikast veya hükümet darbesi gibi bir şey asla aklımızdan geçmiyor.” diyen Bayar ülke çıkarları söz konusu olduğunda Meclis’ten çekilebileceklerini bildirmiştir.²²⁰

Bayar’ın bu sözlerine Peker’in cevabı sert olmuştur. 1 Temmuzda verdiği beyanatta Haziran ayı boyunca İnönü’nün huzurunda yapılan görüşmeleri özetlemiş ve “Cumhurbaşkanının takibettiği yüksek gaye iki partinin mecliste ve dışarıda normal şartlar altında çalışmalarının mümkün olduğu kadar az zaman içinde tahakkuk ettirilmesi için her iki tarafın anlayışla birbirine yaklaşmasının temini idi. Cumhurbaşkanı hiçbir zaman iddia olduğu gibi hükümetin Demokrat Partilileri baskı altında tuttuğuna kanaatlerini ifade etmemişlerdir” diyerek yine de DP ile anlaşma yolunda ümitlerini koruduğunu belirtmiştir.²²¹

²¹⁷ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.462.

²¹⁸ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.463.

²¹⁹ gös.yer

²²⁰ *Vatan*, 28 Haziran 1947, s.1.

²²¹ BCA, 0.30.01/12.71.2

Böylece bir yandan uzlaştırma girişimleri devam ederken, bir yandan anlaşmazlık derinleşiyordu. Ancak İnönü'nün meseleye el koymasıyla bunalım atlutulmuş sayılırdı. Zira İnönü, tek çıkar yolu görmüş ve açıkça olmasa bile Peker'i desteklememeye kara vermiştir. Peker'le Bayar arasındaki ağır kavgası yine de amaçsız değildi. Peker, CHP aşırılarına dayanarak, kendince doğru bulduğu otorite anlayışını uygulamaya devam edebileceğini hâlâ umuyordu.²²²

5 Temmuz 1947'de Bayar'la bir görüşme yapan İnönü'nün: "Müdahale etmemde bir fayda var mı?" sorusuna Bayar; "Evet" cevabını vermiştir. Bunun üzerine İnönü, yayımlayacağı beyannamenin esaslarını içeren bir projeyi Bayar'a iletmiş, projeyi inceleyen Bayar 7 Temmuz'da beyanname hakkındaki taleplerini söylemek üzere bir kez daha İnönü ile görüşmüş ve beyannameyi; "İnönü'nün siyasi hayatında birinci derecede mühim bir vesika saydıklarını." takdirle söylemiştir.²²³

Aynı gün Recep Peker'e verdiği cevapta Bayar; "Başbakan Recep Peker'in beni Sivas'ta dinlemiş veya konuştuğularını gazetelerde okumuş olan yurttaşları aydınlatmak maksadıyla yaptığını söylediği beyanat bize, Başbakan'ın iç politikamızda memleket ve dünya şartlarının gereklerini yerine getirmek istidadından henüz uzak olduğunu bir kere daha ispat etmiş bulunuyor." demiş ve Peker Kabinesi ile demokrasi yapılamayacağını ilan etmiştir.²²⁴

Peker'in, Bayar'a cevabı gecikmemiştir. Tatilini geçirmek için İstanbul'a gideceği gün, istasyonda bir demeç vermiş ve "Ben taşıdığım büyük mesuliyet yükü altında şu on bir aylık keşif tecrübe günlerinin verdiği sağlam kanaatle inanıyorum ki alıp yürüten hükümet baskısı iddiaları ve hükümetin terör yaptığı ithamları, tahrik ettikleri ve muvaffak olamadıkları ayaklanmanın omuzlarına yüklediği büyük siyasal mesuliyeti örtmek içindir ... Büyük Millet Meclisi bizleri vazife başında tuttukça yolumuza böylece devam edeceğiz." demiştir.²²⁵

Peker'le Bayar arasındaki söz kavgası devam ederken beyannamesine son şekli veren İnönü, 10 Temmuz'da Bayar'la görüşmüş ve beyanname üzerinde tam bir

²²² Eroğul, *Demokrat Parti*, s.57.

²²³ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.465-466.

²²⁴ *Vatan*, 8 Temmuz 1947, s.1

²²⁵ *BCA*, 0.30.01/12.71.3

mutabakat sağlamıştır. Beyanname 11 Temmuz 1947 tarihinde İnönü tarafından yayınlanmıştır.²²⁶

11. 12 Temmuz Beyannamesi

1946 seçimlerinden sonra, CHP ile DP arasındaki ilişkiler, muhalefetin seçimlerde baskı ve hile yapıldığını açıklaması ve seçim kanununun değiştirilmesini istemesi, buna karşılık iktidarın da bunu kabul etmemesi yüzünden gergin bir hâl almıştır. İstekleri yerine getirilmeyen DP, 6 Nisan 1947’de yapılan ara seçimlere katılmamış ve bu durum iki parti arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Peker DP’yi yasa dışına çıkıp halkı ayaklanmaya teşvik etmekle suçlarken; Bayar da Peker’i seçimlerde yansız davranmamak, tek parti döneminin baskılarını sürdürmek ve demokrasiye inanmamakla itham etmiştir.²²⁷

Karşılıklı suçlamaların artması ve siyasi gerginliğin tırmanması üzerine Cumhurbaşkanı İnönü devreye girmiştir. 1947 Haziran’ı boyunca muhalefet lideri Bayar ve başbakan Peker’le görüşmeler yapan İnönü, bir hakem rolü üstlenerek iktidarla muhalefeti uzlaştırmaya çalışmış ve yayınladığı 12 Temmuz Beyannamesi ile gergin ortamı yumuşatmıştır.

12 Temmuz Beyannamesi olarak anılan bildiri, İnönü tarafından 11 Temmuz akşamı yayınlanmıştır. İnönü bildirisinde iktidar ve muhalefet liderleri ile yaptığı görüşmeleri ve bu konudaki düşüncelerini kamuoyuna açıklamıştır.²²⁸

İnönü, 7 Haziran’da muhalefet lideri Bayar’la yaptığı görüşmede, Bayar’ın hükümeti DP üzerinde baskı yapmakla suçladığını ancak, durumu ilettiği başbakanın böyle bir baskının olmadığını, bilakis DP’nin düzeni bozucu kışkırtmaları yüzünden hükümet olarak zor durumda kaldıklarını belirtmiştir. Bayar ve Peker’in hazır bulunduğu 14 Haziran tarihli görüşmeyi “Başladığı noktada bitti.” şeklinde ifade eden İnönü, iki tarafın da iddialarından vazgeçmediğini belirtmiştir. Daha sonra meydana gelen ikili görüşmelerde de bir neticenin alınmadığını vurgulayan İnönü, özetle iki tarafında şikayetlerinde ve savunmalarında ısrar ettiğini söylemiştir. Ona göre; “Vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.”²²⁹

²²⁶ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.466-467.

²²⁷ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.2, s.118.

²²⁸ *Ayın Tarihi*, Temmuz 1947, No:164, s.14-16.

²²⁹ gös.yer

Amacının bu düğümü çözmeye çalışmak olduğunu belirten İnönü, taraflardan hangisinin haklı, hangisinin haksız olduğunu aramanın yararsız olduğunu vurgulamıştır. Hükümetin baskı yaptığı iddialarını başbakanın kabul etmemesini ve böyle bir hareketi kabul edemeyeceğini söylemesini bir teminat olarak aldığı söyleyen İnönü bunu Bayar'a ilettiğini; buna karşı Bayar'ın kanun dışı amaçlar ve yolları kullandıkları iddialarını reddetmesini, kanun dairesinde hareket edildiğini ve bundan sonra da edileceği iddialarını da teminat kabul ederek, bunu da Peker'e ilettiğini belirtmiştir.²³⁰

İnönü, her iki tarafla yaptığı görüşmelerden ulaştığı bu neticeye inandığını ifade ederek ortamı siyasi partilerin çalışıp geliştirebilecekleri bir vasatta gördüğünü vurgulamıştır. Önceki tecrübelerde başarısızlığın temelinde, karşılıklı suçlamalara ve inkarlara dayanamamanın yattığını belirten İnönü, mevcut siyasi durumu muvaffakiyet olarak değerlendirmiştir. Kendisinin ilk iki denemede hükümet başkanı olduğunu hatırladığımızda, İnönü'nün geçmişteki tahammülsüzlüklerin yarattığı kaos ortamlarından olumlu neticeler çıkardığını görürüz.²³¹

Mevcut siyasi durumu muhafaza etme ve onu geliştirme görevinin iktidarla muhalefet partilerinin vazifeleri olarak gören İnönü, iki parti arasındaki şikayetler içinde mübalâğa payı ne olursa olsun, gerçek payı olduğunu söylemiştir. Ona göre; "İhtilâlcî bir teşekkül değil, bir kanunî siyasi partinin metodları ile çalışan Muhalif Partinin İktidar Partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır." İnönü, bu zeminde devlet başkanı olarak, kendisini her iki partiye karşı eşit mesafede gördüğünü belirtmiştir.²³²

İnönü, siyasi hayat emniyetinin temel şartı olarak hükümetin huzur ve asayışı sağlamada, meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsızlık içerisinde eşit davranması gerektiğini belirtmiştir. Beyannameyi yayınlamakla ulaşmak istediği neticeyi "Başlıca iki parti arasında temel şartın, yâni emniyetin yerleşmesidir" şeklinde açıklayan İnönü, bu emniyetin aynı zamanda ülkenin emniyeti anlamını taşıdığını vurgulamıştır. Ona göre muhalefet, teminat içinde yaşamak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığını bilerek rahat olmalıdır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey

²³⁰ Ayın Tarihi, Temmuz 1947, s.14-16.

²³¹ Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyanname'si", A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu, C.6, Kasım 1998, S. 22, s.144-145.

²³² Ayın Tarihi, Temmuz 1947, s.14-16.

düşünmediğini bilerek müsterih bulunmalıdır. Vatandaş ise, iktidarın her iki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilmelidir.²³³

Bu neticeye ulaşmak için çoğunlukla ruhî sebeplere dayalı güçlüklerle karşılaştığını ifade eden İnönü, bu güçlükleri yenmek için iktidar ve muhalefet liderlerinden samimi olarak yardım istediğini belirtmiş ve bu durumu şöyle belirtmiştir: “Bu beyanatımı, neşrinden önce Başbakanla muhalefet lideri görmüşlerdir.”²³⁴

a. Beyannamenin Yankıları

Beyanname basında övgüyle karşılanmış ve iki parti arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir.²³⁵ Asım Us’a göre beyannamenin tarihi bir kıymeti vardır. Çünkü ülkemizdeki demokrasi hayatının anormal şartları içinde geçen ilk safhası bu beyanname ile kapanmış ve karşılıklı saygıya dayanan yeni bir safhası açılmıştır.²³⁶

Necmeddin Sadak beyanname ile ilgili; “Geçtiğimiz yeni hayatın gerçek ve samimi olarak başarılması için ilk şart muhalif partilere hiç engelsiz yaşama ve gelişme imkânlarının verilmesidir. Bu düşünce, Devlet Başkanı İsmet İnönü’nün son beyannamesinde ve o beyannameye takaddüm eden ara bulma gayretlerinde en yüksek tecellisini bulmuştur.” diyerek demokrasi hayatımızda yeni bir sayfanın açıldığını belirtmiştir. Ona göre bu beyanname tüm ülkede, bilhassa tarafsız halk kitlesinde, büyük bir ferahlık sağlamıştır.²³⁷

CHP’nin yayın organı Ulus’ta yazan Atay, beyannamenin tam zamanında yayınlandığını belirtmiş ve bu beyanname ile karşılıklı güven devrinin açıldığını vurgulamıştır.²³⁸

Beyanname DP yöneticileri tarafından da memnunlukla karşılanmıştır. Celal Bayar, 12 Temmuz Beyannamesi’ni tarihi değeri olan bir iyi niyet ve ileri görüşlülük ifadesi olarak karşılamıştır.²³⁹ Fuat Köprülü ise DP’nin yayın organı olan Kuvvet’te, bir buçuk yıldan beri çok ağır safhalar geçiren demokrasi inkılabımızın bu beyanname ile

²³³ Ayın Tarihi, Temmuz 1947, s.14-16.

²³⁴ gös.yer

²³⁵ Ulus, 12 Temmuz 1947, s.1; Vatan, 13 Temmuz 1947, s.1.

²³⁶ Asım Us, “Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkındaki Kararı”, Ayın Tarihi, Temmuz 1947, No:164, s.37-39.

²³⁷ Sadak, “Yeni Bir Devrin Arifesinde miyiz?”, Akşam, 8 Ağustos 1947, s.1-3.

²³⁸ Atay, “Karşılıklı Güvene Doğru”, Ulus 14 Temmuz 1947, s.1-3.

²³⁹ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.166.

çok mesut yeni bir devreye girdiğini belirtmiştir ve “Sayın Devlet Reisinin dün akşam radyoda neşredilen veciz fakat mânalı tebliği, çözümez gibi görünen çok buhranlı bir vaziyete son vermek suretiyle, kalblere bir ferahlık bahşetti.” demiştir. Köprülü’ye göre İnönü, cumhurbaşkanlık makamının gerektirdiği kati tarafsızlık ve yüksek bir anlayışla ülkedeki siyasi hayatı normal bir vaziyete getirmiş ve çözümez gibi görünen düğümü çözmüştür.²⁴⁰

12 Temmuz Beyannamesi CHP içindeki ılımlılar tarafından da olumlu karşılanmıştır. İlımlıların lideri olarak görülen Erim, İnönü’nün sabırlı gayretleri ve gerek iktidar gerekse muhalefet liderlerinin anlayışlı yardımları ile, partiler arasındaki “kör döğüşü”nün artık sona erdiğini belirtmiştir. Erim’e göre beyanname, demokratik gelişmelerin yakın geleceği hakkında bir müjde değerindedir ve rejimi tamamen normalleştirmiştir.²⁴¹

Recep Peker önderliğindeki aşırıların beyannameye bakış açıları ise değişiktir. Peker’e göre 12 Temmuz Beyannamesi aşırı derecede çekişmeleri yatıştırmak ve vazifelerini anlayışla yerine getirmeleri için her iki partiye verilmiş bir öğüttür. Yoksa hükümetin görevlerini ve anayasa gereğince Meclis’e karşı sorumluluğunu değiştirebilecek mahiyette veya tesirde bir belge değildir.²⁴²

12 Temmuz Beyannamesi’nin yayınlanmasında bir hafta sonra CHP genel sekreterliğine, Dr. Kamran Örs tarafından bir rapor gönderilmiştir. Rapora göre beyanname DP mensupları ve tarafsızlar tarafından olumlu karşılanmış ve yatıştırıcı bir tesir yaratmıştır. Buna karşın beyanname CHP’ye mensup olanların ruhunda tam uygun bir tesir meydana getirememiştir.²⁴³

b. Beyannamenin Önemi ve Sonuçları

12 Temmuz Beyannamesi, Atatürk dönemindeki başarısız iki denemeden onbeş yıl sonra girilen çok partili demokratik hayat denemesinin başarıya ulaşmasında önemli bir yere sahiptir.²⁴⁴ Bu beyanname ile siyasi gerginlik azalmış, partiler arasındaki ilişkilerde sertleşme önlenmiş ve Türkiye’de siyasi hayat istikrar kazanmıştır.

²⁴⁰ Fuat Köprülü, “Son Tebliğin Büyük Mânası”, *Aynı Tarihi*, Temmuz 1947, No:164, s.35-37.

²⁴¹ Erim, “Cumhurbaşkanı İnönü’nün Beyannamesi”, *Ulus*, 12 Temmuz 1947, s.1-3.

²⁴² Karpat, *Türk Demokrası Tarihi*, s.167.

²⁴³ BCA, 490.01/165.658.1; Dr.Kamran Örs, *CHP İzmir Bölge Müfettişi ve İzmir Milletvekili*’dir.

²⁴⁴ Eraslan, “12 Temmuz Beyannamesi”, s.143.

Böylece CHP ile DP arasında yeni bir dönem başlamıştır.²⁴⁵ Bu nedenle 12 Temmuz Beyannamesi ülkemizde çok partili siyasi düzenin kurulması yolunda önemli bir belge olarak değerlendirilmiştir.²⁴⁶

Aslında İnönü tarafsız gibi görünen beyannamesinde, Peker'in ihtilalci bir parti olmakla suçladığı DP'yi savunarak muhalefet partisinin yasal çerçevede hareket ettiğini ve CHP ile aynı koşullarda çalışmasına izin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı olarak her iki partiyi de tarafsız bir şekilde koruyacağını söyleyen İnönü, böylece Peker'in beklentilerine cevap vermemiş ve tavrını dolaylı olarak DP'den yana koymuştur.²⁴⁷

Bu gelişme özellikle DP yöneticilerini memnun etmiştir. Zira İnönü, Peker'in tarafını tutsaydı, muhalefetin elinde Meclis'ten çekilmekten başka seçenek kalmayacaktı. O yolun sonu ise belli değildi. Ya baskı yeniden kurulup tek parti devrine dönülecek ya da halk direnecek ve yine sonu meçhul bir karışıklıklar dönemi başlayacaktı. Bunun için DP, 12 Temmuz Beyannamesi'ne bayrak gibi sarılmış ve Bayar, "12 Temmuz Beyannamesi partinin şahsiyeti maneviyesine maledilmiştir" diyerek bunu açıkça ifade etmiştir. Ayrıca DP yöneticileri, bu görüşü partiye mal etmek için çok uğraşmışlardır.²⁴⁸

Ancak beyanname DP içerisindeki aşırılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Aşırıları göre DP'nin asıl misyonu tek parti rejimini tasfiye etmek ve CHP ile uzlaşma söz konusu olmamalıydı.²⁴⁹

12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra bir durum değerlendirmesi yapmak isteyen DP yöneticileri, 22 Temmuz 1947'de Genel İdare Kurulu'nu toplamışlardır. Toplantıya çeşitli illerden gelen 115 temsilci ile 30 milletvekili katılmıştır.²⁵⁰ Bu nedenle toplantı bir küçük kongre görünümünü almıştır. Görüşme tutanaklarının gizli tutulduğu kongre 24 Temmuz'da sert bir bildiri yayınlamıştır. "Recep Peker Hükümeti eski zihniyetinden ve gidişinden hiçbir şey değiştirmemekte istemektedir."²⁵¹ görüşünün ortaya çıktığı bildiride biçimsel bir muhalefet sürdürmenin bugünkü kötü rejimi

²⁴⁵ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s.186.

²⁴⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.168; Yücel, *Demokrat Parti*, s.68; Eroğul, *Demokrat Parti*, s.58; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.311; Davut Dursun, *Demokratikleşemeyen Türkiye*, s.50.

²⁴⁷ Davut Dursun, *Demokratikleşemeyen Türkiye*, s.50; Yücel, *Demokrat Parti*, s.68.

²⁴⁸ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.59.

²⁴⁹ Yücel, *Demokrat Parti*, s.68.

²⁵⁰ Erim, "Demokrat Partinin Son Tebliği", *Ulus*, 26 Temmuz 1947, s.1-3.

²⁵¹ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.189.

zayıflatmayıp aksine pekiştireceği belirtilmiş, dolayısıyla sadece iktidar değil muhalefet yöneticileri de uyanmıştır. Bu kongreden sonra DP, vargücüyü Peker Hükümetine yüklenmeye başlamıştır.²⁵²

12 Temmuz Beyannamesi CHP içindeki aşırılarla ılımlı grup arasındaki çatışmayı da kısa zamanda ve sert bir biçimde açığa çıkarmıştır. Bu çatışmada aşırılar muhalefete karşı sert bir politika takip edilmesini istiyor ve Başbakan Recep Peker'in şahsında temsil ediliyordu. İlimli grup ise muhalefete karşı daha yumuşak bir tutum içine girilmesini arzu ediyordu. Beyannamenin, üstü kapalı da olsa, DP tarafını desteklemesi Peker'i tedirgin etmiştir. Çünkü Peker'in otoriter ve sert eğilimleriyle muhalefete karşı izlemek istediği politika, İnönü tarafından uygun görülüyordu. İnönü, muhalefete karşı daha yumuşak ve hoşgörülü bir politika izlenmesi gerektiğini düşünüyor ve bu konuda partisini ılımlı bir tavır almaya ikna etmeye çalışıyordu. Oysaki Peker, tek-parti döneminin geleneklerinin sürdürülmesinden yanaydı. Bu durum Cumhurbaşkanı İnönü ile Başbakan Peker arasındaki çatışmayı da açıkça ortaya çıkarıyordu.²⁵³

Recep Peker, siyasi partiler arasında bir hakem bulunması fikrini antidemokratik olduğu gerekçesiyle kabul etmiyordu. İki parti arasında karar verecek tek hakem seçim zamanında millettir. Bu nedenle İnönü, kendisini cumhurbaşkanı seçmiş olan partinin üstünde ve dışında tutamazdı.²⁵⁴

12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra Peker'in çok partili sistemi tutan bir beyannameyi kabul etmesi veya kabul etmiyorsa istifa etmesi gerekiyordu. Oysa Peker, beyannameyle Anayasa'nın Cumhurbaşkanlığı'na tanıdığı yetkilere aykırı saydığı ve Meclis çoğunluğunun kendisini tutacağına inandığı için hükümet başkanlığından çekilmedi. İnönü ile araları açıkça bozulmuş olmasına rağmen başbakan kalmakta ısrar etti. Ancak birkaç ay sonra gerek DP'nin gerekse CHP içerisindeki ılımlıların baskılarına dayanamayıp istifa etmek zorunda kalacaktır.²⁵⁵

İktidarla muhalefet arasındaki gerginliğe son veren ve çok partili siyasi hayatın devam etmesini sağlayan 12 Temmuz Beyannamesi hem CHP'de, hem de DP'de ikilik meydana getirmiş, her iki partide de ciddi sıkıntılara yol açmıştır. CHP içindeki sarsıntı,

²⁵² Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklanmış Kronolojisi 1945-1947*, s.34.

²⁵³ Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s.186-187.

²⁵⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.167.

²⁵⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.168.

Recep Peker'in başbakanlıktan istifasına sebep olmuş, DP içinde de önce Müstakil Demokratlar Grubu'nun, sonra da Millet Partisi'nin doğmasıyla parçalanma sürecini başlatmıştır.²⁵⁶

12. Recep Peker'in İstifa Süreci

Başbakan Recep Peker'in istifa süreci, 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasından sonra başlamıştır. İnönü'nün iki parti arasındaki hakemlik rolünü "antidemokratik" bularak benimsemeyen ve beyannameyi bir "tavsiye" olarak kabul eden Peker, Cumhurbaşkanı ile bir şekilde çatışmaya girecektir. Başbakan bu süreçte İnönü'nün uygulamak istediği ılımlı politikayı tasvip etmeyecek ve İnönü tarafından yalnızlığa terk edilecektir.

12 Temmuz'dan sonra DP yöneticileri, beyannamenin verdiği güvenle, Recep Peker ve hükümetine şiddetle yüklenmeye başlamışlardır. Amaçları Peker'i istifaya zorlamaktır. Bu durum DP sözcüsü Fuat Köprülü'nün ağzından; "Tarih, Peker Kabinesi'nin istifasını bu kabinenin ilk ve son hizmeti olarak kaydedecektir" şeklinde, sert bir biçimde ifade edilmiştir.²⁵⁷ Bu nedenle DP yöneticileri, beyannameye karşın Peker Hükümeti'nin kendilerine karşı olan tutumlarında herhangi bir değişiklik olmadığını sürekli gündemde tutmuşlardır.

Recep Peker bu süreçte sadece DP'nin sert muhalefetine maruz kalmamıştır. Kendi partisi içinde, muhalefete karşı daha yumuşak bir tutum içine girilmesini isteyen "ılımlılar" da Peker'i sert biçimde eleştirmeye başlamış ve ona karşı açıkça cephe almışlardır. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra, CHP içerisinde var olan iki grup iyice belirmiştir.

Recep Peker'in önderlik ettiği eski kuşak partililerden oluşan birinci grup "aşırılar" olarak nitelendiriliyor ve muhalefetle herhangi bir uzlaşma istemiyorlardı. Bu grup, muhalefet saflarında doğrudan doğruya, rejime karşı olan gericiilerin bulunduğunu ve bunların iktidarı tekrar kendi ellerine geçirmek istediklerini iddia ediyorlardı.²⁵⁸

Buna karşın daha uysal olan ve "ılımlılar" olarak nitelendirilen ikinci grup genç CHP'lileri içine alıyordu. Bu grubun önderliğini; Nihat Erim üstlenmişti.²⁵⁹ Demokrasi konusunda alışma devrinin artık kapandığına inanan Erim, demokratik devrin

²⁵⁶ Yücel, Demokrat Parti, s.68.

²⁵⁷ Gürkan, Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın, s.286.

²⁵⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.169.

²⁵⁹ gös.yer.

gereklerini rejim ve partiler açısından, ele alma zamanının geldiği fikrindeydi. Türkiye’de çok partili hayat istikrara kavuştuğuna göre, CHP içinde de demokratik esas ve metotlara göre ayarlama yapılmalıydı.²⁶⁰ Erim’in düşüncelerinden anlaşılacağı üzere, ılımlı grup, ilk olarak CHP’nin kendi fikir ve iç yapısında, gerekli düzenlemelerin yapılmasını istiyordu. Üstelik ılımlılar İnönü tarafından destekleniyordu.

Aslında Peker, 4 Ağustos’ta İnönü’nün yanına gelerek, başbakanlık görevinden çekilmek istediğini belirtmiştir. Gerekçesi ise, İnönü’nün 12 Temmuz beyannamesinden sonra uygulamak istediği yeni politikayı takip etmek istememesidir. Ancak İnönü, Peker’in bu isteğini kabul etmemiş, en azından meclisin açılmasına kadar Peker’in görevine devam etmesini istemiştir.²⁶¹

Peker’in İnönü ile bu görüşmesinden sonra, basında Peker’in istifa edeceği haberleri yazılmaya başlamıştır.²⁶² Basın İnönü tarafından yalnız bırakılan Peker’i artık desteklemeye başlamıştır. Kısacası, 12 Temmuz beyannamesinden sonra, tüm muhalefet odakları Peker’e yüklenmeye başlamıştır. Bu durumu Hüseyin Cahit Yalçın şöyle değerlendirmiştir: “CHP’nde itidale, geniş demokrasi prensiplerinin kabulünü ve DP’nin demokratik esaslara göre teşkilatlandırılmasına dair bariz bir cereyan vardır. DP içinde mutediller seslerini yükseltmeğe başlamışlar ve parti içinde bir ekseriyet haline gelmişlerdir. Halbuki Recep Peker kabinesi, müfritlerin kabinesidir. Binaenaleyh iktidar mevkiini terk etmesi icap edecektir.”²⁶³

Peker, 13-14 Ağustos tarihlerinde, İnönü ile tekrar görüşmüş ve İnönü’den olumlu tepkiler almıştır. Peker bu görüşmelerde İnönü’den iktidar-muhalefet ilişkilerine karşınmasını istemiştir.²⁶⁴

İnönü 16 Ağustos’ta Peker’le birlikte İstanbul’a hareket etmiştir. Bu durum Peker’i oldukça memnun etmiştir. Seyahat sırasında İnönü, Peker’den Polis Vazife ve Selahiyet Kanununun 18.maddesindeki değişikliğin, meclis toplantısına yetiştirilmesini istemiştir. Peker “kanunu sevk edebiliriz ama çıkaramayız.” demiştir. Aslında, bu

²⁶⁰ Gürkan, Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın, s.282.

²⁶¹ İnönü, Defterler 1919-1973, s.471.

²⁶² Vatan, 11-13-15 Ağustos 1947; Cumhuriyet, 23 Ağustos 1947, s.1.

²⁶³ Yalçın, “Kabine Hakkındaki Hücumlar”, Tanin, 14 Ağustos 1947, s.1-3.

²⁶⁴ Gevgili, Yükseliş ve Düşüş, s.62.

kanunun değiştirilmesini, DP de istemektedir ve Peker, DP'ye taviz vermek anlamına geleceği için, bu maddede değişiklik yapılmasına pek yanaşmamaktadır.²⁶⁵

Peker, 22 Ağustos'ta İnönü'ye, parti grubundan güvenoyu almak istediğini bildirmiştir. İnönü, Peker'in bu isteğini, "Bana karşı gibi bir manası da var." şeklinde not etmiş ve İstanbul Valisi Kırdar'ın, Peker'i sınırlı bulduğunu belirtmiştir.²⁶⁶ Peker bu karan parti içindeki durumunu güçlendirmek için almıştı. Böylece milletvekillerine CHP'ye kendisinin egemen olduğunu gösterecekti. Zira "ılımlılar" sürekli ve sert bir biçimde kendisini eleştiriyordu. Daha da önemlisi İnönü ile giriştiği çatışma herkes tarafından açıkça biliniyordu.

Meclis yaklaşık iki aylık bir aradan sonra, 25 Ağustos 1947 tarihinde toplanmıştır.²⁶⁷ Ancak beklenen asıl gelişme bir gün sonra toplanacak olan CHP Grup toplantısı olmuş ve basın meclisin açılmasından çok bu konu üzerinde durmuştur.²⁶⁸

Nihayet CHP Grubu 26 Ağustos 1947 tarihinde toplanmıştır. Toplantıda, Seyhan Milletvekili Cavit Oral ve arkadaşları tarafından grup başkanlığına bir önerge verilmiştir.²⁶⁹ Önergede 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonraki durum ve politika hükümetten sorulmuştur.²⁷⁰ Bunun üzerine Peker, hükümetin iç politikası hakkında uzun bir konuşma yapmıştır.²⁷¹

Peker, konuşmasına; "Bugün-huzurunuzun günün mühim meselesi halini alan iç politikamız üzerinde izahlar yapmak ve tuttuğumuz yol hakkında takdirinizi yoklamak için çıktık" diyerek başlamış ve konuşmasında değineceği konuları şu şekilde belirtmiştir: "İç politikamızın güdümü üstünde izahlar yaparken her tarafa düzen vazifeleri hatırlatmak için son bir iki ay zarfında başlayıp bilhassa son günlerde kesafetini artıran siyasi tahammüllere temas edeceğim."²⁷²

Peker, hükümet olarak ağır bir vazife üstlendiklerini ve bunu başarabilmek için grup genel kurulunun açık oyuna ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Gruptan güvenoyu istemesinin sebeplerini ise şu şekilde izah etmiştir: "Bilhassa son ay içinde muhitte öyle

²⁶⁵ İnönü, *Defterler 1919-1973*, s.472.

²⁶⁶ İnönü, *Defterler 1919-1973*, s.474.

²⁶⁷ *Ulus*, 26 Ağustos 1947, s.1.

²⁶⁸ *Akşam*, 25 Ağustos 1947, s.1; *Cumhuriyet* 23 Ağustos 1947, s.1; *Vatan* 24 Ağustos 1947, s.1.

²⁶⁹ *Bİla*, CHP, s.123.

²⁷⁰ *Toker, Tek Partiden Çok Partiye*, s.197.

²⁷¹ *Aydın Tarihi*, Ağustos 1947, No:165, s.11-27.

²⁷² *Aydın Tarihi*, Ağustos 1947, s.12.

bir hava yayılmıştır ki hemen her yerde hükümetin çekilip çekilmeyeceği soruşturuluyor. Muhafif sözcüler ve yazarlar kendi görüşlerinin ve isteklerinin neticesini aksettiren ifadelerle hükümetin çekilmesi lâzım geldiğini söylüyorlar. Hükümetin kendi partisinin çokluğu nezdinde itibarını kaybettiğini söyleyerek iktidardan çekilmemizin bir emrivaki olduğunu da yayıyorlar ve hakikatte bu çekiliş lüzumunu bir oldu bitti gibi gösteriyorlar. Bence tatilden dönen grubun ilk işleri arasında bu şüpheyi aydınlatmak ve hükümetin ne derece güvene lâyık olduğunu göstermek esaslı bir vazifedir.”²⁷³

Hükümeti hakkında yapılan “otoriter” ve “totaliter” suçlamalarına değinen Peker, totaliterliği insanlığın yüz karası olan bir diktatörlük zihniyeti olarak açıklamış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin katiyen bir totaliter devlet olmadığını vurgulamıştır. Buna karşın otoriteyi meşru her hükümetin birinci vazifesi olarak açıklamış ve bu iki kavramın, muhalefet tarafından iktidarı kötölemek için, kasten karıştırıldığını vurgulamıştır.²⁷⁴ Otorite kavramı üzerinde önemle duran Peker, hükümetinin otoriter olduğunu kabul etmiştir.

Konuşmasına “baskı” şikayetleriyle devam eden Peker, hükümetin muhalefete baskı yaptığı iddialarını bir kez daha reddetmiştir. Ardından 12 Temmuz Beyannamesi’ne değinmiş ve beyannameyi bir “tavsiye” olarak gördüğünü belirtmiştir.²⁷⁵

Peker’e göre 12 Temmuz Beyannamesi; “Memlekette demokratik hayatı kurma yolunda yürürken mütemadi çatışıp çarpışmalarla münasebetlerin husumet haline inkılâp etmesini önleyerek bu istidadi gösteren havanın zehirini almak, bu havayı yumuşatıp insan grupları içinde anlayışı birbirine yaklaştırmak için yapılmış bir tavsiyedir” Beyannamenin yayınlanmasından sonra İnönü’nün artık eleştirilmediğini belirten Peker, tüm eleştirilerin yoğun bir şekilde hükümete yöneldiğini vurgulamış ve İnönü ile aralarında hiçbir ihtilafın olmadığını söylemiştir.²⁷⁶

Peker’in konuşmasından sonra söz alan milletvekilleri, sert çıkışlar yaparak hükümeti ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Eleştirilerin en ağırını; “Şimdi bizden oy alıp,

²⁷³ Ayın Tarihi, Ağustos 1947, s.14.

²⁷⁴ Ayın Tarihi, Ağustos 1947, s.15-16.

²⁷⁵ Ayın Tarihi, Ağustos 1947, s.17.

²⁷⁶ Ayın Tarihi, Ağustos 1947, s.23.

meclis ve grup benimle beraberdir diye mi İnönü'nün karşısına çıkacaksınız?" diyen Hamdullah Suphi Tanrıöver yapmıştır.²⁷⁷

Yedi saat süren görüşmeler sonucunda, Peker'in talebiyle güvenoyuna geçilmiştir. Yapılan açık oylamada Peker Hükümeti, 302 oyla güvenoyu almıştır. Ancak 35 kişi aleyhte oy vermiştir. Aslında oybirliğine alışımsı bir partide bu, büyük bir güvensizlik ifadesi olmuştur.²⁷⁸

Güvenoylaması basında büyük yankılar uyandırmıştır. Nadi; "Hükümetin çekildiğine, çekilmek üzere olduğuna dair laflardan beri arkası kesilmeyen dedikodular, bu akşam geç saatlerde verilen güven oyunundan sonra her halde sona erecektir."²⁷⁹ demiştir. Atay da, Nadi'yle aynı görüşü paylaşmakta ve "Peker'in istifa edeceği söylentilerinin artık biteceğini." belirtmiştir.²⁸⁰ Sadak ise, "Her parti grubunun her meselede her hükümete mutlaka ittifakla itimat reyî vermelerinin zarurî veya faydalı görüldüğü devirlerden çok şükür uzaklaşıyoruz." demiştir.²⁸¹

Hükümete ret oyu veren 35'ler grubu hakkında ise Nadi; "Bir defa 35 delikanlının temsil ettiği yeni ruh, Halk Partisi safları arasında gerçekten 35 rakamıyla çerçevlendirilmeyecek kadar yaygındır." demiş ve CHP içindeki muhaliflerin sayısının daha fazla olduğunu belirtmiştir.²⁸²

CHP grubundan istediği güveni alan Peker, 3 Eylül'de İnönü ile bir görüşme yapmış ve hükümetin yıprandığını, bazı bakanlardan memnun olmadığını belirterek hükümet değişikliğine gitmek istediğini söylemiştir.²⁸³ Recep Peker bu değişikliği Meclis tatile girdikten sonra yapmak isteyince İnönü ile arasında şiddetli bir çatışma olmuştur. Çünkü İnönü bu değişikliğin Meclis tatile girmeden önce yapılması gerektiğini, aksi halde Meclis'i bu iş için tekrar toplantıya çağıracağını belirtmiştir.²⁸⁴

Bu gelişme üzerine Peker, 4 Eylül'de istediği değişiklikleri yapmak için bir kez daha Meclis Grubundan yetki istemiştir. Grupta, Peker'e karşı sert eleştiriler yapılmıştır. Eleştiriler, böyle bir girişimde hükümetin toptan istifa etmesi gerektiği yolunda

²⁷⁷ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.199.

²⁷⁸ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.60.

²⁷⁹ Nadi, "Hava", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1947, s.1-3.

²⁸⁰ Atay, "Rivayetler Buhranının Sonu", *Ufuk*, 27 Ağustos 1947, s.1-3.

²⁸¹ Sadak, "Parti Grubu Hükümete Niçin İtimat Reyî Verdi?", *Akşam*, 28 Ağustos 1947, s.1-3.

²⁸² Nadi, "Söylenenler ve Görülenler", *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1947, s.1-3.

²⁸³ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.202.

²⁸⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.171.

olmuştur. Sonuçta Peker, 194 oyla kabinede değişiklikler yapmak üzere parti meclis grubu'nun onayını almıştır. Ancak muhalif oyların sayısı 47'e çıkmıştır.²⁸⁵

Peker, parti grubundan aldığı onaydan sonra altı bakanı değiştirmiştir: Münir Birsnel, Cemil Cahit Toydemir'in yerine Milli Savunma Bakanı; Münir Hüsrev Görele, Şükrü Sökmensüer'in yerine İçişleri Bakanı; Cavit Ekin, Tahsin Bekir Balta'nın yerine Ekonomi Bakanı; Şevket Adalan, Faik Kurdoğlu'nun yerine Tarım Bakanı; Tahsin Bekir Balta, Sadı Irmak'ın yerine Çalışma Bakanı; Halit Nazmi Kesmir, Atif İnan'ın yerine Ticaret Bakanı olmuştur.²⁸⁶ Yeni bakanlar 5 Eylül'de Cumhurbaşkanı'na takdim edilmiş ve görevlerine başlamışlardır.²⁸⁷

13. Recep Peker'in İstifası

12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra siyasi çevreler, Peker'in istifasını bekliyordu. Buna karşın Peker, beyannameden sonra uygulanacak olan politikada konusunda İnönü ile anlaşmazlığa düşmesine rağmen görevine devam etmişti. Ancak bu süreçte hem CHP içindeki "ılımlı" grubun hem de DP'nin ağır eleştirisine maruz kalan Peker Hükümeti yıpranmıştı. Üstelik İnönü ile giriştiği mücadele herkes tarafından biliniyordu ve bu nedenle Peker'in istifası beklenen bir gerçektir.

Beklenen olay, CHP Divanı'nın 1947 kurultayına sunulacak tüzük tasarısını görüşmek üzere toplandığı, 8 Eylül 1947 tarihinde gerçekleşmiştir.²⁸⁸ Peker bu toplantıda kendisine, daha önceki başbakanlar gibi, parti genel başkanvekilliğinin de verilmesini istemiştir. Ancak parti divanında, Peker'in bu isteğine şiddetle karşı çıkmıştır. Karşı çıkanların en başında; "Belki prensip olarak bu teklif doğrudur. Fakat Recep Peker otoriter ve totaliter bir şahıstır. Onunla şimdi, bu statüsünde uğraşmıyoruz. Bir de partiyi ele geçirirse ne olur?" şeklinde konuşan Nihat Erim vardı. Teklifi parti divanı tarafından reddedilen Peker, aynı günün akşamı Çankaya'ya giderek İnönü ile bir görüşme yapmış ve istifa için kesin kararını İnönü'ye bildirmiştir.²⁸⁹

²⁸⁵ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.202-204.

²⁸⁶ İnönü, *Defterler 1919-1973*, s.476.

²⁸⁷ *Ayın Tarihi*, Eylül 1947, No:166, s.3.

²⁸⁸ *Ayın Tarihi*, Eylül 1947, s.5.

²⁸⁹ İnönü, *Defterler 1919-1973*, s.477; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.206; Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.65.

Recep Peker, 9 Eylül 1947 tarihinde yazılı istifasını Cumhurbaşkanı'na vermiş ve istifasına neden olarak sağlık durumunu göstermiştir. Peker'in istifasını kabul eden İnönü, yeni kabineyi kurma görevini Hasan Saka'ya vermiştir.²⁹⁰

Peker'in istifası hem CHP'de, hem DP'de ve hem de demokrasi taraftarı pek çok kimsede belirli bir ferahlık sağlamıştır.²⁹¹ Böylece, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş sürecine devam edileceği kesin olarak anlaşılmıştır.²⁹²

Bayar, istifayı olumlu karşıladıklarını söylemiş ve partisinin siyasi başarısı olarak değerlendirmiştir. CHP içinde ise istifanın sonucu, parti içindeki ılımlı kanadın sertlik yanlısı gruba karşı kesin bir zafer kazanması olmuştur. Böylece CHP içinde İnönü'nün de desteğini alan gençlerden oluşan ılımlı ve liberal eğilimli grup parti yönetimini etkilemeye başlamıştır.²⁹³

Peker'in istifa nedeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Vatan Gazetesi, Başbakan'ın ılımlı yeni İçişleri Bakanı Hüsrev Göle ile anlaşamamasını görünürdeki sebep olarak duyurmuştur.²⁹⁴ Asım Us ve Metin Toker, Peker'in istifa nedenini CHP genel başkanvekili olma isteğinin parti divanı tarafından reddedilmesine bağlamıştır.²⁹⁵ Ancak Peker, parti divanı toplanmadan önce istifa kararını bakan arkadaşlarına bildirdiğini söylemiş ve bu iddiaları reddetmiştir.²⁹⁶

ılımlı grubun lideri Erim, Peker'in istifasının asıl nedenini "Türk halk efkarının şiddetli ve dayanılmaz baskısı" olarak değerlendirmiştir. Erim'e göre Peker, 12 Temmuz Beyannamesi'ni kabul etmeyen tek kişidir ve muhalefete hiçbir hak tanımayan politikası yüzünden çok partili hayat çıkmaza girmiştir.²⁹⁷ Erim'in bu iddiasına cevap veren Peker, istifasının nedenini şöyle açıklamıştır: "Her cephesi bir buhran arzeden iç ve dış vaziyetler içinde Cumhurbaşkanı ile benim aramda mevcut anlaşmazlığı her gün biraz daha mühim arızalara uğratması ihtimalinden kaçınarak istifa ettim."²⁹⁸

²⁹⁰ *Aydın Tarihi*, Eylül 1947, s.5.

²⁹¹ Yeşil, *Çok Partili Hayata Geçiş*, s.99.

²⁹² Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s.188.

²⁹³ gös.yer.

²⁹⁴ *Vatan*, 1 Eylül 1947, s.1.

²⁹⁵ Asım Us, *Asım Us'un Hatıra Notları (1930-1950)*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s.716; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.205.

²⁹⁶ *Ulus*, 20 Aralık 1947, s.1-3.

²⁹⁷ Erim, "Bay Peker ve Meselesi", *Ulus*, 4 Aralık 1947, s.1-3.

²⁹⁸ *Ulus*, 20 Aralık 1947, s.1-3.

Recep Peker'in istifası 12 Temmuz Beyannamesi'nin doğal bir sonucudur. Bu beyannameden sonra İnönü, muhalefete karşı daha hoşgörülü bir politika takip edilmesini istemiş ve Peker'e karşı "ılımlı" grubu desteklemiştir. Muhalefete karşı politikasını değiştirmeyen Peker ise İnönü ile mücadeleye girişmiş ve bu mücadeleyi kaybederek siyasi hayattan çekilmek zorunda kalmıştır.

D. Ekonomik Gelişmeler

Recep Peker, genel sekreterliği döneminde Türkiye'nin devletçilik ilkesi ile kalkınacağına inanmış ve bu ilkenin parti programına girmesini sağlamıştır. Devletçiliği, sürekliliği olan bir politika olarak gören Peker, liberal ekonomiyi her fırsatta eleştirmiştir. Ancak her alanda liberal rüzgarların estiği bir dönemde başbakan olan Peker, bu havaya uygun olarak hükümet programında, ekonomik alanda çeşitli liberal tedbirler ileri sürmüştür. Bu nedenle Peker'in başbakanlığı, aynı zamanda devletçiliğin bir iktisat politikası olarak tasfiye edilmeye başladığı dönem olmuştur.²⁹⁹

Recep Peker Hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle bozuk bir ekonomi devralmış ve zor bir dönemde işbaşına gelmiştir. Bu nedenle Peker'in 14 Ağustos 1946'da Meclis'e sunduğu hükümet programında ekonomik meselelerin çözümü önemli bir yer tutmuştur. Bu konuda ticaret, sanayi ve madenler, tarım, orman ve toprak meseleleri, ulaştırma, gümrük ve tekel konularında geniş bir düzenlemeden bahsedilmiştir.³⁰⁰

Hükümetin programda belirttiği ilk hedef; "Memleket ticaretinde harbin bozduğu düzeni iade etmek" olmuştur.³⁰¹ Çünkü Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmadığı halde savaşın kuvvetli etkilerini hissetmiştir. Savaşa girme ihtimali karşısında uygulanan seferberlik, devlet için ağır masraflar yarattığı gibi, aktif nüfusun önemli bir kısmını üretimden çekmekle, çeşitli sektörlerde bir işgücü kıtlığına neden olmuş ve böylece üretim aksamıştır. Devlet artan masraflarını vergiler yerine Merkez Bankası'na başvurarak karşılayabildiğinden para tedavülü çok genişlemiştir.³⁰² Tedavüldeki para 1938'de 219 milyon TL iken, 1940'ta 433 milyon TL'ye, 1944'te ise

²⁹⁹ Korkut Boratav, "Türkiye'de Devletçilik", C.D.T.A., C.II, İletişim yay., İstanbul ?, s.414.

³⁰⁰ Sait Aşgün, Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları, Altınarı Ofset, Karaman 2001, s.19.

³⁰¹ Hükümetin Programı, s.13.

³⁰² Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür yay., İstanbul 1980, s.88.

944 milyon TL'ye yükselmiştir.³⁰³ Aynı zamanda ithalat güçleşerek önemli ölçüde azalmıştır. İthalatın güçleştiği, üretimin aksadığı bir sırada, para tedavülünün genişlemesi şiddetli bir enflasyona neden olmuştur.³⁰⁴

Bu şartlar altında iktisat politikası büyümeyi ve gelişmeyi hızlandırmak hedefinden ziyade mal darlığını hafifletmek, fiyat artışlarını frenlemek, karaborsa ile mücadele etmek, halk sıkıntı çekerken bazı kimselerin aşırı kazançlar elde etmeleri şeklindeki sosyal adaletsizlikleri düzeltmek gibi hedeflere yönelmiş ve devlet, "Milli Koruma Kanunu", "Varlık Vergisi" gibi birtakım katı savaş ekonomisi tedbirlerine başvurmak zorunda kalmıştır.³⁰⁵

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk iktisadi düşüncesindeki gelişime, dış dünyada meydana gelen gelişmeler yön vermiştir. Türkiye 1946'da, iki ekonomi politikası arasında tercih yapmak zorunda kalmıştır. Birincisi Sovyetler Birliği'nin ekonomik sistemi, ikincisi ise ABD'nin ekonomik anlayışıdır. Soğuk savaşın, sıcak savaşın hemen arkasında başlaması ise Türkiye'nin tercihini kolaylıkla yapmasına neden olmuştur.³⁰⁶ Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit nedeniyle Batı'ya yönelen Türkiye, siyasi ve ekonomik menfaatlerinin Batı'da olduğunu görmüştür.³⁰⁷

Savaşın sonra Batı Dünyası, ABD önderliğinde uluslararası ekonomik işbirliği içine girmiştir. Dış kredi ve yardımlarla Avrupa'nın yeniden imarı ve kalkındırılması, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkeler tarafından yapılacak yardımlarla, az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının desteklenmesi hedef kabul edilmiştir. Bu sebeplerle 1946'dan itibaren Türkiye'de de daha liberal bir ekonomi politikası izlenmesi, özel teşebbüsün teşviki, dışarıdan yardım ve kredi temini, dış ticaretin serbestleştirilmesi akımları kuvvet kazanmaya başlamıştır.³⁰⁸

Böylece Türkiye'de, liberal ekonomik görüşler adeta resmileşerek düşünce yaşamına egemen olmuş, gerek CHP ve gerekse DP, devletçiliğe karşı bir tutum içerisine girmiştir.³⁰⁹

³⁰³ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s.319.

³⁰⁴ Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, s.88.

³⁰⁵ gös.yer.

³⁰⁶ Tefik Çavdar, "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", C.D.T.A., c.IV, İletişim yay., İstanbul ?, s.1081.

³⁰⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.127.

³⁰⁸ Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, s.187.

³⁰⁹ Çavdar, "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", s.1081.

CHP, devletçi politikaların eski bir uygulayıcısı olarak, tümden bir reddetme eğilimi göstermemekle birlikte, "karma ekonomi" kavramı altında eski devletçilik yaklaşımını ılımlılaştırmaya çalışmıştır. Buna karşılık DP, ekonomik alandaki tüm bozuklukların, yoksulluğın ve ekonomik geri kalmışlığın nedenini devletçilik olarak tanımlamış ve özel girişimi destekleyen liberal bir iktisadi düşüncenin önderliğini yapmıştır.³¹⁰

Bu gelişmeler nedeniyle CHP, 1946'dan itibaren ekonomik uygulamalarda çeşitli liberal tedbirler alma gereği duymuştur.³¹¹ Bu tedbirlerin en emlisi Peker'in Başkanlığı döneminde alınan "7 Eylül Kararları"dır.

1. 7 Eylül (1946) Kararları

Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı sonrası yeni ekonomi politikası, Recep Peker Hükümeti'nin 7 Eylül 1946'da aldığı ekonomik kararlarla başlamıştır. 7 Eylül Kararları ile 0.56 dolar olan Türk Lirasının değeri 0.36 dolara indirilmiştir. Başka bir ifade ile 1 doların karşılığı 2.80 TL olarak tespit edilmiştir.³¹² Böylece % 116 oranında devalüasyon kararı alınmış ve Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu gerçekleşmiştir.³¹³

7 Eylül Kararları ile Türk parasının yeni değeri daha gerçekçi bir biçimde saptanmış, ithalat kolaylaştırılmış, sanayi malları ile orman ürünleri fiyatlarında indirim yapılmış ve spekulatif işlemleri önlemek amacıyla Ziraat Bankası aracılığıyla altın satışı ngrlmştir. Tüm bu kararların ortak hedefi, Türkiye'nin yeni uluslararası ticaret koşullarına uyumunu sağlamaktır.³¹⁴

Aşında daha II. Dünya Savaşı sürerken, ABD'de Bretton Woods'ta 1-22 Temmuz 1944'te konusu savaştan sonraki uluslar arası ticaret ve para rejimi olan bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansa 44 ülke katılmıştır. Konferansta, savaş sonrasında durumlarını düzeltmek için paraya gereksinimi olan ülkelere kredi sağlamak amacıyla Dünya Bankası (IBRD) ile bu kredileri ya da uluslar arası alanda sağlanmış olan öteki kredileri ödemekte güçlük çekecek ülkelere para sağlayarak kambiyo kurlarının bozulmamasını, kararlı tutulmasını sağlamak amacıyla Uluslararası Para

³¹⁰ avdar, "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", s.1081.

³¹¹ Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, s.90.

³¹² Avcioğlu, Türkiye'nin Düzeni, s.90.

³¹³ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", ağdaş Türkiye (1908-1980), C.IV. Cem yay., İstanbul 1992, s.342.

³¹⁴ Timur, ok Partili Hayata Geçiş, s.126.

Fonu (IMF) kurulması kararlaştırılmıştır. Her ikisinin de amacı uluslar arası ticareti geliştirmektir. Ayrıca konferansta doların değerinin altına göre hesaplanacağı, öteki ülkelerinde para değerlerini buna göre ayarlayacakları kararlaştırılmıştır.³¹⁵

1947 yılında faaliyete geçen Uluslararası Para Fonu (IMF) 27 Eylül 1947 tarihinde Türkiye'nin başvurusunu da karara bağlamak durumundaydı. Bu bakımdan 7 Eylül Kararları, hükümet temsilcilerinin açıkça belirttikleri gibi, bu sorunu da çözmek istemiştir.³¹⁶

7 Eylül Kararları'nın bir aya yakın bir zaman dilimi içinde, tüm yönleri ile incelenerek alındığını belirten Peker, daha hükümet programı hazırlanırken devalüasyon ihtiyacının kendini gösterdiğini, bu nedenle de hükümet programında milli paradan bahsetmediğini söylemiştir.³¹⁷

Recep Peker, hükümetin bu kararları almasındaki sebepleri şöyle izah etmiştir:

1. Takas ve kliring sözleşmesinin dış ticarete istenen neticeyi vermemesi.
2. Yabancıların Türk ürünlerini pahalı bulması ve primli para sisteminden şikayetçi olması bu nedenle ihracatın azalması.
3. Türkiye'deki üreticilerin, ürettikleri ürünlerden az gelir elde etmeleri ve bu durumdan memnun olmamaları.
4. Türkiye'nin Bretton Woods'a katılma isteği.³¹⁸

Peker'e göre 7 Eylül Kararları ile ortaya çıkacak sonuçlar ise şunlardır:

1. Bretton Woods Antlaşması ile Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu'na (IMF) iştiraki gerçekleşecek ve döviz fiyatının artırılması sayesinde ihracatın artırılması sağlanacaktır. Böylece yurt dışına satılacak ürünlerin değeri artacak ve bu durum üreticilerimizi memnun edecektir.
2. Bu kararlarla dış pazarları kaybetme tehlikesi önlenecektir.
3. Bu operasyon sayesinde ele geçecek bol dövizle ithalat geniş ölçüde beslenecektir. Ayrıca pazarlarımızda bol ithalat eşyasının bulunması ucuzluğu beraberinde getirecektir.

³¹⁵ Yetkin, Karşıdevrim, s.326-327.

³¹⁶ Timur, Çok Partili Hayata Geçiş, s.126-127.

³¹⁷ Peker, Başbakan Recep Peker'in Cumhuriyetin 23.Yıl Dönümü Bayramı Açış Söylevi, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1946, s.6.

³¹⁸ Peker, Cumhuriyetin 23.Yıl Dönümü Bayramı Açış Söylevi, s.7.

4. İthalat ve ihracat sirkülasyonunun işlemesi ile Türkiye’de ekonomik hayat düzelecektir.

5. Bu tedbirler pahalılığa karşı başarılı bir savaş açmak için sağlam ve devamlı sonuçlar verecektir.³¹⁹

Ancak 7 Eylül 1946 tarihli, ekonomik kararlar hükümetin beklediği sonuçları vermemiştir. Bu kararlardan sonra hükümetin kontrolünden kurtulan esas tüketim maddelerinin satışı birden yükselmiştir. Hayat pahalılığı daha da artmış ve ithal mal fiyatları hızla yükselmiştir. 1938 için 100 rakam esas alındığında, fiyatlar Ağustos 1946’da 386.8 ve Eylül öniemlerinden hemen sonra 412.9’a yükselmiştir.³²⁰ Bununla birlikte kararların ihracatı teşvik amacı da gerçekleşmemiştir. Aksine, uzunca bir dönem boyunca fazlalık gösteren ticaret dengesi 1947 yılından itibaren açık vermeye başlamıştır.³²¹

Alınan tedbirler ticarete serbestlik vermiş ancak, ekonominin diğer sektörlerine, özellikle üretimle yatırımlara hiç dokunulmamıştır. Maaşlar ve işçi ücretleri aynı kaldığı için hayat pahalılığının artması ile dar gelirli grupların hayat seviyesi daha da düşmüştür. Böylece hükümete karşı duyulan hoşnutsuzluk artarak devam etmiştir.³²²

DP sözcüleri 7 Eylül Kararları’nı çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerin temelini, kararların pahalılık ve sıkıntı getirdiği düşüncesi oluşturmuştur. Bunun dışında, devalüasyon oranının yüksek tutulduğu ve çeşitli spekülasyonlara yol açılarak haksız kazançlar sağlandığı gibi iddialar ileri sürülmüştür. DP özellikle hayat pahalılığını hükümete karşı bir silah gibi kullanmıştır.³²³

7 Eylül Kararları’nın beklentileri karşılamaması, hükümetin eleştirilmesine neden olmuştur. Sadak’a göre; “Bir aydan beri fiyatlar bilhassa zaruri hava-yiç fiyatları artmış, bu yüzden hayat pahalılığı derdi çoğalmıştır”.³²⁴ Fenik’e göre hükümet, bu tedbirleri alırken vatandaşların gelirleriyle sarf edebildiklerini ayarlamamıştır.³²⁵

³¹⁹ Peker, Cumhuriyetin 23.Yılı Dönümü Bayramı Açış Söylevi, s.7.

³²⁰ Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye, s.34.

³²¹ Erdoğan Aklın, “Dış Ticaret”, C.D.T.A., C.II, İletişim yay., İstanbul ?, s.451.

³²² Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.151.

³²³ Timur, Çok Partili Hayata Geçiş, s.127.

³²⁴ Sadak, “Mali, İktisadi Tedbirler Hakkındaki Tenkidler Dolayısıyla”, Akşam, 26 Ekim 1946, s.1-3.

³²⁵ Fenik, “Tedbirlerin Neticesi Anlaşıyor”, Vatan, 24 Ekim 1946, s.1-3.

Yalman ise hükümetin bu kararları ekonomi çevrelerine danışmadan aldığını belirtmiş ve bunun sonucunda hata yaptığını vurgulamıştır.³²⁶

Karpat ise 7 Eylül Kararları'nı şöyle eleştirmiştir: "Bu tedbirler memleketin içinde bulunduğu gerçek toplumsal ve ekonomik şartlara dikkat edilmeksizin alınmıştır. Paranın birkaç elde toplanmakta olduğu ve ekonomik olmayan maksatlarla harcandığı gözden kaçırılmış, halk kitlelerinin satın alma kuvvetinin çok düşük olduğu unutulmuştur. Bu tedbirler nispeten küçük bir grup teşkil eden iş adamlarının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere alınmış görünüyordu."³²⁷

Neticede Recep Peker Hükümeti isabetsiz ekonomik tedbirlerle işe başlamış ve bu durum hükümetin itibarını düşürerek halkı muhalefete daha da yaklaştırmıştır.³²⁸

7 Eylül Kararları'nın araştırmamız açısından önemi ise, genel sekreterliği döneminde katı devletçiliği ile tanınan Recep Peker'in, başbakanlık döneminde liberal ekonomi politikasını uygulamaya başlamasıdır.

E. Eğitim ve Kültür Alanındaki Gelişmeler

1. Hükümetin Milli Eğitim Politikası ve Uygulamaları

Recep Peker, hükümet programında "Milli Eğitim" ile ilgili temel politikasını şöyle belirtmiştir: "Öğretimin her kademe ve nev'indeki Türk gençliğinde milli duygunun kuvvetlenmesi ve gençlerimize Türk inkılabının fikirlerini benimsetmesi, Türk tarihi mefahirinin öğretilmesi öğretim ve eğitim çalışmalarımızın esası olacaktır."³²⁹

Programda "öğretmen ihtiyacına" da değinilmiş ve öğretimin her kademesi için, ihtiyacı karşılayacak sayıda öğretmen yetiştirileceği belirtilmiştir.³³⁰ Bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı öğretmen yetiştiren kurumlarda düzenlemeler yapmış ve öğretmen okulları eğitim enstitüleri şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. İlk olarak bine yakın öğrenci sayısıyla Ankara, İstanbul ve Balıkesir Eğitim Enstitüleri kurulmuştur.³³¹

Hükümet programında belirtilen; "Liseleri bitirip olgunluk imtihanlarını vermiş olan gençlerin burslu veya yatılı olanlara ait müsabaka dışında üniversite fakültelerine

³²⁶ Yalman, "Yeni İktisadi Tedbirler Mutlak Başarı Temin Etmelidir", Vatan, 15 Eylül 1946, s.1-3.

³²⁷ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.150.

³²⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.151.

³²⁹ Hükümetin Programı, s.22-23; Neşe Erdilek, "Hükümetler ve Programları", C.D.T.A., C.IV, İletişim yay., İstanbul ?, s.986.

³³⁰ Hükümetin Programı, s.23-24.

³³¹ BCA, 030.10/14.81.7

ve yüksek okullara girebilmelerini önleyen kayıtlar ve imtihanlar kaldırılacaktır”³³² vaadi gerçekleştirilmiş ve olgunluk sınavını başaran 5710 öğrenci, yeni bir sınava tabi tutulmadan üniversitelere kabul edilmiştir.³³³

Programda “Köy Enstitü”lerine de değinilmiş ve bu okullardan mezun olacak gençlerin yeterli bilgi ile tam bir milli duygu içinde yetiştirileceği vurgulanmıştır.³³⁴ Bu amaçla köy enstitülerinin programları ve çalışma sistemleri yeniden düzenlenmiştir.³³⁵ Böylece Recep Peker’in başbakanlık döneminde Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer önderliğinde köy enstitülerine yönelik ıslah hareketi başlamıştır.

Sıkıntılı savaş yılları içinde doğan ve gelişen köy enstitüleri, siyasal çekişmelerden payını almakta gecikmemiştir.³³⁶ Tek parti döneminde, kırsal kesimde, yeni atılımlar için bir destek ve öncü kadro yetiştirebilme amacıyla kurulan bu okulların inşası yöre halkınca karşılanıyordu. Dolayısıyla köylüler, atılımin esas yükünü çekmeleri nedeniyle, bu okulları hiç desteklemiyorlardı. Diğer yandan, kentlerdeki okulların yapım ve masrafı devlet bütçesinden karşılanırken, köylerdeki okulların yapım ve masrafı, devlet bütçesinden değil; gerek nakdi, gerekse bedeni olarak köylüler tarafından karşılanıyordu.³³⁷ Bu nedenle hükümet hem parti içi hem de muhalefet tarafından sert eleştirilere maruz kalacaktı. Özellikle enstitülerin “solculuk”la suçlanması, hükümetin bu okullara karşı tavır koymasına neden olacaktı.³³⁸

28 Kasım 1946’da Reşat Şemsettin Sırer başkanlığında bir “köy eğitimi konferansı” toplanmıştır. Bu konferansta köy enstitüleri ile ilgili şu kararlar alınmıştır:

- “1. Köy okulları inşaat işlerinin kolaylaştırılması maksadıyla birlikler kurulması.
2. Köy okulu binalarının ihtiyaca göre tiplerinin yeniden tespiti.
3. İdare amirlerinin köy okullarına ait işlerle daha yakından ilgilenmeleri.
4. Öğretmenin geçimine yarayacak arazinin ayrılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması.”³³⁹

³³² Hükümetin Programı, s.23-24.

³³³ BCA, 030.10/14.81.7

³³⁴ Hükümetin Programı, s.23-24.

³³⁵ BCA, 030.10/14.81.7

³³⁶ Murat Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiyesinde Eğitim, Kültür, Sanat”, Çağdaş Türkiye (1908-1980), C.IV, Cem yay., İstanbul 1992, s.430.

³³⁷ Koçak, Türkiye’de Milli Şef Dönemi, C.II, s.125.

³³⁸ Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiyesinde Eğitim, Kültür, Sanat”, s.430.

³³⁹ BCA, 030.10/14.81.7

Bu konferanstan sonra köy enstitülerine yönelik ıslah hareketleri başlamıştır. Önce enstitülerin yöneticileri ve öğretmenleri değiştirilmiştir. 1947 yılında çıkarılan 5117 ve 5129 sayılı kanunlarla, öğretmene toprak verilmesi güçleştirilmiş, dağıtılmış kitaplar, aletler, hayvanlar ve malzemenin geri alınması yoluna gidilmiştir.³⁴⁰

9 Nisan 1947'de öğrencilerin yönetimde söz sahibi olmalarına son verilmiş ve ders dışı çalışmaları kısıtlanmıştır. 9 Mayıs 1947 tarihli genelgeyle karma eğitime son verilmiştir. 20 Mayıs 1947 tarihli genelgeyle ise enstitü kitaplıklarında sakıncalı görülen kitaplar toplanarak yakılmıştır.³⁴¹ Böylece Recep Peker'in başbakanlık döneminde köy enstitülerinin ıslahına başlanmıştır.

2. III. Milli Eğitim Şûrası

Milli Eğitim Şûrası, eğitim sisteminin sorunlarının saptanması, düzenlenmesi ve yenileşmesi çalışmalarını incelemek ve bakanlık onayına sunulacak kararları almak üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından oluşturulan bir kuruluştur. Cumhuriyet döneminde önemli işlevler üstlenen Milli Eğitim Şûralarının ilki 1939 yılında, ikincisi 1943 yılında toplanmıştır.³⁴²

III. Milli Eğitim Şûrası ise Recep Peker'in başbakanlık döneminde, Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer başkanlığında 2-10 Aralık 1946 tarihleri arasında Ankara Üniversite Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde toplanmıştır. Şûranın gündemi şu konulardan oluşmuştur:

1. Ticaret orta okulları ve liseleri program ve yönetmeliği
2. Erkek sanat orta okulları ve enstitüleri programı ve yönetmeliği
3. Kız enstitüleri program ve yönetmeliği
4. İstanbul Teknik Okulu Yönetmeliği
5. Orta ve bu derecedeki teknik öğretim okulları öğretmen ve öğrencileriyle ilgili mevzuatın bugünkü ihtiyaçlarla ayarlanması.
6. Aile ve okul arasında işbirliği sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması.³⁴³

³⁴⁰ Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, s.500.

³⁴¹ Yetkin, Karşıdevrim, s.247.

³⁴² Rıza Zelyut, "Milli Eğitim Şûraları", C.D.T.A., C.III, İletişim yay., İstanbul ?, s.676.

³⁴³ Milli Eğitim Bakanlığı 3. Milli Eğitim Şûrası 2-10 Aralık 1946, Ankara 1946, s.9.

Şûra'da özellikle mesleki ve teknik öğretim meselesi görülmüş ve bu hususta kararlar alınmıştır. Ayrıca aile ile okul arasında işbirliği kurmak amacıyla ilkokul, ortaokul ve liselerde Okul-Aile Birliklerinin kurulması kararlaştırılmıştır.³⁴⁴

3. Kültürel Gelişmeler

Hükümet programında Ankara'da büyük bir milli kütüphanenin kurulması için gereken çalışmalara hemen başlanacağı belirtilmiştir.³⁴⁵ Bu nedenle Milli Kütüphane'nin kuruluş çalışmalarına başlanmış ve bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu dönemde toplanan kitap sayısı yetmiş bine yaklaşmıştır.³⁴⁶ Ancak kütüphanenin açılışı, Peker'in istifasından bir yıl sonra, 16 Ağustos 1948 tarihinde gerçekleşmiştir.³⁴⁷

Yine programa göre, devlet opera ve tiyatrosu kanun tasarısı hazırlanmıştır. Ayrıca Ankara'da opera binası inşasına başlanmıştır.³⁴⁸

Recep Peker'in başbakanlık döneminde "halkevleri"de tartışma konusu olmuştur. DP, bu kurumların hâlâ CHP'nin malı olarak kalmasını şiddetle eleştirmiştir. Bunun üzerine İnönü, DP'nin de kabul edeceği yeni bir görüşle, halkevlerini CHP'nin malı olmaktan çıkarıp herkesin benimseyeceği kamu mekanları haline getirmek için harekete geçmiştir. Başlangıçta İnönü'nün bu fikrine karşı çıkan CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran daha sonra tavrını yumuşatmıştır. Ancak Recep Peker, halkevlerinin statüsüne yapılacak herhangi bir değişikliğe karşıdır ve bu nedenle İnönü'nün teklifine şiddetle karşı çıkmıştır.³⁴⁹

Peker, CHP Grubu'ndan güvenoyu istediği 28 Ağustos 1947 tarihinde yaptığı konuşmasında Halkevleri hakkındaki görüşünü şöyle açıklamıştır: "Benim şahsi fikrim Halkevleri C.H.Partisinin malı olarak kalmalıdır. Başka partiler de bütün vatandaşlar gibi girmelidir. Fakat bu mesele hakkında karar verme hakkı Parti Divanının ve hatta Kurultayındır."³⁵⁰

³⁴⁴ Milli Eğitim Bakanlığı 3. Milli Eğitim Şûrası 2-10 Aralık 1946, s.49.

³⁴⁵ Aynı Tarihi, Ağustos 1946, No:153, s.31.

³⁴⁶ BCA, 0.30.10/14.81.7

³⁴⁷ Hasan S. Keseroğlu, "Milli Kütüphane", C.D.T.A., C.V, İletişim Yay., İstanbul ?, s.1310.

³⁴⁸ BCA, 0.30.10/14.81.7

³⁴⁹ İnönü, Defterler 1919-1973, s.473.

³⁵⁰ Aynı Tarihi, Ağustos 1947, s.25.

Halkevlery konusu CHP'nin 1947 Kurultayında çok tartişılmış ve tüm halkın yararlanabileceği kültür kurumları haline getirilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak bu karar uygulanmamıştır.³⁵¹

³⁵¹ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.323.

SONUÇ

Recep Peker, ülkemizin yetiştirdiği önemli bir siyaset ve fikir adamıdır. Hayatı ve faaliyetleri Türk milletine ve yeni Türk devletine hizmet etme çabasıyla geçmiştir.

Yaşadığı dönem ve yetiştiği çevre Recep Peker'in kişiliğinin oluşmasındaki en büyük etkidir. Zorlu savaş yılları ve askeri eğitim onu disiplinli, otoriter ve sert mizaçlı bir insan haline getirmiştir.

Peker başarılı bir askerdir. Harp Akademisi'ni sınıf birincisi olarak bitirmiştir. Genç bir subay olarak Balkan Savaşları'nda ve I.Dünya Savaşı'nda görev almıştır. 1919 yılında Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katılmış ve Atatürk'ün en aktif kurmaylarından biri olmuştur. Peker, Türk milletinin varını-yoğunu ortaya koyarak zor şartlar altında verdiği Milli Mücadele'de başarıyla ülkesine hizmet etmiştir.

Peker önemli bir siyaset adamıdır. Çalışkanlığı, dürüstlüğü, prensiplerine bağlılığı, otoriter ve ciddi kişiliği ile kısa sürede Atatürk'ün güvenini kazanmış ve bu özellikleri nedeniyle TBMM'nin ilk genel sekreteri olmuştur. Böylece Peker'in siyasi hayatı başlamıştır.

Siyasi hayatı boyunca önemli görevler üstlenen Peker, üst üste yedi dönem milletvekili seçilmiştir. Bu süreç içerisinde Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı ve iki kez de İçişleri Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

Peker, Atatürk'ün yapmak istediği inkılapları benimsemiş ve onları fikri yönden desteklemiştir. Bu nedenle parti içinde de önemli görevlere getirilmiş ve CHP'nin ilk genel sekreteri olmuştur. Tek-parti döneminde, değişik zamanlarda üç kez bu görevde bulunmuştur. 1931'de üçüncü kez CHP genel sekreterliğine getirilen Peker, 5 yıl bu görevde kalmış ve partide "üçüncü adam" konumuna yükselmiştir.

Özellikle genel sekreterliği döneminde çok etkili olan Peker; partiyi devlet ve hükümet üzerinde denetim kuracak bir güce ulaştırmak istemiş ve bu amaçla bir ideolog gibi çalışmıştır. Ancak, zaman zaman aşırıya giden görüşleri nedeniyle Atatürk tarafından genel sekreterlik görevinden uzaklaştırılmıştır.

Peker bir fikir adamıdır. Parti ideolojisinin yorumlanması ve yayılması görevini üstlenmiştir. Bu amaçla tek-parti, devletçilik, halkçılık, milliyetçilik ve inkılapçılık konularında pek çok konferans düzenlemiştir.

Özellikle devletçilik ilkesi üzerinde duran Peker, Türkiye'nin bu ilke ile kalkınacağına inanmış ve bu ilkenin parti programına girmesi sağlamıştır. Ayrıca "Altı ok"u sembolize etmiştir.

Ulusal devleti savunan Peker, Türkiye'nin ulusal bir devlet tipi olduğunu söylemiştir. Ulusal birliği bozan, sınıf kavgalarına neden olan, anarşizmin doğmasını sağlayan; Liberalizm, Parlementerizm ve Sosyalizm'i şiddetle eleştirmiştir.

Parti-devlet birlikteliğini savunan Peker, Türkiye'nin ilk parti-devlet olduğunu söylemiştir. Partinin de ulusal olması gerektiğini vurgulamış ve liberal devlet tipinin dağılık partileri yerine ulusal bir partili idareyi desteklemiştir. Peker; çok partili sistemi, ulusal birliği bozduğu gerekçesiyle eleştirmiştir.

Peker, "Milli Şef" deyimini ilk kullananlardan birisidir ve "şef"lik sisteminin inşasında önemli rol oynamıştır. Her şeyin ulusal olmasını isteyen Peker, şefinde ulusal olması gerektiğini belirtmiştir.

Peker, hürriyetin tesisinin ancak, disiplinle ve otoriteyle mümkün olacağına inanmıştır. Bu nedenle otoriter ve katı yönetimlerin adamıdır. Fikirlerinden de anlaşılacağı üzere Peker, inkılaplara inanan, tek-parti sistemini savunan ve bu sistemin Türkiye'de yerleşmesi için büyük çaba harcayan önemli bir devlet adamıdır.

Peker bir hocadır. Genel sekreterliği döneminde İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde Türk İnkılap Tarihi profesörlüğü yapmıştır. Türkiye'de bu göreve atanan ilk dört profesörden birisi olmuştur.

Peker'in siyasi hayatındaki son görevi ise, çok partili hayata geçiş sürecinde getirildiği, başbakanlık görevidir.

Türkiye'de çok partili hayata, yani demokrasiye II. Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış şartların zorlaması ile geçilmiştir. II.Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesinin kazanması ve savaş sonunda beliren Sovyet tehdidi Türkiye'nin yönünü Batıya çevirmesine neden olmuştur. Bununla birlikte savaş nedeniyle ülkenin içinde bulunduğu ekonomik güçlükler ve hükümetlerin savaş yılları boyunca uyguladıkları başarısız ekonomik politikalar tek-parti yönetimine ve CHP'ye karşı toplumun her kesiminde büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu nedenle 1945 yılında iç bünyemizde siyasal muhalefet artık kendini belli etmeye başlamıştır.

Nihayet Türkiye’de 1945 ortalarında tek-parti yönetimine ve CHP’ye karşı başlayan muhalefet 7 Ocak 1946’da DP’nin kurulması ile amacına ulaşmış ve böylece Türkiye’de demokrasiye geçilmiştir.

CHP başlangıçta DP’nin kurulmasını olumlu karşılamıştır. Ancak DP’nin gün geçtikçe büyümesi ve ülkedeki tüm muhalefeti kendi tarafına çekmesi CHP’nin olumlu tavırını bir anda değiştirmiştir. İktidarı kaybetme korkusu yaşayan CHP, özellikle DP’nin şikayet ettiği antidemokratik kanunları değiştirerek, liberalleşme yönünde hızla tedbirler almış ve iktidarını kaybetmemek için 1947 yılında yapılacak olan genel seçimlerin tarihini 1946 Temmuz’una almıştır.

Türk demokrasi tarihinde 1946 Genel Seçimleri’nin ayrı bir önemi vardır. Çünkü seçmenlerin doğrudan doğruya kendi temsilcilerini seçtikleri ilk seçimdir. Ancak seçimlerde değerlendirme “açık oy-gizli tasnif” usulüne göre yapılmış ve oylar seçim sonunda yakılmıştır. Bu durum seçim sonuçlarını şaibeli hale getirmiştir.

Çok partili hayata geçildikten sonra yapılan bu ilk seçime hile karıştırılmış olması, rejimin geleceği açısından olumsuz bir gelişmedir. Çünkü bu seçimler partiler arası ilişkileri uzun süre gerginlik içinde tutmuştur.

Seçim sonrasında, 5 Ağustos 1946’da sekizinci dönem TBMM toplanmış ve yeniden Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Recep Peker’e vermiştir.

Peker’in bu göreve getirilmesi CHP’nin niyetleri hakkında muhalefette şüpheler uyandırmış ve Meclis’in sekizinci döneminin kuşku içinde başlamasına neden olmuştur. Peker’in kabinesinde aşırılara yer vermesi ise muhalefetin bu şüphelerini doğrulamıştır.

Araştırmamıza konu olan Recep Peker’in başbakanlık dönemi ile ilgili genel tesbitlerimiz ise şöyledir:

Recep Peker Hükümeti zor bir dönemde göreve gelmiştir. Türkiye’de demokrasiye geçiş süreci yaşanmaktadır ve bu süreçte, iktidar ile muhalefet partisi arasında seçimlerden kaynaklanan gergin bir siyasi hava mevcuttur. DP, seçimlerdeki usulsüzlük nedeniyle Peker Hükümeti’ne karşı sert bir muhalefet politikası izlemiştir.

Başbakanlık dönemi boyunca yaptığı konuşmalarda sürekli olarak kamu düzeninden, asayişten, anarşi tehlikesinden ve otoritenin gerekliliğinden bahseden Peker, DP’nin izlediği sertlik politikasına aynı sertlikle karşılık vermiştir. Bu durum

Peker'in istifasına kadar iki parti arasındaki ilişkilerin hep gergin olmasına neden olmuştur. Takip ettiği bu politika Peker'in aleyhinde olmuş ve muhalefet çevreleri tarafından demokrasi düşmanı olarak gösterilmiştir.

Peker'in iktidarda kaldığı süre içinde iki parti arasındaki gerginlik hiç azalmamış ve bu gerginlik kısa sürede yerini çatışmaya bırakmıştır. İktidarla muhalefet arasındaki ilk çatışma hükümet programının Meclis'te görüşülmesi sırasında ortaya çıkmıştır. DP, hükümet programını inceleme isteği ile görüşmelerin iki gün sonraya bırakılmasını istemiş, ancak bu isteği iktidar tarafından reddedilmiştir. Bu nedenle DP'liler oylama sırasında Meclis'i terk etmiştir.

Peker'le muhalefet arasındaki ilk ciddi kriz ise bütçe görüşmeleri sırasında yaşanmıştır. Partililer arasındaki ilişkiyi kopma noktasına getiren bu görüşmelerde Menderes, hükümeti ağır bir şekilde eleştirmiştir. Tek-parti dönemi alışkanlığı nedeniyle eleştiriye tahammülü olmayan Peker, Menderes'in konuşmasını "kötümser ve psikopat bir ruhun ifadesi" olarak nitelemiştir. Bu gelişme üzerine DP'liler Meclis'i bir kez daha terk etmiş ve durumun ciddiyetini göstermek için Meclis'e hemen dönmemişlerdir. Bu durum İnönü'nün iki parti arasında ilk kez arabuluculuk görevini yapmasını sağlamıştır. İnönü'nün araya girmesi ile DP'liler, dokuz günlük bir boykottan sonra nihayet Meclis'e dönmüşlerdir. Ancak, İnönü'nün bu yatıştırma hareketi Peker'in konumunu zayıflatmıştır. Çünkü kriz Peker açısından bir başarısızlık olarak sonuçlanmıştır.

Peker Hükümeti, tek-parti dönemi alışkanlıklarına devam etmiş ve muhalefeti baskı altında tutmaya çalışmıştır. Tüm kontrolü elinde tutmak isteyen hükümet, dış tehlikenin henüz geçmediği gerekçesi ile, sıkıyönetimi altı aylık dönemler halinde iki defa uzatmıştır. Sıkıyönetimin DP'nin şiddetli itirazlarına karşı, özellikle İstanbul bakımından, uzatılması aynı zamanda muhalif basının denetim altına alınmak istenmesinden kaynaklanmıştır.

Antidemokratik kanunlarda herhangi bir değişiklik yapılmamış ve bu kanunların uygulanmasına devam edilmiştir. DP'ye taviz vermek istemeyen Peker; polis, basın, sıkıyönetim ve seçim kanunları gibi antidemokratik kanunları sürekli savunmuştur. Bu durum halkın muhalefete daha da yaklaşmasına neden olmuştur.

Peker'in başbakanlık döneminde halkın CHP'den kopması önlenememiş ve muhalefet hızla gelişmesine devam etmiştir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri

hükümetin başarısız ekonomi politikasıdır. Peker Hükümeti ekonomik alanda “7 Eylül Kararları” olarak bilinen çeşitli liberal tedbirler almıştır. Ancak alınan bu tedbirler hükümetin beklediği sonuçları vermemiş ve neticede Peker Hükümeti isabetsiz ekonomik tedbirlerle işe başlamıştır.

Bu dönemde solun gelişmesine izin verilmemiş ve komünist faaliyetler engellenmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın aldığı bir kararla sol partiler ve bu partilere bağlı sendikalarla yayın organları kapatılmış ve üyeleri tutuklanmıştır. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte faaliyete geçen komünistler, Peker Hükümeti tarafından engellenmiştir. Bu konuyla ilgili Meclis'te bilgi veren İçişleri Bakanı dolaylı olarak DP'yi eleştirmiştir. Bakanın bu açıklamaları iki parti arasındaki suçlamaları beraberinde getirmiş ve partiler birbirlerini komünistlikle itham etmişlerdir.

DP, I.Kongresi'ni bu dönemde yapmıştır. Kongrede delegeler tek parti yönetimini ve CHP'yi ağır bir şekilde eleştirmiştir. Kongrenin olaysız bir şekilde yapılması ve hükümetin kongreye müdahale etmemesi Türkiye'de demokrasinin gelişmesi açısından olumlu bir gelişmedir. Kongrede alınan en önemli karar ise “Hürriyet Misakı” adı verilen ve DP'nin demokratik isteklerinden oluşan bir rapordur. Bu rapor DP'nin genel politikasını oluşturmuş ve istekleri kabul edilmediği takdirde de DP'ye Meclis'ten çekilme yetkisi vermiştir. DP, bu kararı Peker Hükümeti'ne karşı bir tehdit olarak sürekli kullanmıştır.

Peker, bir başbakan olarak muhalefete ciddi bir şekilde uzlaşma yoluna gitmemiş ve muhalefete karşı sert çıkışlarda bulunmuştur. DP'nin ara seçimlere girmeme kararını açıklaması üzerine Peker, İstiklâl Mahkemelerinin henüz kaldırılmadığını hatırlatmıştır. Peker'in muhalefete karşı izlemiş olduğu bu sert politika DP'nin işini daha da kolaylaştırmıştır. Böylece Peker'in muhalefet partisine baskı yaptığı ve uzlaşmaz tarafın kendisi olduğu iddiaları gerçeklik kazanmıştır.

Neticede iki parti arasında, 1946 genel seçimleriyle başlayan ve Peker'in başbakanlık döneminde, hızla artan gerginlik öyle bir aşamaya gelmiştir ki, rejimin bir çıkmaza sürüklenmesi tehlikesi belirmiştir. Gerek Peker'in ve gerekse DP'nin geri adım atmaya niyeti yoktur. İşte bu noktada İnönü, hakemlik rolünü üstlenerek, iktidarla muhalefeti uzlaştırmaya çalışmıştır.

İnönü'nün haziran ayı boyunca yaptığı görüşmelerde hem Peker hem de Bayar iddialarından vazgeçmemiştir. Bayar, iktidarı seçimlerde yansız davranmamak ve tek-

parti döneminin baskılarını sürdürmekle suçlarken; Peker, DP'yi kanun dışına çıkararak halkı ayaklanmaya teşvik etmekle suçlamıştır.

İnönü, liderlerle yaptığı görüşmeler sonucunda bir beyanname yayınlamak kamuoyunu aydınlatmıştır. "12 Temmuz Beyannamesi" olarak bilinen bu belge çok partili rejimin yerleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu beyanname ile siyasi gerginlik azalmış, partiler arasındaki ilişkilerde sertleşme önlenmiş ve Türkiye'de siyasi hayat istikrar kazanmıştır.

Tarafsız gibi görünen bu beyanname de İnönü, Peker'in beklentilerine cevap vermemiş ve tavrını dolaylı olarak DP'den yana koymuştur. Çünkü beyannamede muhalefet partisinin yasal çerçevede hareket ettiği ve CHP ile aynı koşullarda çalışmasına izin verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

12 Temmuz Beyannamesi, CHP içindeki aşırılarla ılımlı grubun belirgin bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çoğunluğu genç milletvekillerinden oluşan ılımlı grup muhalefete karşı daha yumuşak bir tutum içine girilmesini isterken, Peker önderliğindeki aşırılar muhalefete karşı sert bir politika takip edilmesini istemiştir. İnönü'nün ılımlı grubu desteklemesi ve Peker'i yalnızlığa itmesi başta DP olmak üzere tüm muhalefet odaklarının Peker'e yüklenmesine neden olmuştur.

Bu beyannamenin en önemli sonucu ise Peker'in istifası olmuştur. Beyannamenin yayınlanmasından sonra İnönü, muhalefete karşı daha hoşgörülü bir politika takip edilmesini istemiş ve Peker'e karşı ılımlı grubu desteklemiştir. Muhalefete karşı sertlik yanlısı politikasını değiştirmeyen Peker, İnönü ile açıkça bir mücadeleye girişmiş ve böylece partiye kendisinin hakim olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Ancak İnönü ile giriştiği bu mücadeleyi kaybeden Peker, 9 Eylül 1947 tarihinde sağlık durumunu öne sürerek istifa etmiş ve böylece siyasi hayattan çekilmek zorunda kalmıştır.

Peker'in istifası, CHP içindeki ılımlı grubun, sertlik yanlısı aşırılarına karşı kesin bir zaferi olmuştur. Ayrıca Peker'in istifası ile Türkiye'de çok partili siyasi hayata, yani demokrasiye geçiş sürecine devam edileceği kesin olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle CHP içinde, İnönü tarafından desteklenen ılımlı ve liberal eğilimli grup, parti yönetimini etkilemeye başlamıştır.

Sonuç olarak, 1946-1947 yılları Türkiye’de demokrasinin sağlıklı bir biçimde tesis edilebilmesi bakımından önemli bir geçiş süreci olmuştur. Türk demokrasi tarihinin bu önemli geçiş sürecinde totaliter-otoriter bir yönetim anlayışına sahip olan Peker’in, dönemin zorlaması sebebiyle liberal-kapitalist dünyaya Türkiye’nin eklenmesi sürecinde, İnönü tarafından başbakanlığa getirilmesi ilginç bir gelişmedir.

Recep Peker’in bu göreve getirilmesi hakkında yaygın olan iki görüş vardır. Birinci görüşe göre İnönü , çok partili hayata geçildikten sonra uygulamak istediği politika nedeniyle Peker’i başbakanlık görevine getirmiştir. Uygulayacağı tatlı-sert politikada sertliği Peker, tatlılığı ise kendisi temsil edecektir. Bu da onun düşündüğü hakemlik görevini kolaylaştıracaktır. İkinci görüşe göre, İnönü bizzat kendi izin verdiği muhalefete artık yeter demek için Peker’i bu göreve getirmiştir. Çünkü İnönü çok partili hayata istemeyerek geçmiştir.

Tesbitimize göre ise, bu durumun nedeni İnönü’nün çok partili hayata geçildikten sonra uygulamak istediği politika ile ilgilidir. Peker’in kendisi için uysal bir başbakan olmayacağını bilen İnönü, Peker’le muhalefeti karşı karşıya getirmiş, çatıştırmış ve çatışan tarafların uzlaştırılması rolünü üstlenmiştir.

İnönü böylece CHP içinde kendisine kafa tutabilecek aşırıları yıpratmış ve onların gözden düşmelerini sağlayarak daha ılımlı ve liberal bir grubu parti içinde etkin konuma yükseltmiştir. 12 Temmuz Beyannamesi’ne uzanan süreç ve bu beyannameden sonra İnönü’nün takip ettiği politika bu görüşümüzü açıkça desteklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

1. Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü

0.30.10/8.50.20 0.30.10/5.27.5 0.30.10/5.27.6 0.30.10/14.81.7
0.30.10/77.509.14

2. CHP (Cumhuriyet Halk Partisi)

49.01 490.01/5.27.3 490.01/5.26.35 5.27.25
490.01/6.28.7 490.01./7.35.5 490.01/7.58.8 490.01/7.38.8
490.01/165.658.1

3. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

0.30.01/53.315.4 0.30.01/11.64.5 0.30.01/54.328.2 0.30.01/11.65.8
0.30.01/12.71.9 0.30.01/12.70.7 0.30.01/12.71.2 0.30.01/12.71.3
0.30.01/11.65.6

4. Bakanlar Kurulu Kararları

0.30.18.01/02.112.666

B. TBMM Arşivi

Recep Peker Özel Dosyası, Dosya No: 582

II. SÜRELİ YAYINLAR

A. Resmi Süreli Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, C.I-VI, TBMM Matbaası, Ankara 1946-1947

B. Gazeteler

Akşam 1946-1947
Cumhuriyet 1946-1947
Tanin 1946-1947
Ulus 1946-1947
Vatan 1946-1947

III. KİTAPLAR

- AĞAOĞLU Samet, **Babamın Arkadaşları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul ?.
- AĞAOĞLU Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- AĞAOĞLU Samet, **Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Doruk Yayınları, İstanbul 2002.
- AHMAD Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1996.
- AHMAD Feroz ve TURGAY Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.
- AKANDERE Osman, **Milli Şef Dönemi 1938-1945**, İz Yayınları, İstanbul 1998.
- ARIKAN Mustafa, **Hamdi Ragıp Atademir, Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- AŞGIN Sait, **Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları**, Altınarı Ofset, Karaman 2001.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk**, (Yay.haz. Zeynep Korkmaz), ATAM, Ankara 1990.
- ATAY Falih Rıfki, **Çankaya**, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul 1998.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, Tekin Yayınları, İstanbul 1998.
- AVŞAR Abdülhamit, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü SCF**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- BABAN Cihad, **Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- BAŞAR Ahmed Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1981.
- BAYAR Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, Karakuşak Basın Yayın, İstanbul 1986.

- BERZEG Sefer, **Türkiye Kurtuluş Savaşında Çerkez Göçmenleri**, C.II, İstanbul 1990.
- BİLA Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Kitap, İstanbul 1999.
- BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.
- CEM İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1973.
- CHP Grup Toplantısı Tutanaqları (1923-1924)**, (Yay.haz. Yücel Demirel, Osman Zeki Konur), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, İstanbul 1995.
- DEMİREL Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet (İkinci Grup)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- DERİN Haldun, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- DURDUN Davut, **Demokratikleşemeyen Türkiye**, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- DURDUN Tuncay, **Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- EROĞUL Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- ERTUNÇ Ahmet Cemil, **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2004.
- GEVĞİLİLİ Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.
- GOLOĞLU Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara 1974.
- GÜL Teoman, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara ?.
- GÜRKAN Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Hükümetin Programı**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1946.
- İNÖNÜ İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C.I, YKY, İstanbul 2001.
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- KARATEPE Şükrü, **Tek Parti Dönemi**, İz Yayınları, İstanbul 1997.

- KARPAT Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul 1966.
- KİLİ Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.
- KOCATÜRK Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, TTK, Ankara 1983.
- KOÇAK Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.I-II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- KUMAŞ Rahmi, **CHP'nin Soyağacı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999.
- KURUÇ Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)**, C.I, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara 1998.
- KURUÇ Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)**, C.II, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara 1993.
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), TTK, Ankara 2000.
- MANGO Andrew, **Atatürk**, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
- Milli Eğitim Bakanlığı 3. Milli Eğitim Şûrası 2-10 Aralık 1946**, Ankara 1946.
- NADİ Nadir, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1976.
- ÖZ Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- PEKER Recep, **İnkılap Dersleri**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- PEKER Recep, **Başbakan Recep Peker'in Cumhuriyet'in 23.Yıl Dönümü Bayramı Açış Söylevi**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1946.
- SHAW J. Stanford, SHAW Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), II.Cilt, E Yayınları, İstanbul 1983.
- TİMUR Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, İstanbul 2001.
- TİMUR Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- TOKER Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınları, İstanbul 1990.
- TUNAYA Tark Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

- TUNCAY Suavi, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara ?.
- TUNÇAY Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- US Asım, **Asım Us'un Hatıra Notları (1930-1950)**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966.
- UYAR Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul 1998.
- VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınları, Ankara 1971.
- YALMAN Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 (1922-1971)**, Pera Ticaret, İstanbul 1997.
- YAŞAR Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980.
- YEŞİL Ahmet, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.
- YEŞİL Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara ?.
- YETKİN Çetin, **Karşıdevrim 1945-1950**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.
- YETKİN Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar 1983.
- YÜCEL N. Serhan, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.
- ZURCHER Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ZURCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

IV. MAKALELER

- AKLİN Erdoğan, "Dış Ticaret", **C.D.T.A.**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- ATAY Falih Rıfki, "Yeni Parti Kuruldu", **Ulus**, 8 Ocak 1946.
- ATAY Falih Rıfki, "Yeni Seçimlere Doğru", **Ulus**, 27 Nisan 1946.
- ATAY Falih Rıfki, "Seçimlere Katılma Kararı", **Ulus**, 18 Haziran 1946.
- ATAY Falih Rıfki, "Yeni Hükümetin Programı", **Ulus**, 16 Ağustos 1946.
- ATAY Falih Rıfki, "Niçin Bu Gürültülü İddialar", **Ulus**, 2 Mart 1947.

- ATAY Falih Rifki, "Particilikten Komitecilige Dogru", **Ulus**, 4 Nisan 1947.
- ATAY Falih Rifki, "Karşılıklı Güvene Dogru", **Ulus**, 14 Temmuz 1947.
- ATAY Falih Rifki, "Rivayetler Buhranının Sonu", **Ulus**, 27 Ağustos 1947.
- BABAN Cihad, "Demokrat Parti Kongresi", **Tasvir**, 8 Ocak 1947.
- BAYCAN Nusret, "Mareşal Fevzi Çakmak", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VI., S.16, Kasım 1989.
- BORATAV Korkut, "Türkiye'de Devletçilik", **CDTA**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- BORATAV Korkut, "İktisat Tarihi (1908-1980)", **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, C.IV, Cem Yayınları, İstanbul 1992.
- BURÇAK Rifki Salim, "Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde İkinci Dünya Savaşının Etkisi", **Yeni Türkiye**, Eylül-Ekim 1997.
- ÇAVDAR Tevfik, "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", **CDTA**, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- ÇAVDAR Tevfik, "Demokrat Parti", **CDTA**, C.VIII, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- ÇOLAK Filiz, "İzmir'de 21 Temmuz 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti", **Yeni Türkiye**, S.23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 1998.
- DURDUN Davut, "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye**, S.23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı I, Eylül-Aralık 1998.
- ERASLAN Cezmi, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönem Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu**, C.6, S.22, Kasım 1998.
- ERDİLEK Neşe, "Hükümetler ve Programları", **CDTA**, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- ERİM Nihat, "Meclisi Terketmek Vazifeden Kaçmaktır", **Ulus**, 19 Aralık 1946.
- ERİM Nihat, "Demokrat Parti Kurultayı", **Ulus**, 7 Ocak 1947.
- ERİM Nihat, "Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra", **Ulus**, 12 Ocak 1947.
- ERİM Nihat, "Muhalefetin Totaliter Zihniyeti", **Ulus**, 2 Nisan 1947.
- ERİM Nihat, "Cumhurbaşkanı İnönü'nün Beyannamesi", **Ulus**, 12 Temmuz 1947.
- ERİM Nihat, "Demokrat Parti'nin Son Tebliği", **Ulus**, 26 Temmuz 1947.

- ERİM Nihat, "Bay Peker ve Meselesi", **Ulus**, 4 Aralık 1947.
- FENİK Mümtaz Faik, "Demokrasi Fikrinin Zaferi", **Vatan**, 8 Ocak 1947.
- FENİK Mümtaz Faik, "Tedbirlerin Neticesi Anlaşıyor", **Vatan**, 24 Ekim 1946.
- KATOĞLU Murat, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat", **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.IV, Cem Yayınları, İstanbul 2000.
- KESEROĞLU Hasan S., "Milli Kütüphane", **CDTA**, C.V, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- KOÇAK Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Çağdaş Türkiye 1908-1980 Türkiye Tarihi IV**, Cem Yayınları, İstanbul 2000.
- KÖPRÜLÜ Fuat, "Son Tebliğin Büyük Mânası", **Aydın Tarihi**, No: 164, Temmuz 1947.
- NADİ Nadir, "Demokrasinin Alfabetesi", **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1947.
- NADİ Nadir, "Hava", **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1947.
- NADİ Nadir, "Söylenenler ve Görülenler", **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1947.
- PEKER Recep, "Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda Recep Peker'in Söylevi", **Ülkü**, C.5, S.28, Haziran 1935.
- PEKER Recep, "İş Kanunu İzahı", **Ülkü**, C.7, S.41, Temmuz 1936.
- PEKER Recep, "Uluslaşma Devletleşme", **Ülkü**, C.7, S.40, Haziran 1936.
- PEKER Recep, "Halkevleri Açılma Nutku", **Ülkü**, C.1, S.1, Şubat 1933.
- PEKER Recep, "Konuşunuz Konuşturunuz", **Ülkü**, C.1, S.1, Şubat 1933.
- PEKER Recep, "Yeni Halkevlerini Açış Nutku", **Ülkü**, C.7, S.37, Mart 1936.
- PEKER Recep, "Ülkü Niçin Çıkıyor?", **Ülkü**, C.1, S.1, Şubat 1933.
- PEKER Recep, "Disiplinli Hürriyet", **Ülkü**, C.1, S.3, Nisan 1933.
- SADAK Necmeddin, "Tek Parti, Tek Şef Sistemini Deviren Demokrat Parti", **Akşam**, 11 Mart 1947.
- SADAK Necmeddin, "Recep Peker Hükümetini Bekleyen Ağır Vazifeler", **Akşam**, 10 Ağustos 1946.
- SADAK Necmeddin, "Bir Demokrat Partili Düşüncesiyle Dahi", **Akşam**, 22 Aralık 1946.
- SADAK Necmeddin, "Karşılıklı İki Parti Hayatını Yürütmek İçin Bir Zihniyet Değişikliği Lazımdır", **Akşam**, 25 Aralık 1946.
- SADAK Necmeddin, "İki Partili Hayatın İlk Adımında Geriye mi Döneceğiz?" **Akşam**, 7 Ocak 1946.
- SADAK Necmeddin, "Demokratik Antidemokratik", **Akşam**, 28 Ocak 1947.

- SADAK Necmeddin, “Yeni Bir Devrin Arifesinde miyiz?”, **Akşam**, 8 Ağustos 1947.
- SADAK Necmeddin, “Parti Grubu Hükümete Niçin İtimat Reyı Verdi?”, **Akşam**, 28 Ağustos 1947.
- SADAK Necmeddin, “Mali İktisadi Tedbirler Hakkındaki Tenkidler Dolayısıyla”, **Akşam**, 26 Ekim 1946.
- TUNCAY Suavi, “Türkiye’de Parti İçi Demokrasinin Gelişimi ve Bu Gelişimi Engelleyen Faktörler”, **Yeni Türkiye**, S.23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Eylül-Aralık 1998.
- TUNÇAY Mete, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, **CDTA**, C.VIII, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- TURGUT Nühket, “Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Yayınları, İstanbul 1986.
- US Asım, “Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkında Kararı”, **Ayın Tarihi**, No:164, Temmuz 1947.
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Yeni Kabine”, **Tanin**, 8 Ağustos 1946.
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Hükümetin Prensipieri”, **Tanin**, 16 Ağustos 1946.
- YALÇIN Hüseyin Cahit, “Kabine Hakkındaki Hücumlar”, **Tanin**, 14 Ağustos 1947.
- YALMAN Ahmet Emin, “Yeni Kabinenin Manzarası”, **Vatan**, 8 Ağustos 1946.
- YALMAN Ahmet Emin, “Demokrasiye Dayanan Otorite”, **Vatan**, 17 Ağustos 1946.
- YALMAN Ahmet Emin, “Teneffüs Cihazını Tıkamayın”, **Vatan**, 7 Eylül 1946.
- YALMAN Ahmet Emin, “Acı İlacı”, **Vatan**, 20 Aralık 1946.
- YALMAN Ahmet Emin, “Acı Bir Hayal Sükutu”, **Vatan**, 3 Nisan 1947.
- YALMAN Ahmet Emin, “Yeni İktisadi Tedbirler Mutlak Başarı Temin Etmelidir”, **Vatan**, 15 Eylül 1946.
- ZELYUT Rıza, “Milli Eğitim Şûraları”, **CDTA**, C.III, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- V. GENEL MÜRACAAT ESERLERİ**
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, C.2. YKY, İstanbul 2002.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul ?.
- Çağdaş Türkiye 1908-1980, Türkiye Tarihi 4, Cem Yayınları, İstanbul 1992.